

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

**С. С. ВІТВИЦЬКИЙ, О. О. ВОЛОБУЄВА,
О. М. КУРАКІН, В. В. КОТОВА**

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ,
ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ
ЗАВДАННЯ З РОЗКРИТТЯ
ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ ЧИ
ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ**

МОНОГРАФІЯ

УДК 343.13
В54

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Донецького державного університету внутрішніх справ
(протокол № 4 від 27 жовтня 2021 року)*

Рецензенти

Халимон С. І. – доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії дослідження проблем юридичного та організаційного забезпечення діяльності Держприкордонслужби України науково-дослідного відділу Національної академії державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького

Кириченко Ю. В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри політології та права Національного університету «Запорізька політехніка»,

Сорокач О. В. – кандидат юридичних наук, начальник відділу режимно-секретного та документального забезпечення Львівського державного університету внутрішніх справ

С. С. Вітвіцький, О. О. Волобуєва, О. М. Куракін, В. В. Котова

В54 Забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації : монографія / Сергій Сергійович Вітвіцький, Олена Олексіївна Волобуєва, Олександр Миколайович Куракін, Вікторія Валеріївна Котова. – Київ: ВД «Дакор», 2021. – 242 с.

ISBN 978-617-8066-12-3

На основі узагальнення результатів наукових досліджень, слідчої та судової практики розглянуто особливості забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

В монографії проаналізовано генезу теоретичних знань і законодавства про забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації та визначено коло осіб, уповноважених виконувати спеціальне завдання. Розглянуті загальні та спеціальні правила забезпечення безпеки, а також засоби підвищення ефективності забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Призначена для використання в практичній і науково-дослідній діяльності та навчальному процесі.

УДК 343.13

© Донецький державний університет
внутрішніх справ, 2021
© С. С. Вітвіцький, О. О. Волобуєва,
О. М. Куракін, В. В. Котова, 2021
© ТОВ «ВД «Дакор», 2021

ISBN 978-617-8066-12-3_

ЗМІСТ

ВСТУП 5

Розділ 1. СУТНІСТЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ З РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ ЧИ ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ 7

- 1.1. Генеза теоретичних знань і законодавства про забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації 7
- 1.2. Коло осіб, уповноважених виконувати спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації 29
- 1.3. Поняття, мета і завдання забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації 50

Розділ 2. ПРАВИЛА ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ З РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ ЧИ ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ 73

- 2.1. Загальні правила застосування заходів забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації 73
- 2.2. Спеціальні правила забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації 93

**РОЗДІЛ 3. ПІДСТАВИ І ПОРЯДОК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ
ОСІБ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ З РОЗКРИТТЯ
ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ ЧИ ЗЛОЧИННОЇ
ОРГАНІЗАЦІЇ**

3.1. Підстави забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації	112
3.2. Порядок забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації	128

**Розділ 4. ПРОБЛЕМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ
З РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ
ЧИ ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ**

4.1. Загальне розуміння, критерії та показників ефективності механізму правового регулювання забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації	149
4.2. Поняття і основні напрями підвищення ефективності забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації	175
4.2. Засоби підвищення ефективності забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації	193

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

ПІСЛЯМОВА

ВСТУП

Однією з новел чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) 2012 року є визнання оперативно-розшукової діяльності частиною кримінального процесу, а звідси надання їй гласного, «офіційного» характеру. Негласні заходи з розкриття злочинів пройшли кілька етапів на шляху їхнього висвітлення: розсекречення певних нормативно-правових актів про оперативно-розшукову діяльність та зрештою врегулювання такої діяльності в КПК України. Зміни законодавства обумовили необхідність опрацювання негласних слідчих (розшукових) дій. Адже застосування нових кримінальних процесуальних засобів має відповідати всім вимогам та стандартам забезпечення прав людини.

Окремим випадком охорони прав та свобод учасників кримінального провадження є забезпечення їхньої безпеки під час участі в досудовому розслідуванні та судовому провадженні. Важливого значення забезпечення безпеки осіб набуває в процесі проведення негласних слідчих (розшукових) дій з урахуванням збереження негласних елементів окреслених дій навіть після їхнього офіційного приєднання до гласної кримінальної процесуальної діяльності. У такому разі гарантії безпеки подекуди стають вирішальними стосовно можливості взагалі залучення певних осіб до кримінального провадження, проведення з ними процесуальних дій та в кінцевому підсумку одержання процесуально значущої інформації.

Особливої актуальності набуває питання відносно забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Ці особи, перебуваючи в такому «подвійному» становищі, найчастіше опиняються в самому епіцентрі небезпеки у зв'язку з участю в проведенні вказаної негласної слідчої (розшукової) дії. На відміну від інших учасників кримінального провадження, які можуть потребувати забезпечення безпеки, зазначені особи самостійно приймають рішення про виконання

спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації та свідомо наражають себе на таку небезпеку.

Деякі аспекти забезпечення безпеки осіб у кримінальному провадженні досліджували такі науковці: О. М. Бандурка, В. І. Галаган, О. О. Гриньків, О. Ю. Єпіхін, Є. В. Жаріков, О. О. Зайцев, В. С. Зеленецький, Б. М. Качмар, М. В. Куркін, О. В. Левченко, А. О. Ляш, В. І. Маринів, А. М. Орлеан, М. В. Новікова, С. М. Пашков, Т. І. Панасюк, Н. В. Пелипенко, М. А. Погорецький, П. В. Серебрянський, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило, А. А. Юнусов, та інші. До того ж учені розглядали лише загальні питання забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. На жаль, дослідженню гарантій безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації науковці не приділяли достатньої уваги.

Метою монографічного дослідження є отримання нових наукових результатів щодо забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

РОЗДІЛ 1 СУТНІСТЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ З РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ ЧИ ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

1.1. ГЕНЕЗА ТЕОРЕТИЧНИХ ЗНАТЬ І ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ З РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Оперативно-розшукова діяльність є найбільш дієвим і ефективним механізмом у профілактиці й розкритті злочинів, який вимагає поглибленого психологічного, інтелектуально-логічного, наукового та професійного підходу.

Оперативно-розшукова діяльність, яка раніше регламентувалася відомчими інструкціями й наказами та носила закритий, таємничий характер, у незалежній Україні, відповідно до Конституції, у якій установлено й закріплено верховенство права, законодавчо легалізована. Оперативно-розшукові підрозділи законодавством наділені широкими повноваженнями, але ним же визначені й обмеження в їхній діяльності, а також гарантії конституційних прав громадян.

Нормативні акти, видані ще до 1992 року, досить детально регламентували конфіденційне співробітництво, але вони базувалися не на законі, а враховуючи вимоги керівного режиму та стану правопорядку, про що свідчить навіть стиль викладення означених вимог у цих документах.

С. І. Халимон, зазначає, що в різні історичні періоди, оперативна – розшукова діяльність регламентувалась відомчими нормативно-правовими

актами. Пальма першості у нормотворенні належала МВС СРСР, яке переслідувало мету видання нормативно-правових актів єдиного зразка, незважаючи на специфіку оперативної роботи різних оперативних підрозділів (транспортної міліції, слідчих ізоляторів, установ виконання покарань тощо), що призводило до ігнорування існуючих національних, культурних особливостей підрозділів правоохоронної діяльності і оперативних апаратів різних регіонів та республік, а також різницю реальної криміногенної ситуації¹.

Оперативно-розшукова діяльність і її основна складова – конфіденційне співробітництво – зайняли чинне місце в державній соціальній діяльності лише з прийняттям 18 лютого 1992 року Верховною Радою Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Цей нормативний акт нівелював її прихований (закритий) характер й увів у низку інших сфер діяльності держави. Це сприяло, по-перше, позбавленню оперативно-розшукової діяльності від зайвої зацікавленості, а по-друге, вирішенню багатьох проблем оперативно-розшукової діяльності, насамперед конфіденційного співробітництва. У Законі чітко визначено коло осіб, залучених до оперативно-розшукової діяльності, а також уведено в ранг законного права правоохоронних органів залучати до конфіденційного співробітництва, а громадян – співпрацювати із цими органами. Але головне, що визначив цей закон, – це правовий і соціальний захист працівників, які займаються оперативно-розшуковою діяльністю, та осіб, котрі конфіденційно співпрацюють з оперативним апаратом правоохоронних органів².

В проєкті Закону України «Про оперативно – розшукову діяльність» від 3 березня 2016 року № 4778, зазначається що чинний Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» було прийнято у 1992 році й на даний час є всі ознаки його морального старіння, невідповідність існуючим суспільним та правовим реаліям, яка актуалізувалася протягом останніх трьох років. Це зумовлює необхідність кардинальних змін, реалізація яких є доцільною в новому законодавчому акті. Тому авторами

законопроєкту вперше було систематизовано визначення термінів які застосовуються у даному законі де під конфіденційне співробітництвом тлумачиться – взаємодія громадян з оперативними підрозділами правоохоронних органів, яка полягає у наданні ними на засадах добровільності систематичної законспірованої допомоги у вирішенні завдань оперативно-розшукової діяльності³.

Із цього приводу В. Ф. Усенко, В. А. Некрасов, В. Я. Мацюк зазначили, що діяльність державних органів у суспільстві суворо встановлювалась відповідно до вимог і функцій, які виконують ці органи. Тривалий час їхня діяльність узагалі не регламентувалась. З розвитком суспільних відносин поступово виникла потреба правового регулювання тих чи інших сфер діяльності. Деякі напрямки оперативно-розшукової діяльності так чи інакше відображалися в окремих правових актах, тому конфіденційне співробітництво як цілком таємна, прихована від суспільства діяльність не згадувалась⁴.

С. В. Єськов запевняє, що завдяки достатньо активному обговоренню відбулися певні зрушення і в суспільному сприйнятті конфіденційного співробітництва: осуд та ганьблення вже сьогодні замінюються визнанням та розумінням соціальної користі від свідомої допомоги громадян у протидії злочинності. Ці обставини сукупно з нагальною потребою вдосконалення розвідувального арсеналу слідчих підрозділів створили сприятливий базис для еволюції нормативних вимог, що стосуються окресленого питання. Пройшовши непростий шлях розвитку від нерегульованого законом способу висвітлення криміногенних явищ у соціально аномальному середовищі, що застосовувався на підставі таємних відомчих інструкцій, конфіденційне співробітництво вже отримало схвалення новим процесуальним законодавством⁵.

³ Про оперативно-розшукову діяльність : проєкт закону України від 03.06.2016 № 4778. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59321

⁴ Усенко В. Ф., Некрасов В. А., Мацюк В. Я. Використання конфіденційної допомоги громадян у боротьбі зі злочинами: погляд сьогодення : монографія. К. : КНТ, 2007, С. 42.

⁵ Єськов С. В. Імунітет носіїв професійної таємниці відносно залучення до конфіденційного співробітництва під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій: доцільність запровадження й перспективи розвитку. Юрист України. 2013. № 2 (23). С. 145.

¹ Халимон С. І. Історико-правовий аспекти ставлення та розвитку оперативно-розшукової діяльності в органах і установах виконання покарань (XIV-XX) / Дніпропетровськ : Держ. ун-т внутр. справ, 2008. № 4 (40). С. 215–224.

² Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-ХІІ. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 25.12.2020).

На думку В. П. Бахіна, механізм реалізації заходів безпеки на законодавчому рівні належним чином не відпрацьований, відсутні достатні практичні навички в правоохоронних органах з їхньої реалізації, а також немає належного фінансування з боку держави⁶.

Доцільним буде погодитися з думкою О. О. Гриньків, що на сучасному етапі в Україні є правова основа забезпечення безпеки учасників кримінального процесу, норми якої регулюють діяльність органів і посадових осіб, котрі забезпечують безпеку. Створення лише законодавчої бази недостатньо для належного забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. Одним із напрямів розвитку кримінального процесу є подальше вдосконалення інституту забезпечення безпеки в Україні з урахуванням позитивного досвіду зарубіжних країн, з якого слід запозичити не лише окремі норми законодавчих актів, а й сам механізм реалізації заходів забезпечення безпеки⁷.

В. Є. Тарасенко, Р. В. Тарасенко зазначають поділ нормативно-правових актів на три групи, що регулюють оперативно-розшукову діяльність та заходи щодо забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання:

- Конституція та Закони України (зокрема, Кримінальний, Кримінальний процесуальний, Митний кодекси тощо);
- нормативно-правові акти міністерств, відомств і судових органів;
- міжнародно-правові акти, учасником яких є Україна⁸.

П. В. Серебрянський засвідчує, що проблемні аспекти застосування норм кримінального процесуального права при забезпеченні безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, можна поділити на дві категорії:

- правові;
- організаційні⁹.

⁶ Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения. Киев : Охрана труда, 2002. С. 234.

⁷ Гриньків О. О. Застосування заходів безпеки учасників кримінального судочинства: вітчизняна практика та світовий досвід : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. С. 156.

⁸ Тарасенко В. Є., Тарасенко Р. В. Інститут конфіденційного співробітництва в оперативно-розшуковому праві : монографія. Луганськ : РВВДУВС, 2009. С. 62.

⁹ Серебрянський П. В. Законодавчі проблеми правового регулювання забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. Молодий вчений. № 2 (66). 2019. С. 581.

О. М. Бандурка виокремлює два напрямки в розвитку теорії оперативно-розшукової діяльності, у тому числі щодо забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання. Перший формується в результаті прийняття в Україні законів, які регламентують оперативно-розшукову діяльність загалом, поміж яких: «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про правові основи боротьби з організованою злочинністю і корупцією», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «Про засади запобігання і протидії корупції»; а також Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального кодексу та інших, що встановлюють оперативно-розшуковий статус окремих оперативно-розшукових відомств. Перший напрямок носить відкритий характер, оскільки відкритими є закони, що створюють його правову основу. Другий напрямок передбачає організацію і визначає тактику оперативно-розшукових заходів, технологію оперативно-розшукової діяльності, що регламентуються у відомчих нормативних актах. Тому, безумовно, матиме закритий характер, а його ключові моменти можуть бути предметом наукових досліджень і вивчення практиками тільки як інформації обмеженого користування відповідно до вимог режиму таємності¹⁰.

Треба погодитись з розподілом нормативно-правових актів у сфері забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання, на два напрямки: відкриті джерела та нормативні акти, які містять інформацію з обмеженим доступом. Так, відповідно до відомостей, що викладені в розділі 16 Наказу МВС України від 26.12.2016 № 1351 «Про затвердження Переліку відомостей, що становлять службову інформацію в системі Міністерства внутрішніх справ України», у сфері охорони учасників кримінального процесу та інших осіб службовою інформацією є інформація, що розкриває:

1) зміст, форми, методи, а також режим здійснення охоронних заходів стосовно осіб, особиста охорона яких здійснювалася на підставі вимог Законів України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь

¹⁰ Бандурка О. М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності : монографія. Харків : Золота миля, 2012. С. 10.

у кримінальному судочинстві», та осіб, особиста охорона яких здійснюється на підставі договорів охорони;

2) форми та методи здійснення оперативно-технічних оглядів місць постійного й тимчасового перебування осіб, які охороняються (охоронялися);

3) маршрути та графіки переміщення осіб, щодо яких здійснюються охоронні заходи¹¹.

У період вступу України в ЄС питання забезпечення особистої безпеки осіб, зокрема осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи, є одним із вагоміших, у тому числі стосовно виконання всіх умов та стандартів, проголошених міжнародним товариством. Тому тотожність українського законодавства з міжнародними документами є необхідною.

15 листопада 2000 р. Резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН була прийнята Конвенція ООН (далі – Конвенція) проти транснаціональної організованої злочинності. У ст. 24 цієї Конвенції проголошено про захист свідків. Це означає, що кожна держава-учасниця вживає, у межах своїх можливостей, належних заходів, спрямованих на забезпечення ефективного захисту від імовірної помсти або залякування щодо свідків, які беруть участь у кримінальному провадженні та дають свідчення у зв'язку зі злочинами, що охоплюються цією Конвенцією, і у певних випадках стосовно їхніх родичів та інших близьких їм осіб¹².

12 грудня 2000 р. на політичній конференції в м. Палермо (Італія) Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності підписано від імені України. Стаття 26 Конвенції передбачає вживання заходів для заохочення осіб, що беруть або брали участь в організованих злочинних групах, щодо надання інформації, а також фактичної, конкретної допомоги правоохоронним органам із метою позбавлення

¹¹ Наказ МВС України від 26.12.2016 № 1351 «Про затвердження Переліку відомостей, що становлять службову інформацію в системі Міністерства внутрішніх справ України». URL : <https://www.naiu.kiev.ua/rezhimno-sekr-ta-dokum-zabez/nakazi-mvs/nakaz-mvs-ukrayini-vid-26-grudnya-2016-roku-n-1351.pdf>

¹² Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : Резолюція 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_789

організованих злочинних груп їхніх доходів, отриманих від скоєння ними злочинів.

Загалом Конвенція спрямована на створення правових умов, необхідних для координації і співробітництва нашої держави з державами-членами ООН у боротьбі та запобіганні транснаціональній організованій злочинності. Вона чітко встановлює і конкретизує для кожної держави-учасниці прийняття таких законодавчих та інших заходів, що можуть знадобитися для визнання кримінально караними діянь, визначених у Конвенції, коли вони прямо чи опосередковано вчинені в складі організованої злочинної групи.

Із цього приводу А. М. Орлеан звертає увагу¹³, що основні європейські стандарти у сфері забезпечення безпеки осіб у кримінальному провадженні зосереджені в Рекомендаціях Rec (97)13¹⁴ та Rec (2005) 9 Комітету міністрів Ради Європи (Рекомендації РЄ)¹⁵, а також у Європейській конвенції про взаємну допомогу в кримінальних справах 1959 року та Другому додатковому протоколі до неї 2001 року, Директиві Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу щодо встановлення мінімальних стандартів забезпечення прав, підтримання та захисту жертв злочинів від 25 жовтня 2012 року та в практиці Європейського суду з прав людини. Питання взаємодії та забезпечення безпеки в окремих категоріях кримінальних проваджень урегульовано спеціалізованими міжнародними нормативно-правовими актами за різними напрямками протидії злочинності (Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 року). Рекомендація РЄ (97) 13 та Рекомендація РЄ (2005) 9 чітко визначають загальні принципи, якими керуються під час застосування заходів із захисту свідків. Комітет

¹³ Орлеан А. Процедура забезпечення безпеки учасників кримінального провадження: адаптація законодавства України до європейських стандартів. Актуальні проблеми правознавства. 2016. Вип. 3 (7). С. 87–92. URL : <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/18171/1/%D0%9E%D1%80%D0%BB%D0%B5%D0%B0%D0%BD%20%D0%90.pdf>

¹⁴ Рекомендація № R (97) 13 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо залякування свідків і прав сторони захисту. URL : [http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B)

¹⁵ Рекомендація № Rec (2005) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям. URL : [http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B)

міністрів Ради Європи вважає неприйнятним те, що система кримінального судочинства може не доставити підсудних до суду та не отримати судові рішення у зв'язку з тим, що свідки відмовилися надавати правдиві та добровільні свідчення.

Тому вони рекомендують, щоб кожна держава керувалася такими загальними принципами, як-от:

- необхідні законодавчі та практичні заходи мають бути прийняті для забезпечення добровільного надання свідчень та захисту свідків від будь-яких посягань;
- за акти залякування свідків і близьких їм людей має передбачатися покарання як за окремих кримінальний злочин або як складову частину злочину щодо використання незаконних погроз;
- необхідно заохочувати свідків повідомляти компетентним органам будь-яку інформацію, що стосується кримінальних злочинів, а потім давати свідчення в суді;
- працівники системи кримінального правосуддя повинні мати належну підготовку для випадків, коли свідки потребуватимуть заходів захисту, а також нормативні документи, якими слід керуватись;
- усі етапи процедур, що стосуються прийняття, здійснення, зміни та скасування заходів захисту, повинні зберігатися в таємниці; за несанкціоноване розкриття цієї інформації має передбачатися кримінальна відповідальність;
- під час здійснення заходів захисту слід також зважати на необхідність забезпечення належного балансу з принципом захисту прав і очікувань потерпілих.

Передусім потрібно звернути увагу на категорії осіб, які мають право на забезпечення безпеки у зв'язку з участю в кримінальному судочинстві.

У пункті 22 Рекомендацій РЄ (2005) 9 зазначено, що програми захисту свідків повинні створюватися та бути доступними для свідків і осіб, які співпрацюють із правосуддям і які потребують захисту.

У вказаних Рекомендаціях надано визначення цих категорій осіб, а саме:

«свідок» – це будь-яка особа, яка володіє інформацією, що стосується кримінального провадження, яка надала і/або може давати свідчення (незалежно від статусу, прямого або непрямого, усного чи письмового свідчення, відповідно до національного законодавства) та яка не підпадає під визначення «особа, яка співпрацює із правосуддям»;

«особа, яка співпрацює із правосуддям» – це будь-яка особа, яка притягується до кримінальної відповідальності за скоєння злочину або була визнана винною за участь у злочинному угрупованні чи іншій злочинній організації будь-якого виду або за злочини, пов'язані з організованою злочинністю, але яка водночас погоджується співпрацювати з органами кримінального правосуддя, зокрема шляхом надання свідчень про кримінальні угруповання чи організації або про будь-які злочини, пов'язані з організованою злочинністю чи іншими тяжкими злочинами.

Таке визначення свідка є узагальненим та охоплює будь-яку особу, яка володіє актуальною інформацією щодо кримінального провадження і може бути жертвою, свідком і потерпілою стороною, проте не є особою, яка співпрацює із судочинством. Особа, яка співпрацює із судочинством, може бути підозрюваною, обвинуваченою чи засудженою¹⁶.

Наведені стандарти є мінімальними вимогами, які закликають до створення ефективної системи захисту учасників кримінального судочинства шляхом імплементації відповідних рекомендацій у національне законодавство, а також створюють передумови для співпраці з питання вдосконалення інституту.

Розглядаючи Конституцію України як основний правовий акт у діяльності оперативних підрозділів загалом і використання її положень у процесі здійснення негласного співробітництва, безумовно, стає зрозумілим, що в ній не можуть бути закладені норми, які безпосередньо регламентують ті чи інші положення оперативно-розшукової діяльності, а окремого напрямку забезпечення безпеки особи, що виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи

¹⁶ Рекомендація № Rec (2005) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям. URL : [http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B)

чи злочинної організації, і поготів. Проте вони гарантують права та свободи людини, які повинні бути обов'язково дотримані під час забезпечення безпеки таким особам.

Ст. 3 Конституції України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права й свободи людини та їхні гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави¹⁷. Під дію цієї норми підпадає і особа, яка виконує спеціальне завдання, як один з учасників кримінального судочинства. Незважаючи на те що норми Конституції є нормами прямої дії, велике значення має створення ефективного та дієвого механізму гарантування та захисту проголошених прав людини.

У ст. 23 Основного закону держави зазначається, що кожна людина має право на вільний розвиток, якщо при цьому не порушуються права й свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, у якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості¹⁸. Це положення означає, що особа, яка виконує спеціальне завдання, має право визначитися, давати їй згоду на виконання такого завдання чи ні.

Ще одним положенням Конституції України, яке може стосуватись особи, що виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, є ст. 27, у якій наголошено, що кожна особа має право на необхідну оборону, незалежно від можливості уникнути посягань, або звернутися до інших осіб чи органів влади¹⁹. Отже, особі, що виконує спеціальне завдання, це надає можливість у законному порядку звернутися по допомогу до інших осіб, працівників інших правоохоронних органів, органів управління та влади.

Стаття 46 Конституції України гарантує громадянам право на соціальний захист, що передбачає забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника,

¹⁷ Конституція України. Верховна Рада України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само.

безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законом²⁰. Ці гарантії дають можливість органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, згідно зі ст. 13 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», реально здійснити такий захист особи, яка виконує спеціальне завдання²¹.

З огляду на положення ст. 62 Конституції України, особа вважається невинною у вчиненні злочину й не підлягає кримінальному покаранню, доки її вини не буде доведено в законному порядку й встановлено обвинувальним вироком суду²². Варто зауважити, що оперативні працівники мають право й можливість довести на всіх стадіях досудового слідства, згідно зі статтями 36, 39, 42, 43 Кримінального кодексу України²³ і ст. 13 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», невинність особи, що виконує спеціальне завдання, визнавши її дії необхідними в стані оборони, крайньої потреби, небезпеки, виконання спеціального завдання, оперативного ризику²⁴. Тобто в процесі виконання спеціального завдання особа, що його виконує, нерідко потрапляє в ситуацію, яка вимагає вчинити дії, що можуть за певних обставин кваліфікуватися як злочин. У такому разі, зважаючи, що особа, яка виконує спеціальне завдання, діяла з метою попередження та припинення злочину, ці дії визнаються необхідною обороною або ж крайньою потребою, залежно від обставин, які склалися в кожному конкретному випадку.

Особливу роль у правовому забезпеченні безпеки особи, що виконує спеціальне завдання, відіграє ст. 43 Кримінального кодексу України, яка передбачає виконання спеціального завдання щодо попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. У ній акцентується, що не є злочином вимушене заподіяння шкоди правоохоронним інтересам особою, яка, відповідно до закону,

²⁰ Там само.

²¹ Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-XII. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>

²² Конституція України. Верховна Рада України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.

²³ Кримінальний кодекс України станом на 16.01.2020 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

²⁴ Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-XII. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>

виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їхньої злочинної діяльності²⁵.

Особа, зазначена в частині 1 цієї статті, підлягає кримінальній відповідальності лише за вчинення в складі організованої групи чи злочинної організації особливо тяжкого злочину, учиненого навмисно й поєднаного з насильством над потерпілим, або тяжкого злочину, учиненого умисно й пов'язаного із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому чи особливо тяжкими наслідками.

Особа, яка вчинила злочин, передбачений частиною 2 цієї статті, не може бути засуджена до довічного позбавлення волі, а покарання у вигляді позбавлення волі не може бути призначене їй на строк, більший ніж половина максимального строку позбавлення волі, передбаченого законом за цей злочин.

Оскільки особа здебільшого виконує спеціальне завдання, то положення цієї статті можуть бути застосовані щодо неї досить часто.

Ще Кримінальний кодекс України визначає такі склади злочинів, закріплення яких є важливою гарантією безпеки осіб та відповідає рекомендаціям Ради Європи й досвіду зарубіжних країн: ст. 380 ККУ – невжиття заходів безпеки щодо осіб, узятих під захист; ст. 381 ККУ – розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, узятої під захист; ст. 386 ККУ – перешкоджання появи свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від надання показань чи висновку²⁶. Забезпечення безпеки тих свідків, які є засудженими у зв'язку з участю в кримінальному провадженні, передбачено Кримінально-виконавчим кодексом (статті 10, 50, 104)²⁷.

20 листопада 2012 року Верховна Рада України ухвалила Кримінальний процесуальний кодекс України, одним із положень якого є проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої

²⁵ Кримінальний кодекс України станом на 16.01.2020 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

²⁶ Там само.

²⁷ Кримінально-виконавчий кодекс України (2004). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

групи чи злочинної організації²⁸. У ст. 272 КПК та в Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» визначено порядок виконання особою спеціального завдання²⁹. Незважаючи на те що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а під час виконання спеціальних завдань особи, які їх виконують, можуть наразитися на небезпеку, пов'язану із загрозою їхньому життю і здоров'ю, у Кримінальному процесуальному кодексі питанню захисту зазначених осіб не приділено ніякої уваги. Також у КПК не відображено, чи є особа, що виконує спеціальне завдання, учасником кримінального процесу.

Однією з принципів новачій Кримінального процесуального кодексу України може по праву вважатися норма, що регламентує конфіденційне співробітництво, яке до прийняття цього нормативно-правового акта мало легальне підґрунтя лише в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність»³⁰. Але, позитивно оцінюючи внесені зміни в кримінально-процесуальне законодавство щодо регламентації конфіденційного співробітництва, слід констатувати, що над указаною нормою необхідно попрацювати. Як і будь-якому кардинальному нововведенню, положенню про конфіденційне співробітництво бракує виваженості, що вимагає певних кроків у напрямку його вдосконалення. Насамперед це стосується закріплення гарантій діяльності представників окремих професій. Так, відповідно до положень ч. 2 ст. 275 КПК України, забороняється залучати до конфіденційного співробітництва в процесі проведення негласних слідчих дій адвокатів, нотаріусів, медичних працівників, священнослужителів, журналістів, якщо таке співробітництво буде пов'язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру³¹.

²⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України станом на 13.02.2020 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

²⁹ Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 № 3341-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>

³⁰ Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-XII. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>

³¹ Кримінальний процесуальний кодекс України станом на 13.02.2020 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

Грібов М. Л. та Козаченко О. І. з цього приводу стверджують, що основним положенням, центральною ланкою в системі інституту негласного співробітництва є ст. 275 КПК України. Цей висновок може видаватися необґрунтованим, оскільки в Україні (й інших пострадянських країнах) негласне співробітництво традиційно вважають інструментом оперативно-розшукової, а не кримінальної процесуальної діяльності.

Він належить до компетенції оперативних підрозділів, а не до повноважень органів досудового розслідування. Практичне його здійснення спирається на норми Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» і положення підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють питання цієї діяльності. Однак саме до ст. 275 КПК України відсилає п. 14 ч. 1 ст. Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Цим пунктом встановлено право оперативних підрозділів використовувати конфіденційне співробітництво згідно з положеннями ст. 275 КПК України. Отже, суб'єкти ОРД (оперативні підрозділи), встановлюючи та використовуючи негласне співробітництво, мають покладатися на положення зазначеної статті КПК України. Водночас засновувати на цих положеннях систему негласного співробітництва неможливо ні в ОРД, ні в кримінальному процесі, оскільки вони є незмістовними та колізійними³².

Нормативно-правові норми, що регулюють інститут забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання, відсутні. Тому треба визначити на законодавчому рівні це питання шляхом прийняття відповідних змін у КПК із зазначенням і правовим регулюванням названого інституту. Наявність таких спеціальних Законів України, як «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» та «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» є позитивним аспектом, але процесуальне джерело, особливо КПК, повинно містити в собі цей інститут, оскільки слід аргументувати це щонайперше, глибоко в цьому переконані, значущістю КПК як кодифікованого джерела права, що, на відміну від закону, матиме більший

³² Грібов М., Козаченко О. «Шляхи вдосконалення правового регулювання негласного співробітництва». Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2020. № 115 (2). С. 9. URL : <https://doi.org/10.33270/01201152.8>

авторитет і, зрозуміло, сприятиме більш повному, широкому та насамперед ефективному їхньому застосуванню. По-друге, КПК має вищу юридичну силу, аніж закон. По-третє, у ст. 2 КПК закріплено, що поміж інших одним із завдань кримінального провадження є захист особи, держави та суспільства від кримінальних правопорушень, що, власне, зобов'язує КПК визначати норми, які б регулювали порядок надання такого захисту учасникам процесу тощо³³.

О. С. Омельченко зауважує, що безумовною заслугою законодавця стало закріплення в ст. 13 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» механізму соціального й правового захисту особи, яка залучається до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності. Уперше відкрито держава заявила, що під її захистом перебувають особи, які співпрацюють з органами, котрі здійснюють оперативно-розшукову діяльність³⁴.

23 грудня 1993 року для врегулювання питання забезпечення безпеки осіб прийнято Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (далі – Закон)³⁵. Для погодження на момент прийняття цього Закону Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року був доповнений відповідними статтями, які регламентують питання забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а саме: підстави для застосування заходів забезпечення безпеки, коло осіб, які мають право на забезпечення безпеки, їхні права й обов'язки, порядок застосування заходів безпеки та їхнього скасування, а також порядок оскарження рішення про відмову в застосуванні заходів безпеки, тобто їхню відміну³⁶.

У ст. 7 Закону визначено, що заходами забезпечення безпеки є:

³³ Кримінальний процесуальний кодекс України станом на 13.02.2020 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

³⁴ Омельченко О. С. Забезпечення безпеки учасників кримінального процесу засобами оперативно-розшукової діяльності. URL : [file:///C:/Users/user.comp7/Downloads/39348%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user.comp7/Downloads/39348%20(1).pdf) С. 147-148.

³⁵ Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року № 3782-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>

³⁶ Кримінально-процесуальний кодекс України (1960). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text>

- а) особиста охорона, охорона житла та майна;
- б) видача спеціальних засобів індивідуального захисту й сповіщення про небезпеку;
- в) використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження;
- г) заміна документів та зміна зовнішності;
- г) зміна місця роботи або навчання;
- д) переселення в інше місце проживання;
- е) поміщення в дошкільній виховній установі або установі органів соціального захисту населення;
- є) забезпечення конфіденційності відомостей про особу;
- ж) закритий судовий розгляд³⁷.

З урахуванням характеру й ступеня небезпеки для життя, здоров'я, житла та майна осіб, узятих під захист, можуть здійснюватися й інші заходи безпеки. Згідно зі ст. 9 Закону, у разі наявності небезпеки для життя і здоров'я осіб, узятих під захист, їм можуть видаватися з додержанням вимог чинного законодавства спеціальні засоби індивідуального захисту та сповіщення про небезпеку³⁸.

Відповідно до п. «а» ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», право на забезпечення безпеки шляхом застосування заходів, за наявності відповідних підстав, має особа, яка заявила до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення або в іншій формі брала участь чи сприяла виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень³⁹.

Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» є однією з гарантій забезпечення виконання процесуальних обов'язків особами, які виконують спеціальне завдання з метою викриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації. Ці особи, відчуваючи на собі тиск збоку

³⁷ Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року № 3782-ХІІ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>

³⁸ Там само.

³⁹ Там само.

обвинувачених, підозрюваних, їхніх родичів, друзів, намагаються ухилитися від виконання своїх обов'язків, які на них покладаються в межах кримінального процесу. Такий протиправний вплив на осіб, які сприяють об'єктивному досудовому розслідуванню, є засобом підриву правосуддя. Тому питання належного забезпечення безпеки учасників кримінального процесу потребують систематичного вивчення та вдосконалення, бо є однією з перешкод для здійснення об'єктивного досудового розслідування та судового розгляду.

Для належного правового регулювання інституту забезпечення безпеки учасників кримінального процесу законодавцем прийнято низку нормативно-правових актів, зокрема Закони України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»⁴⁰, «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»⁴¹, «Про прокуратуру»⁴², «Про Національну поліцію»⁴³, «Про Службу безпеки України»⁴⁴, «Про оперативно-розшукову діяльність»⁴⁵, «Про Державне бюро розслідувань»⁴⁶ тощо, які систематично вдосконалюються. Застосування наведених законів під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень мало стати однією з гарантій об'єктивного та неупередженого розслідування злочинів. Утім на практиці відомі лише поодинокі випадки успішного застосування положень нормативно-правового акта, однією з причин чого є відсутність відповідного організаційно-фінансового забезпечення.

⁴⁰ Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року № 3782-ХІІ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>

⁴¹ Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>

⁴² Закон України «Про прокуратуру». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>

⁴³ Закон України «Про Національну поліцію». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

⁴⁴ Закон України «Про Службу безпеки України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>

⁴⁵ Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-ХІІ. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>

⁴⁶ Закон України «Про Державне бюро розслідувань». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>

Підставою для вжиття заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства є дані, що свідчать про наявність реальної загрози їхньому життю, здоров'ю, житлу та майну⁴⁷. Приводом для вжиття зазначених заходів може бути:

- заява учасника кримінального судочинства, члена його сім'ї або близького родича;
- звернення керівника відповідного державного органу;
- отримання оперативної чи іншої інформації про наявність відповідної загрози.

Крім погроз та конкретних посягань на життя, здоров'я, житло й майно громадян, наявність реальної загрози можуть підтверджувати характер злочину, щодо якого здійснюється кримінальне провадження; характеристика особи, котра становить потенційну загрозу, її зв'язки; важливість свідчень особи, якій загрожує небезпека. Варто визнати, що подальша процедура індивідуалізації рішення про обрання конкретних заходів захисту законом суворо не встановлена. Передбачається лише, що орган, якому доручено здійснення заходів безпеки, визначає перелік необхідних заходів і способів їхньої реалізації, керуючись при цьому конкретними обставинами справи й необхідністю усунення наявної загрози. Тому було б корисним, зважаючи на Директиву Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу щодо встановлення мінімальних стандартів забезпечення прав, підтримання та захисту жертв злочинів від 25 жовтня 2012 р.⁴⁸, а також на Рекомендацію Rec (2005) 9 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам стосовно захисту свідків та осіб, які співпрацюють із правосуддям, чітко визначити як критерії застосування заходів безпеки (залучення особи до програми захисту свідків), так і критерії обрання необхідної комбінації ефективних заходів безпеки⁴⁹.

⁴⁷ Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року № 3782-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>

⁴⁸ Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/1148 від 6 липня 2016 року про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-16#Text

⁴⁹ Рекомендація № Rec (2005) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям. URL : [http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B)

В Україні перелік нормативно-правових актів, що регулюють захист учасників кримінального процесу, зокрема й особи, що виконує спеціальне завдання, досить широкий. Крім перелічених законодавчих актів, є низка підзаконних актів, а саме: Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок вирішення питань переселення в інше місце проживання, надання житла, матеріальної допомоги та працевлаштування осіб, взятих під державний захист» від 26 червня 1995 року № 457⁵⁰, Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення належних умов діяльності суддів та функціонування судів» від 15 грудня 1999 року № 1564/99⁵¹, Указ Президента України «Про заходи щодо подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян» від 18 лютого 2002 року № 143/2002⁵², Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування законодавства, що передбачає державний захист суддів, працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у судочинстві» від 18 червня 1999 року № 10⁵³.

Наявність такої безлічі нормативно-правових актів пояснюється тим, що питання про надання особі державного захисту, забезпечення безпеки її майна, її близьких є досить серйозним. У зв'язку із цим, держава зробила спробу правового регулювання основних сфер в окресленому напрямі.

У п. 1.7.2 Інструкції «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», затвердженій Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012

⁵⁰ Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок вирішення питань переселення в інше місце проживання, надання житла, матеріальної допомоги та працевлаштування осіб, взятих під державний захист» від 26 червня 1995 року № 457.

⁵¹ Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення належних умов діяльності суддів та функціонування судів» від 15 грудня 1999 року № 1564/99.

⁵² Указ Президента України «Про заходи щодо подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян» від 18 лютого 2002 року № 143/2002.

⁵³ Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування законодавства, що передбачає державний захист суддів, працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у судочинстві» від 18 червня 1999 року № 10.

№ 114/1042/516/1199/936/1687/5, визначено, що особа, яка залучена до проведення або участі в проведенні негласної слідчої (розшукової) дії за рішенням слідчого, прокурора, оперативного підрозділу, є *уповноваженою особою*⁵⁴.

Щодо законопроекту про позбавлення КМУ невластивих повноважень (реєстраційний номер 5052 від 09.02.2021), серед яких пропонується позбавити Уряд повноважень щодо забезпечення соціального і правового захисту осіб, які надають допомогу оперативним підрозділам на конфіденційній основі.

Стаття 46 Конституції України гарантує громадянам право на соціальний захист, що передбачає забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законом. Ці гарантії дають можливість органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, згідно зі ст. 13 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», реально здійснити такий захист особи, яка виконує спеціальне завдання. Незважаючи на те що норми Конституції є нормами прямої дії, велике значення має створення ефективного та дієвого механізму гарантування та захисту проголошених прав людини.

Для підвищення рівня довіри до системи кримінального судочинства потрібно максимально ефективно застосовувати наявний інструментарій забезпечення безпеки осіб, які висловлюють бажання надати важливу доказову інформацію та удосконалювати законодавство у цій сфері відповідно до європейських стандартів, а також щоб гарантування соціального та правового захисту забезпечувала держава.

Головною проблемою правового регулювання діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів України С. М. Князев разом із М. Л. Грібовим та С. С. Чернявським вважають брак системності.

⁵⁴ Інструкція «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», затвердженої Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>

Забезпечення такої системності цілком можливе шляхом внесення змін і доповнень до законодавства. Концепція реформування правового регулювання оперативно-розшукової та кримінальної процесуальної діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів України має складатися із взаємопов'язаних елементів, що передбачають зміни й доповнення до законодавства за трьома напрямками регулювання суспільних відносин:

- кримінально-процесуальним (детальна регламентація діяльності оперативних підрозділів у КПК України зі значним розширенням їхніх повноважень, зокрема щодо забезпечення безпеки осіб, які конфіденційно співпрацюють з органами досудового розслідування);
- оперативно – розшуковим (законодавче унормування чітких підстав ініціативної діяльності оперативних підрозділів з виявлення підготовки та вчинення злочинів, а також самостійної, з чітким вичерпним законодавчим визначенням, системи оперативно-розшукових заходів з диференціацією їх залежно від суб'єкта санкціонування, ураховуючи й такі, які оперативний працівник може провести без жодних дозволів і погоджень);
- у сфері охорони державної таємниці (комплексне урегулювання в Законі України «Про державну таємницю» правовідносин, пов'язаних із конспірацією діяльності оперативних підрозділів й інших внутрішніх структурних утворень тих державних органів, які цього потребують).

З метою надання системності механізму правового регулювання оперативно – розшукової діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів України необхідно внести зміни й доповнення до законодавства. Визначити сутність цих змін можна в межах різних підходів, що відокремлені за своїм рівнем. На найвищому, стратегічному, рівні глибинній трансформації підлягає законодавче регулювання всього комплексу суспільних відносин, що пов'язані з протидією злочинності правоохоронними органами, зокрема ОРД, кримінальний процес, захист державної таємниці. Тактичний рівень відповідає внесенню науково обґрунтованих пропозицій з урегулювання питань ОРД. Оптимальним варіантом схеми вдосконалення законодавчого регулювання діяльності

оперативних підрозділів правоохоронних органів України є запровадження тактичного рівня реформування з поступовим переходом до стратегічного⁵⁵.

Залишається не з'ясованим, чи є можливим виконання особою спеціального завдання прийняти за «виявлення, попередження, припинення або розкриття кримінального правопорушення» та який процесуальний статус необхідно надати цій особі, якщо виконання спеціального завдання не принесло позитивного результату⁵⁶.

Отже, історичний розвиток теоретичних знань та вітчизняного законодавства про забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, до прийняття у 2012 році КПК України та затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їхніх результатів у кримінальному провадженні відбувся в умовах обмеженого доступу. До формулювання приписів цих нормативно-правових актів стосовно забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, генеза теоретичних поглядів і законодавства досліджувалася лише із загальних питань забезпечення безпеки учасників кримінального процесу.

Після зміни положень національного законодавства з'явилися наукові публікації, у яких розглядаються окремі аспекти забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації⁵⁷.

⁵⁵ Князев С., Чернявський С., Грібов М. Законодавче регулювання оперативно-розшукової діяльності: проблеми та шляхи їх розв'язання. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2020. Том 20. № 2. С. 18.

⁵⁶ Котова В. В. Забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації під час легалізації отриманої інформації. Актуальні проблеми адміністративного та кримінального права і процесу : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених (в авторській редакції) (Донецьк, 15 березня 2014 р.). Донецьк : ООО «Цифрова типографія», 2014. С. 135.

⁵⁷ Котова В. В. Проблемні аспекти нормативно-правового регулювання забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. 2013. № 6–3 (2). С. 107.

1.2. КОЛО ОСІБ, УПОВНОВАЖЕНИХ ВИКОНУВАТИ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ З РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ АБО ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

У кримінальному процесі бере участь велика кількість осіб. Роль та місце кожного з них має значення під час розслідування кримінальних проваджень. Кримінальні провадження стосовно кримінальних правопорушень, скоєних у складі організованих злочинних груп або злочинних угруповань, завжди є багатоепізодними та непростими в процесі розслідування. Члени організованих злочинних груп здебільшого здійснюють тяжкі та особливо тяжкі злочини.

Негласні методи отримання кримінально значущої інформації на сьогодні визнаються ЄСПЛ як дієвий засіб боротьби зі злочинністю, який не суперечить праву на справедливий судовий розгляд. Доволі ілюстративною в цьому плані є позиція Суду, висловлена в рішенні у справі «Раманаускас проти Литви (№ 2)», де зазначено таке: «Суд загалом визнає, що зростання організованої злочинності й труднощі, з якими стикаються правоохоронні органи при виявленні та розслідуванні правопорушень, виправдовують ужиття відповідних заходів. Поліції все частіше потрібно використовувати таємних агентів, які забезпечені оперативною легендою, інформаторів і негласні методи оперативної роботи, особливо в боротьбі з організованою злочинністю і корупцією. Суд визнає використання таємних методів розслідування в боротьбі зі злочинністю. Він неодноразово стверджував, що суто таємні операції не перешкоджають праву на справедливий судовий розгляд і що наявність ясних, адекватних і достатніх процесуальних гарантій установлює допустимі дії поліції, які не які не призводять до «провокації» (п. 92)⁵⁸. Аналогічна позиція висвітлювалась ЄСПЛ і в більш ранніх рішеннях, зокрема у справах за позовами проти України⁵⁹.

⁵⁸ Справа «Раманаускас проти Литви (№.2)» (заява № 55146/14) : рішення Європ. суду з прав людини від 20 лют. 2018 р. Практика ЄСПЛ. Український аспект. URL : https://www.echr.com.ua/wpcontent/uploads/2018/03/f5ef3ba52c4849ecd3ac_file.pdf

⁵⁹ Справа «Волохи проти України» (заява № 23543/02) : рішення Європ. суду з прав людини від 02 листоп. 2006 р. Офіційний вісник України. 2007. № 23. Ст. 958. 149 с.

Одним із найбільш ефективних методів боротьби з організованою злочинністю є проведення негласної слідчої (розшукової) дії, закріпленої ст. 272 Кримінального процесуального кодексу України «Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації»⁶⁰.

Слід зауважити, що в процесі виконання спеціального завдання, особа, що його виконує, наражається на підвищену небезпеку. У ст. 272 Кримінального процесуального кодексу України зазначено, що під час досудового розслідування тяжких або особливо тяжких злочинів можуть бути отримані відомості, речі й документи, що мають значення для досудового розслідування, особливо, яка, відповідно до закону, виконує спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, або є учасником зазначеної групи чи організації, котрий на конфіденційній основі співпрацює з органами досудового розслідування. Також, згідно зі ст. 275 КПК України, під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами⁶¹.

У Кримінальному процесуальному кодексі України не відображено, чи є особа, що виконує спеціальне завдання, учасником кримінального процесу. Ст. 256 КПК України констатує, що особи, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їхнього проведення, можуть бути допитані як свідки. Допит цих осіб може відбуватися зі збереженням у таємниці відомостей про цих осіб та із застосуванням щодо них відповідних заходів безпеки, передбачених законом⁶². Це означає, що матеріали, отримані в результаті негласних слідчих (розшукових) дій, повинні вказувати на джерело їхнього походження, щоб у відповідній ситуації існувала можливість дослідження та пояснень авторів матеріалів чи обізнаних із ними осіб. Не визначено, по-перше, чи надає воно особі, яка виконує спеціальне завдання, процесуальний статус свідка,

⁶⁰ Кримінально-процесуальний кодекс України (1960). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text>

⁶¹ Там само.

⁶² Там само.

а по-друге, чи буде допит уважатися фіксацією використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) у доказуванні. У КПК не вказано, яким чином буде проходити фіксація результатів НСРД, якщо особа, яка виконувала спеціальне завдання, відмовиться від допиту, керуючись п. 9 ч. 2 ст. 65 КПК, у зв'язку з тим, щодо неї застосовані заходи безпеки.

Важко не погодитися з думкою Волобуєвої О. О., що саме ефективність кримінального судочинства залежить від чіткого визначення процесуального статусу учасників кримінального провадження. У цій площині ще однією проблемою правозастосування норм КПК України є визначення моменту набуття особою статусу підозрюваного у кримінальному провадженні⁶³.

Як зауважував А. І. Суббот, у разі залучення укоріненої особи як свідка до надання показань за приписами передбаченої статті грубо порушуються правила організації конфіденційного співробітництва, визначеного законодавством про оперативно-розшукову діяльність. Так, попри те, що додаткове джерело доказів слугуватиме встановленню ширшого кола обставин із кримінального провадження і доведенню чи спростуванню вини особи, якій винесено повідомлення про підозру, це, з іншого боку, ставить під загрозу особисту безпеку допитуваного суб'єкта оперативно-розшукової діяльності⁶⁴.

Отже, стає зрозумілим, що за умови безпосереднього надання показань цією особою та врахування сучасних наукових можливостей важко уникнути візуального розпізнавання. Передбачені статтею «заходи безпеки» стосовно допитуваної особи не виправдають своєї мети, бо відповідної трансформації в системі чинного законодавства (у, найвірогідніше, Закони України «Про заходи забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» та «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів») не сталося⁶⁵.

⁶³ Волобуєва О. О. Проблемні питання застосування окремих норм КПК України. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 98–102.

⁶⁴ Суббот А. І. Забезпечення безпеки осіб, укоріненних у злочинне середовище. Віче. 2013. № 10. С. 28.

⁶⁵ Там само.

Уважаємо, що коли спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації виконує особа, яка знаходиться на зв'язку зі співробітником оперативного підрозділу, то про інформацію, отриману від цієї особи, допитати як свідка можна буде оперативного співробітника. У тому разі, коли виконує завдання штатний співробітник оперативного підрозділу чи розвідувальних органів, який проник до складу організованої групи чи злочинної організації, допитати як свідка можливо керівника оперативного підрозділу, у якому він працює.

В. Д. Берназ наголошував, що найважливішою гарантією безпеки є забезпечення повної конфіденційності співпраці особи із правоохоронними органами. Проблема полягає в тому, щоб використовувати ці дані, не розшифрувавши негласний спосіб їхнього здобуття. Відомості про цю особу є державною таємницею і можуть бути оприлюднені лише у випадках, спеціально передбачених законом. На жаль, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» не містить переліку таких випадків. Порушення питання про розкриття особи негласного співробітника можливе, коли йдеться про відомості, здатні зробити кардинальний вплив на результат справи, і лише стосовно тяжких злочинів, здійснених організованими групами. Вирішення його залежить від того, наскільки істотною є інформація негласного співробітника та чи є в справі прямі докази винності підсудного. Якщо ця особа є найважливішим свідком з питання винності або невинності підсудного і якщо в справі немає інших прямих доказів, розкриття особи такого свідка допустиме на користь правосуддя і лише з його згоди. При цьому необхідно вжити додаткових заходів із забезпечення безпеки свого інформатора⁶⁶.

За умови необхідності допиту зазначеної категорії осіб на будь-якій стадії кримінального провадження щодо них слід застосовувати передбачені законом заходи безпеки. Нерозголошення відомостей може забезпечуватися шляхом обмеження їхнього внесення

⁶⁶ Берназ В. Д. Использование результатов оперативно-розыскной деятельности в расследовании преступлений, совершаемых организованными группами. Информационное обеспечение протидії організованим злочинності. Збірник наукових статей / за ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрьоміна. Бібліотека журналу «Юридичний вісник». Одеса : ФЕНИКС, 2003. С. 63.

до матеріалів кримінального провадження. Ухваливши рішення про застосування заходів безпеки, слідчий, прокурор або суд виносить мотивовану постанову (або резолюцію) про зміну в матеріалах кримінального провадження прізвища, імені, по батькові особи, що проводила або брала участь у проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, на псевдонім. Надалі в процесуальних документах зазначається лише псевдонім, а інші відомості вказуються лише в постанові (резолюції) про зміну анкетних даних. Ця постанова до матеріалів кримінального провадження не додається, а зберігається окремо в органі, який здійснює досудове розслідування.

У матеріалах Проєкту керівних принципів Організації Об'єднаних Націй по боротьбі з організованою злочинністю підкреслюється, що законодавчі положення про захист свідків мають важливе значення для боротьби із цим негативним явищем. Рекомендується, щоб національні системи кримінального правосуддя приділяли пильну увагу програмам і законам, спрямованим на гарантування безпеки свідків аж до переселення і зміни їхніх прізвищ, а також фізичного захисту за наявності погрози з боку обвинувачуваного і його спільників. З огляду на фінансові можливості країн пропонується також створювати спеціальні служби, які вирішували б ці питання.

В Стратегії боротьби з організованою злочинністю, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України 16 вересня 2020 р. № 1126-р зазначається, що одним із основних напрямів реалізації є удосконалення нормативно-правового забезпечення боротьби з організованою злочинністю здійснюється шляхом нормативно-правового врегулювання питань щодо:

- визначення державного органу, відповідального за підготовку щорічної оцінки стану реалізації державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю та спеціальних звітів про стан організованої злочинності в Україні, основні напрями та результати боротьби з організованою злочинністю. Зазначений державний орган діятиме до утворення (визначення) координаційного органу (Національного координатора);
- впровадження систем проведення аналізу ризиків і кримінального аналізу в боротьбі з організованою злочинністю;

- забезпечення діяльності штатних негласних працівників, їх легендування та оперативного прикриття під час здійснення оперативно-розшукової діяльності та участі в кримінальних провадженнях;
- запровадження з урахуванням практики країн – членів ЄС програм захисту осіб (зокрема членів їх сімей і близьких родичів), які надають допомогу, сприяють оперативно-розшуковій діяльності та беруть участь у кримінальному провадженні щодо організованої злочинності;
- проведення аналізу щодо рівня відповідності відповідальності, встановленої кримінальним законом, суспільно небезпечному діянню, вчиненому організованою групою чи злочинною організацією, та в разі потреби підготовка пропозицій щодо посилення кримінальної відповідальності;
- запровадження механізму заохочення громадян, які сприяють боротьбі з організованою злочинністю⁶⁷.

Крім цього, О. І. Козаченко пропонує створити надійні умови для утримання під вартою ув'язнених (свідків), наприклад, їхнє відокремлене розміщення, а також прийняття законодавства для розв'язання інших можливих практичних проблем⁶⁸.

Розголошення відомостей під час розслідування кримінального провадження та на стадіях судового розгляду матеріалів кримінального провадження щодо осіб, які виконували спеціальне завдання для викриття організованої групи або злочинної організації, може створити загрозу як особистій безпеці, так і завдати шкоди членам їхніх сімей, а також буде порушенням міжнародних нормативно-правових актів. До того ж оприлюднення в процесі кримінального провадження персональних даних осіб, які проводили чи брали участь у проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, зробить неможливим подальше

⁶⁷ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р «Про схвалення Стратегії боротьби з організованою злочинністю» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80?find=1&text=%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82#Text>.

⁶⁸ Козаченко О. І. Деякі аспекти правового регулювання забезпечення безпеки учасників оперативно-розшукових заходів. Право і управління. 2011. № 1. С. 16-17.

їхнє використання на відповідній ділянці роботи, адже щодо того, ким є і чим займається ця людина, буде обізнана невизначена кількість осіб, що брали участь у кримінальному провадженні.

У ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» визначено осіб, які мають право на забезпечення безпеки⁶⁹, але до цього переліку не внесено ні осіб, що співпрацюють на конфіденційній основі з оперативними підрозділами, ні особу, яка виконує спеціальне завдання для викриття організованої групи.

На думку М. М. Поколюдної, додаткове джерело доказів слугуватиме встановленню ширшого кола обставин у кримінальному провадженні й доведенню чи спростуванню вини особи, якій винесено повідомлення про підозру. Це ставить під загрозу особисту безпеку допитуваного конфідента⁷⁰.

Використання конфідентів завжди було однією з основних форм отримання інформації під час здійснення оперативно-розшукової діяльності. До ухвалення КПК України робота з негласним апаратом була закріплена в законодавстві Законами України «Про оперативно-розшукову діяльність»⁷¹, «Про контррозвідувальну діяльність»⁷², «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»⁷³ та відомчими нормативно-правовими актами. Однак натепер використання конфідентів набуло явно вираженого процесуального характеру, що створює певну невизначеність у правовому просторі, а тому потребує додаткового дослідження.

⁶⁹ Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року № 3782-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>.

⁷⁰ Поколюдна М. М. Зарубіжний досвід забезпечення безпеки учасників оперативної розробки. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Є. О. Дідоренка. 2016. № 4 (76). С. 250.

⁷¹ Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-XII. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>

⁷² Закон України «Про контррозвідувальну діяльність» 26.12.2002 № 374-IV URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text>

⁷³ Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 № 3341-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>

Відповідно до Словника української мови, слово «конфідент» має два значення: 1. Людина, з якою ведуть інтимні розмови, якій повіряють секрети. 2. Агент, викажчик⁷⁴. У Тлумачному словнику української мови маємо: 1. Особа, якій можна довіряти секрети, конфіденційну інформацію. 2. Секретний агент поліції, органів безпеки⁷⁵.

Конфідентом, на переконання С. М. Салтикова (у розумінні ст. 275 КПК України), є повнолітня дієздатна особа, яка добровільно виявила бажання негласно співпрацювати з органом досудового розслідування в межах конкретного кримінального провадження, окрім випадків, визначених ч. 2 ст. 275 КПК України, та стосовно якої ухвалено рішення про залучення її до конфіденційного співробітництва⁷⁶.

А. Й. Француз вважає, що конфідент – це особа, яка не входить до кадрового апарату спецслужб, однак систематично негласно (конфіденційно) надає їм інформацію про протиправну діяльність⁷⁷. О. М. Бандурка зазначає, що конфіденти – це приватні фізичні особи, з якими оперативні підрозділи органів, уповноважених здійснювати ОРД, установили на платній чи безоплатній основі відносини співробітництва, передбачаючи надання такими громадянами сприяння на конфіденційній основі у виконанні покладених на них завдань⁷⁸.

С. Андрусенко стверджує, що конфідент – це особа, яка залучається до негласної співпраці з оперативними підрозділами⁷⁹.

⁷⁴ Словник української мови в 11 томах. URL : <https://slovnnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82>

⁷⁵ Тлумачний словник української мови. Томи 1–10 (А–ОБМЛЛь) URL : <https://goroh.pp.ua/%D0%A2%D0%BB%D1%83%D0%BC%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82>

⁷⁶ Салтиков С. М. До питання визначення понятійного апарату при використанні конфіденційного співробітництва у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. № 2 (3). 2020. С. 145.

⁷⁷ Француз А. Й. Психологічні засади роботи спецслужб Російської імперії з конфідентами зі злочинного середовища. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2013. Вип. 16. С. 232.

⁷⁸ Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник. Харків : НУ МВС України, 2002. Ч. 1. С. 73.

⁷⁹ Андрусенко С. Морально-етичні аспекти конфіденційного співробітництва. *Науковий вісник ДДУВС*. № 3. 2017. С. 170.

Д. Сергєєва дотримується погляду, що конфідент – це особа, з якою оперативним працівником підтримуються негласні стосунки та яка залучається до виконання конкретних функцій із забезпечення виконання завдань правоохоронних органів держави не тільки під час проведення ОРД, але й в процесі досудового розслідування⁸⁰.

Зі свого боку І. Сервецький та О. Юрченко визнають, що конфіденти – це особи, які є носіями оперативної інформації та з якими налагоджено оперативними підрозділами негласне співробітництво⁸¹.

На думку В. Давидюка, конфідент – це особа, яка виконує завдання правоохоронних органів на негласній основі та надає оперативно-розшукову інформацію про об'єкти обслуговування⁸².

Зауважимо, що С. І. Халимом, хоча й на рівні теорії оперативно-розшукової діяльності в пенітенціарній сфері, неодноразово наголошувалося на необхідності оптимізації галузевого правового регулювання через закріплення на рівні закону чи підзаконного нормативно-правового акта поняття конфідента задля подальшого гарантування і захисту його прав, свобод і законних інтересів у зв'язку з участю в ОРД або кримінальному провадженні⁸³.

Конфіденційне співробітництво є негласними відносинами, що встановлюються уповноваженими органами з повнолітньою дієздатною особою (громадянином України, іноземцем або особою без громадянства) і на засадах добровільності та конспіративності використовуються для вирішення завдань кримінального провадження⁸⁴.

С. М. Салтиков запевняє, що поглиблений аналіз змісту ст. 275 КПК України дозволяє зробити декілька висновків та з урахуванням

⁸⁰ Сергєєва Д. Негласне співробітництво в кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. № 4. 2016. С. 51.

⁸¹ Сервецький І., Юрченко О. Спеціальна діяльність правоохоронних органів, що здійснюється під час проведення гласних, негласних слідчих (розшукових) дій. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 15–2. С. 3.

⁸² Давидюк В. Окремі аспекти забезпечення безпеки конфіденційного співробітництва осіб із правоохоронними органами. *Вісник ХНУВС*. 2019. № 2 (85). С. 99.

⁸³ Халимон С. І. Історико-правовий аналіз конфіденційного співробітництва в органах і установах виконання покарань. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 16. С. 3.

⁸⁴ Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України : у 4-х т. / за заг. ред. О. Стовби. Харків : Видавнича агенція «Апостиль», 2015. Т. 2. 329 с.

наявних засад кримінального провадження і практичних напрацювань виокремити всі суттєві елементи, притаманні цьому інструментові доказування⁸⁵.

До цих ознак, безперечно, належать такі:

1. Правовідносини, що виникають між двома суб'єктами, наділеними взаємними правами й обов'язками (наприклад, право особи-конфідента на власну безпеку, передбачене Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», якому корелює обов'язок конкретного суб'єкта стосовно його забезпечення тощо).

2. Відносини мають негласний характер, тобто підлягають розголошенню лише за певних умов, визначених законодавством.

3. Суб'єктом, уповноваженим на використання конфідентів та залучення їх до проведення НСРД, у контексті буквального тлумачення ст. 275 КПК України є слідчий відповідного органу досудового розслідування.

4. Законодавчо закріплено лише дві форми взаємодії з конфідентами в межах кримінального провадження: 1) використання інформації, отриманої внаслідок конфіденційного співробітництва; 2) залучення конфідентів до проведення НСРД.

5. До конфіденційного співробітництва залучаються тільки фізичні особи в індивідуальному порядку, незалежно від громадянства (громадянин України, іноземець або особа без громадянства, які постійно або тимчасово проживають на території України), національності, статі, майнового, посадового й соціального становища, освіти, приналежності до громадських об'єднань, ставлення до релігії та політичних переконань⁸⁶.

6. Імунітетом до встановлення конфіденційних відносин володіють окремі носії професійної таємниці, визначені в ч. 2 ст. 275 КПК України, а саме: адвокати, нотаріуси, медичні працівники, священнослужителі та журналісти, якщо така співпраця буде пов'язана з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру.

⁸⁵ Салтиков С. М. До питання визначення понятійного апарату при використанні конфіденційного співробітництва у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. № 2 (3). 2020. С. 143–144.

⁸⁶ Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України : у 4-х т. / за заг. ред. О. Стовби. Харків : Видавнича агенція «Апостиль», 2015. Т. 2. С. 237.

7. Така співпраця повинна відбуватися за добровільною згодою особи-конфідента. Ця ознака прямо впливає зі змісту ч. 1 ст. 19 Конституції України, де зазначено, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Отже, співпраця із правоохоронними органами є правом особи, а не її обов'язком.

8. Ці правовідносини повинні мати юридичне вираження (процесуальне закріплення) для підтвердження встановлення правового статусу конфідента в кримінальному провадженні, а також визначення моменту початку конфіденційної співпраці. До того ж будь-які процесуальні рішення в кримінальному провадженні, відповідно до ч. 3 ст. 110 КПК України, ухвалюються у вигляді постанови, яка виноситься у випадках, передбачених цим Кодексом, а також коли слідчий, прокурор визнає це потрібним.

9. Конфіденційна співпраця в контексті ст. 275 КПК України відбувається лише в межах досудового розслідування конкретного кримінального провадження, що прямо впливає з положень п. 5 ч. 1 ст. 3, ч.ч. 1–3 ст. 214 КПК України. Водночас варто констатувати, що використання конфідентів до внесення відповідних відомостей в Єдиний реєстр досудових розслідувань регулюється законодавством у сфері оперативно-розшукової діяльності на рівні Законів України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про контррозвідальну діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та відомчими нормативно-правовими актами.

10. Право на встановлення конфіденційних відносин виникає лише після досягнення особою повноліття. Таке положення прямо не передбачене чинним КПК України, але впливає із системного зв'язку його норм, які регулюють процесуальний статус неповнолітньої особи в кримінальному провадженні. Так, згідно з п. 12 ст. 3 КПК України, неповнолітньою вважається малолітня особа, а також дитина віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Відповідно до ч. 2 ст. 10 КПК України, під час кримінального провадження неповнолітні особи користуються додатковими гарантіями. Такі особи, незалежно від свого правового статусу, володіють винятковими правами на залучення законних представників (ст.ст. 44, 59, 64; ч. 4 ст. 135, ст. 227 КПК України).

Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться виключно в присутності законного представника, педагога або психолога, а за потреби – лікаря (ч. 1 ст. 226 КПК України). До такої категорії осіб не застосовується привід (ч. 3 ст. 140 КПК України). Особливостям кримінального провадження щодо неповнолітніх присвячено окрему главу 24–1 КПК України. Правосуб'єктність неповнолітніх осіб суттєво відрізняється від інших учасників кримінального провадження. Отже, їхнє залучення до конфіденційної співпраці, на наш погляд, суперечитиме основним засадам кримінального процесу та є несумісним і недоцільним, з огляду на правові гарантії їх захисту⁸⁷.

У ст. 13 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» визначено, що під час здійснення боротьби з організованою злочинністю спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю Служби безпеки України мають право, якщо інших заходів для розкриття організованої злочинності та притягнення винних до відповідальності недостатньо, використовувати штатних і нештатних негласних співробітників, які проникають під легендою прикриття в організовані злочинні угруповання. Статтею 14 проголошено, що з метою здійснення заходів боротьби з організованою злочинністю учасники організованих злочинних угруповань можуть залучатися до співробітництва в порядку, визначеному Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінальним процесуальним кодексом України⁸⁸.

Отже, наведене вище дозволяє дійти висновку, що під особою, яка виконує спеціальне завдання, згідно із чинним законодавством, розуміється: 1) штатний співробітник оперативного підрозділу, який проник до складу організованої групи чи злочинної організації; 2) особа, яка на передбаченій законом основі таємно співпрацює з оперативним підрозділом (співробітником оперативного підрозділу) і яка одержала відповідне спеціальне завдання (тобто є нештатним співробітником);

⁸⁷ Салтиков С. М. До питання визначення понятійного апарату при використанні конфіденційного співробітництва у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. № 2 (3). 2020. С. 143–144.

⁸⁸ Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 № 3341-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>.

3) особи, які є учасниками організованої злочинної групи чи злочинної організації та погодилися співпрацювати з оперативним підрозділом або його співробітниками.

Є доречним розділити другу категорію осіб на дві:

1) особа, яка постійно на конфіденційній основі знаходиться на зв'язку з оперативним співробітником, неодноразово виконувала завдання, пов'язані з попередженням та розкриттям злочинів, та одним із завдань якої є виконання спеціального завдання для викриття організованої групи або злочинної організації;

2) особа, яка залучена одноразово тільки для виконання спеціального завдання з викриття організованої групи або злочинної організації.

Це потрібно для можливого зменшення ризиків у процесі підготовки названих осіб для виконання спеціального завдання, тому що особа, яка постійно співпрацює на конфіденційній основі, має більше досвіду для виконання завдань, але ризик викриття її більший, залежно від часу її знаходження на зв'язку з оперативним співробітником. З особою, яка залучена тільки для виконання спеціального завдання, ризик викриття менший, але досвіду в такій особі менше, тому неможливо до кінця виключити факти дворушництва. Проте для всіх осіб, залучених до виконання спеціального завдання, забезпечення особистої безпеки є неодмінною складовою дотримання конституційних прав людини⁸⁹.

Також є доцільним до осіб, які можуть виконувати спеціальне завдання, зарахувати звільненого співробітника оперативного підрозділу правоохоронних органів. При цьому обов'язково треба зважати на причину звільнення. Тобто якщо співробітника оперативного підрозділу було звільнено за негативними показниками, укорінити його в організовану групу чи злочинну організацію буде набагато легше.

В Україні право здійснювати проникнення в злочинну групу негласного працівника оперативного підрозділу або особи, яка співробітничала з останнім, із збереженням у таємниці достовірних даних щодо їхньої особистості передбачено пп. 8,13 ч. 1 ст. 83У «Про оперативно-розшукову

⁸⁹ Котова В. В. Коло осіб, які можуть виконувати спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. № 24 (4). С. 101–102.

діяльність»⁹⁰, а також ст. 14 ЗУ «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»⁹¹. Зокрема, у п. 8 ч. 1 ст. 8 ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність» зазначається, що уповноважені оперативні підрозділи мають право здійснювати проникнення в злочинну групу негласного працівника оперативного підрозділу або особи, яка співробітничала з останнім, із збереженням у таємниці достовірних даних щодо їхньої особистості⁹².

Уведення негласного співробітника в організовані злочинні угруповання здійснюється за наявності відомостей про організовану злочинну діяльність. Проникнення штатного негласного працівника або іншої особи в злочинне середовище потребує проведення таких організаційних заходів, як:

- підбір і підготовка кандидата на впровадження;
- оперативне прикриття особи, що виконує завдання з розкриття злочинної діяльності організованої злочинної групи чи організації, та здійснення керування її діяльністю;
- матеріальне й технічне забезпечення негласної слідчої (розшукової) дії;
- адаптація особи після завершення виконання спеціального завдання до життя у звичайних умовах.

А. М. Ришелюк помічає, що існує два види осіб, які виконують спеціальне завдання: штатні працівники оперативного підрозділу правоохоронних або розвідувальних органів, які проникають до складу організованої групи або злочинної організації, та особи, які на передбаченій законом основі співробітничать з оперативним підрозділом (працівником оперативного підрозділу) правоохоронного органу або з розвідувальним органом і отримали спеціальне завдання⁹³. З ним пого-

⁹⁰ Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135–XII. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

⁹¹ Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 № 3341–XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>.

⁹² Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135–XII. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

⁹³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 3-ге вид. К. : Атіка, 2003. С. 115.

джується П. С. Матишевський, який теж поділяє таких осіб на дві групи⁹⁴. М. М. Турецький розмежовує цих суб'єктів на дві категорії: 1) співробітники оперативних підрозділів органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність: а) штатні працівники, які діють відкрито (гласно) від імені відповідної оперативної служби; б) негласні (секретні) штатні працівники, чия належність до органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, в інтересах конспірації приховується; 2) окремі особи, залучені за їхньою згодою до підготовки та проведення оперативно-розшукових заходів, а також конфіденти, які конспіративно співпрацюють з оперативним підрозділом⁹⁵. Проте цей поділ суперечить поглядам А. М. Ришелюка та П. С. Матишевського.

Усі наведені вище позиції науковців ґрунтуються на засадах Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

С. М. Мороз до цього додає:

- відсутність чіткого переліку осіб, які можуть здійснювати конфіденційне співробітництво та використовувати одержану інформацію в кримінальному провадженні;
- невизначеність форм упровадження в кримінальний процес отриманої від конфіденційної співпраці з іншими особами інформації та засобів забезпечення безпеки конфідентів;
- відсутність вичерпного переліку злочинів, за фактами вчинення яких під час кримінального провадження слідчий може використовувати конфіденційну співпрацю з іншими особами (у чинному КК України понад 200 складів, що належать до тяжких та особливо тяжких злочинів, у країнах Європи цей перелік містить 20 складів із конкретним переліком органів, що можуть здійснювати заходи, які обмежують права людини, як цього вимагає ЄСПЛ)⁹⁶.

⁹⁴ Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. для студ. юрид. вузів і фак. К. : А. С. К., 2001. С. 253.

⁹⁵ Турецький Н. Н. Обстоятельства, исключающие преступность деяния по уголовному законодательству Казахстана : монография. 2-е изд. доп. и перераб. Алматы : ТОО «Издательство «Норма-К», 2005. 237 с.

⁹⁶ Мороз С. М. Напрямки удосконалення законодавчого регулювання організації виконання слідчим конфіденційного співробітництва з іншими особами. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2017. № 1. С. 341.

О. М. Лемешко поділяє осіб на чотири види: 1) працівників (зокрема, негласних) оперативних підрозділів органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність; 2) співробітників розвідувальних органів, які, відповідно до Закону «Про оперативно-розшукову діяльність», можуть здійснювати оперативно-розшукові заходи; 3) штатних та позаштатних негласних співробітників спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ і Служби безпеки України; 4) членів організованої групи чи злочинної організації та інших осіб, які погодилися співробітничати з працівниками оперативних підрозділів або дали згоду на проникнення в такі злочинні організації з метою виконання спеціального завдання^{97 98}.

Автори не зовсім згодні з думкою О. М. Лемешка стосовно об'єднання працівників оперативних підрозділів із негласними працівниками. Згідно з опитуванням працівників оперативних підрозділів ОВС, до негласного співробітництва переважно залучаються раніше засуджені особи. У процесі підготовки до проведення НСРД найважливішою функцією оперативного підрозділу є забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання. А рівень підготовленості в працівника оперативного підрозділу, який виконує спеціальне завдання, і негласного працівника різний. Тому й підходи в підготовці цих осіб до виконання спеціального завдання будуть неоднаковими⁹⁹.

Н. Д. Абдуллаєва теж поділяє осіб, що виконують спеціальне завдання, на 4 групи: 1) штатних негласних співробітників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ, приналежність яких до цих органів є прихованою; 2) співробітників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ, котрі виконують свої посадові обов'язки на гласній

⁹⁷ Лемешко О. М. Кримінально-правова оцінка легалізації наркоходів. Харків : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2004. С. 94-95.

⁹⁸ Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К. : Концерн «Видавничий Дім "Ін Юре"», 2004. С. 159.

⁹⁹ Котова В. В. Щодо забезпечення безпеки особи, що виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації. Актуальні питання державотворення в Україні : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (23 травня 2014 року). Редкол. : д. ю. н. І. С. Гриценко (голова), проф. П. С. Берзін (заст. голови), к. ю. н. І. С. Сахарук (відп. ред.). К. : Прінт-Сервіс, 2014. С. 460.

основі; 3) осіб, що працюють на конфіденційній основі з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ; 4) конфідентів, залучених з кола осіб, які є членами організованої злочинної групи¹⁰⁰.

Як стверджує А. І. Анапольська, суб'єктами виконання спеціального завдання можуть виступати такі категорії осіб:

- 1) негласні працівники оперативних підрозділів;
- 2) працівники інших підрозділів, які залучені для виконання окремих доручень у процесі проведення оперативно-розшукової діяльності;
- 3) співробітники розвідувальних органів, Служби безпеки, Міністерства оборони та спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань захисту державного кордону України;
- 4) особи, які конфіденційно співпрацюють із розвідувальними органами України з метою виконання завдань;
- 5) штатні й позаштатні негласні співробітники спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ та Служби безпеки України, які введені на підставі письмового доручення під легендою прикриття в організовані злочинні угруповання з метою розкриття їхньої протиправної діяльності та притягнення винних до відповідальності;
- 6) члени організованої злочинної групи або злочинної організації, які погодилися на співпрацю зі спеціальними підрозділами органів внутрішніх справ чи Служби безпеки України;
- 7) особи, які вже були членами таких злочинних угруповань на момент отримання спеціального завдання¹⁰¹.

Отже, це особи, які фактично або формально відповідають ознакам члена такого угруповання, ознайомлені з планом дій, беруть участь у розробці таких планів, спілкуються з іншими учасниками, вступаючи в злочинні контакти, залучаються до фінансування тощо.

П. П. Андрушко виокремлює шість видів осіб, які виконують спеціальне завдання: 1) негласні співробітники оперативних підрозділів

¹⁰⁰ Абдуллаєва Н. Д. Некоторые аспекты оперативного внедрения. *Известия Иркутской государственной экономической академии*. 2006. № 4. С. 73–74.

¹⁰¹ Анапольська А. І. Особливості організації виконання спеціального завдання у розкритті діяльності організованої злочинної групи або злочинної організації. URL : <http://www.corp-iguvd.lg.ua/d130203.html>

органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність; 2) співробітники інших підрозділів органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність; 3) співробітники розвідувальних органів України; 4) штатні й позаштатні негласні співробітники спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ і Служби безпеки України, які введені на підставі письмового доручення під легендою прикриття в організовані злочинні групи та злочинні організації для розкриття організованої злочинності й притягнення винних до відповідальності; 5) учасники організованих злочинних груп чи злочинних організацій, котрі погодилися на співробітництво з працівником оперативного підрозділу; 6) інші особи, які погодилися на проникнення в злочинну групу для виконання спеціального завдання¹⁰². Аналогічної точки зору дотримуються А. В. Савченко¹⁰³ та А. І. Суббот¹⁰⁴. Таким розподілом є правильним і додавання шостого виду осіб є дуже вагомим.

З'ясування кола осіб, що виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, потрібне для можливого зменшення ризиків у підготовці цих осіб для виконання спеціального завдання, тому що особа, яка постійно співпрацює на конфіденційній основі (співробітник оперативного підрозділу) має більше досвіду, необхідного для виконання завдань, але ризик викриття її більший, залежно від часу її знаходження на зв'язку з оперативним співробітником. Для особи, яка залучена тільки для виконання спеціального завдання, або учасника організованої злочинної групи чи злочинної організації, котрі погодилися на співробітництво із працівником оперативного підрозділу, ризик викриття менший, але й досвіду в такої особи теж менше, тому неможливо до кінця виключити факти дворушництва. Проте для всіх осіб, залучених для виконання

¹⁰² Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 4-ге вид., переробл. та доповн. / відп. ред. С. С. Яценко. К. : А.С.К., 2005. С. 98.

¹⁰³ Савченко А. В., Матвійчук В. В., Никифорчук Д. Й. Міжнародний досвід використання агентури правоохоронних органів країн Європи і США. Під ред. Я. Ю. Кондратьєва. М. : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. С. 25.

¹⁰⁴ Суббот А. І. Забезпечення безпеки осіб, укоріненних у злочинне середовище. Вісн. 2013. № 10. С. 27.

спеціального завдання, забезпечення особистої безпеки є неодмінною складовою дотримання конституційних прав людини.

Керуючись викладеним вище, з'ясовано, що особа, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, є учасником кримінального провадження та має право на застосування щодо неї заходів безпеки¹⁰⁵.

Народними депутатами України 08.06.2018 ініційовано проєкт Закону України № 8457 «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». У цьому проєкті акцентовано, що право на забезпечення безпеки має особа, яка, згідно із законом, виконує спеціальне завдання в організованій групі чи злочинній організації. Також авторами законодавчої ініціативи пропонується встановити два ступені програм захисту, залежно від характеру та природи загроз. Програма захисту першого ступеня здійснюється відповідно до підслідності кримінальних правопорушень органами Служби безпеки, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, Національної поліції; органом, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, а також органами чи установами виконання покарань, керівництвом слідчих ізоляторів. Програма захисту другого ступеня виконується Національною службою захисту свідків та потерпілих – новим центральним органом виконавчої влади чисельністю у 250 осіб¹⁰⁶.

Згідно з карткою проходження означеного проєкту, 08.06.2018 його скеровано до Верховної Ради України. Комітетом з питань європейської інтеграції Верховної Ради України підготовлено висновок, у якому було підтримано законодавчу ініціативу в частині забезпечення безпеки особи, яка, відповідно до закону, виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Але за результатами розгляду в першому

¹⁰⁵ Котова В. В. Коло осіб, які можуть виконувати спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. № 24 (4). С. 102.

¹⁰⁶ Проєкт закону України від 08.06.2018 № 8457 «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6IX00A.html

читанні законопроект повернуто суб'єктам права законодавчої ініціативи на доопрацювання. Створення окремого органу виконавчої влади з вагомими повноваженнями, високим фінансовим забезпеченням, доступом до значних бюджетних коштів за умов недостатньо чіткої і відпрацьованої системи контролю може спричинити суттєву небезпеку, а тому й потребує додаткового аналізу. Також у висновку йдеться про недоцільність у визначенні дефініції «програма захисту» додатково розподіляти цю «програму захисту» на *ступені, органи та порядок здійснення*¹⁰⁷.

Треба підтримати законопроект у частині встановлення двох ступенів програм захисту, залежно від характеру та природи загроз, а також уведення права забезпечення безпеки особи, яка, відповідно до закону, виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Результати надають підстави зробити певні зауваження, як-от:

- визначення кола осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, потрібне, оскільки дозволяє зменшити ризики в підготовці таких осіб для виконання спеціального завдання, тому що особа, яка постійно співпрацює на конфіденційній основі (співробітник оперативного підрозділу), більш досвідчена для виконання завдань, але ризик викриття її теж більший, залежно від часу, протягом якого вона знаходиться на зв'язку з оперативним співробітником;
- з особою, яка залучена тільки для виконання спеціального завдання, або з учасником організованої злочинної групи чи злочинної організації, котрі погодилися на співробітництво із працівником оперативного підрозділу, ризик викриття менший, але досвіду в такій особі теж менше, тому неможливо до кінця виключити факти дворушництва;

¹⁰⁷ Проект закону України від 08.06.2018 № 8457 «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/H61X00A.html

- для всіх осіб, що залучені до виконання спеціального завдання, забезпечення особистої безпеки є неодмінною складовою дотримання конституційних прав людини.

Залежно від особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, застосовуються загальні або спеціальні заходи безпеки.

Г. І. Глобенко зазначає, що створення в Україні єдиного координаційного центру з питань державного захисту потерпілих і свідків злочинів багато в чому може допомогти вирішенню проблем, пов'язаних з інституційно-функціональною роздробленістю правоохоронних органів, відомчими розбіжностями й невинуватими затримками в прийнятті відповідних заходів безпеки¹⁰⁸.

Іншим Проектом Закону України «Про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя» від 12.07.2021 реєстраційний № 5751 передбачено створення дворівневої системи забезпечення безпеки і нового органу такої системи – Національного агентства з питань забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, загальною чисельністю 260 штатних посад¹⁰⁹. Метою проекту є приведення функціонування існуючої системи забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя в Україні у відповідність до реалій сьогодення, міжнародних стандартів і рекомендацій, а також кращих іноземних практик у цій сфері правовідносин.

Також, законопроект спрямований на відновлення суспільної довіри до вказаної системи забезпечення безпеки та оптимізації використання коштів державного бюджету, призначених на ці цілі; підвищення рівня розкриття злочинів і забезпечення належного відправлення правосуддя у кримінальних провадженнях, участь у яких беруть особливо важливі свідки чи інші учасники судочинства.

¹⁰⁸ Глобенко Г. І. Окремі аспекти інституту забезпечення безпеки учасників кримінального провадження. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2018. Вип. 4 (84) с. 68.

¹⁰⁹ Проект Закону України «Про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя» від 12.07.2021 реєстраційний № 5751 URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72472

У стаття 6 законопроекту визначені особи, які підлягають захисту, такі як:

- 1) особа, яка брала (бере) участь у попередженні, виявленні, припиненні чи розкритті злочину (злочинів) або сприяла (сприяє) цьому;
- 2) потерпілий;
- 3) підозрюваний, обвинувачений, засуджений;
- 4) представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження;
- 5) свідок;
- 6) викривач;
- 7) експерт, спеціаліст, перекладач у кримінальному провадженні¹¹⁰.

Але залишається не зрозумілим відношення до цього переліку особи, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації.

1.3. ПОНЯТТЯ, МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ З РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ АБО ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Проблема безпеки була, є та, очевидно, тривалий час буде залишатися поміж найважливіших. Нині вона є особливо актуальною для нашої держави. В історії України ніколи, навіть в найскладніші та найсуперечливіші періоди історії, не порушувалося питання щодо безпеки так гостро, як сьогодні.

Термін «безпека» почали вживати ще у XII столітті. Він означав спокійний стан духу людини, котра вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки. Для прикладу, у Росії це поняття використовувалося рідко: уперше термін «державна безпека» зустрічаємо в «Положенні про

¹¹⁰ Проект Закону України «Про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя» від 12.07.2021 реєстраційний № 5751 URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72472.

заходи щодо охорони державного порядку та громадського спокою» від 14 серпня 1881 року¹¹¹.

Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації є одним з етапів боротьби з організованою злочинністю, що, на жаль, пов'язано з великою небезпекою для особи, яка його виконує.

У ст. 2 Закону України «Про організаційно-правові засади боротьби з організованою злочинністю» передбачено, що метою цієї боротьби є встановлення контролю над організованою злочинністю, її локалізація, нейтралізація та ліквідація. Одним із завдань цього закону є забезпечення гарантій прав громадян і юридичних осіб під час здійснення заходів боротьби з організованою злочинністю¹¹².

Завданням оперативно-розшукової діяльності, згідно із Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України¹¹³. Особа, яка залучається до виконання завдань оперативної розшукової діяльності, перебуває під захистом держави, незалежно від тривалості виконання завдання, форми й часу співробітництва, а також умов закріплення співпраці. Захист держави гарантується і тим, що виконання особою спеціального завдання – це державна таємниця, розголошення якої є тяжким злочином.

Для того щоб визначити поняття «забезпечення безпеки особи, що виконує спеціальне завдання з викриття організованої групи або злочинної організації», спочатку треба вказати, що ця особа є учасником кримінального процесу, тому підпадає під дію Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»¹¹⁴.

¹¹¹ Полтораков О. Реконцептуалізація поняття „безпека” в сучасному політико-політологічному дискурсі. *Політичний менеджмент*. 2009. № 5 (38) С. 21.

¹¹² Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 № 3341-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>

¹¹³ Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-XII. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>

¹¹⁴ Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року № 3782-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>

Неодмінним є з'ясування дефініції таких понять, як «безпека» та «забезпечення безпеки».

З етимологічної точки зору, поняття «безпека» означає стан, за якого кому-, чому-небудь ніщо не загрожує, тобто *безпечність, безпеченство, безпеку*¹¹⁵.

Проблеми забезпечення безпеки людини й громадянина розглядалися вже у філософських та правових ученнях античного мислителя Арістотеля; пізніше – такими філософами, як Б. Спіноза, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббс, Дж. Локк тощо. Усі вони вважали, що безпека – це забезпечення безпечних умов життя, розвитку та життєдіяльності людини.

Феномен поняття «безпека» полягає в його багатогранності й неоднозначності. Загалом треба зауважити, що розглядуване поняття цікавить багатьох авторів, які суб'єктивно виокремлюють найважливіші елементи.

Д. Ковальов розглядає безпеку «...як стан об'єкта, що характеризує його здатність зберігати свою суть, призначення та структуру, спроможність нейтралізувати внутрішні й зовнішні небезпеки та загрози, можливість реалізації життєво важливих інтересів об'єкта»¹¹⁶. Прихильником цього підходу є і О. С. Соснінякий трактує це поняття «... як стан захищеності життєво важливих і законних інтересів об'єкта від зовнішніх та внутрішніх загроз у різноманітних протиправних формах, що забезпечує його стабільний розвиток відповідно до встановлених цілей»¹¹⁷. Інші автори^{118,119} зосереджені на безпеці як конкретному стані та ступені захищеності будь-якого суб'єкта та його спроможності протистояти змінам умов функціонування, а також як стані суб'єкта, який означає, що ймовірність небажаної зміни будь-яких якостей

суб'єкта, параметрів належного йому майна й зовнішнього оточення, котре впливає на нього, невелика (менше визначеної межі).

М. А. Лесков зауважує, що безпека – це тип динамічної рівноваги, характерний для складних саморегульованих систем і станів підтримки суттєво важливих для збереження системи параметрів у доступних межах¹²⁰.

Прихильники підходу властивості системи окреслюють безпеку як фундаментальну системну характеристику сталого суспільного розвитку, а також тенденцію розвитку й умови життєдіяльності соціуму, за яких забезпечується їхня якісна та структурна визначеність та вільне, що відповідає їхній природі, функціонування¹²¹.

Деякі автори^{122, 123} бачать у безпеці відсутність небезпеки (неприпустимого ризику), пов'язаної з можливістю завдання будь-якої шкоди для системи, а також певний об'єктивний стан, оснований на відсутності загрози, відчутній суб'єктивно поодиноці чи угрупованням.

Р. М. Дацків аналізує це поняття через задоволення таких потреб, як існування, цілісність, незалежність, спокій і розвиток, розуміючи під цим стан, вільний від неспокою, що творить почуття захищеності, відштовхуючись від латинського «*sinecura – securitas*»¹²⁴.

Погоджуючись із цими поглядами, Г. П. Ситник доповнює, що безпека – це забезпечення всім громадянам держави безпечних умов життя, розвитку й життєдіяльності людини¹²⁵.

Як зазначає О. В. Лазоренко, у широкому розумінні безпеку можна визначити як комплекс сформованих і оптимально збалансованих зовнішньо- та внутрішньополітичних умов, які становлять основу

¹²⁰ Лесков М. А. Гомеостатические процессы и теория безопасности. *Безопасность : информационный сборник*. 1994. № 4 (20). С. 66.

¹²¹ Ситник Г. П. Оцінка небезпек щодо реалізації національних інтересів у процесі державного управління. *Вісник НАДУ*. 2005. № 2. С. 495–503.

¹²² Кунєв Ю. Д. Безпека митної служби як складова безпеки держави. *Митна справа*. 2007. № 2. С. 3–8.

¹²³ Коженювскі Л. Управління безпекою. Актуальні проблеми економіки. 2004. № 1. С. 147–154.

¹²⁴ Дацків Р. М. Економічна безпека у глобальному вимірі. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. № 7. С. 143.

¹²⁵ Ситник Г. П., Олуйко В. М., Вавринчук М. П. Національна безпека України: теорія і практика : навч. посіб. Хмельницький; Київ : Кондор, 2007. С. 20.

¹¹⁵ Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / укл. : В. Яременко, О. Сліпущко. 2-е вид., виправ. К. : Вид-во «Аконіт», 2007. Т. 1 : А–К. 926 с.

¹¹⁶ Ковалєв Д., Сухорукова Т. Экономическая безопасность предприятия. *Економика України*. 1998. № 10. С. 48.

¹¹⁷ Соснин А. С., Прыгунов П. Я. Менеджмент безопасности предпринимательства : учеб. пособие. К. : Европ. ун-т, 2002. 357 с.

¹¹⁸ Реверчук Н. Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур : монографія. Львів : ЛБІ НБУ, 2004. 195 с.

¹¹⁹ Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение. *Вопросы экономики*. 1994. № 12. С. 12.

комфортної життєдіяльності людей і гарантують позитивний результат будь-якої зміни, що відбувається в ній¹²⁶. Тут ідеться про певну модель ідеальної безпеки, певні характеристики якої необхідні для досягнення високого рівня безпеки в державі.

В. Храмов стверджує, що безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави від зовнішньої та внутрішньої загрози¹²⁷. Думка А. Ситковського збігається з попередньо викладеною, тобто під безпекою він розуміє стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, також це може бути здатність предмета, явища або процесу зберігати свою сутність, основні ознаки, властивості за нищівного впливу з боку інших предметів, явищ або процесів¹²⁸.

Того ж погляду дотримується і М. Д. Казаков¹²⁹ [67, с. 62], але він виступає занадто великим прихильником забезпечення безпеки людини й суспільства виключно через безпеку інститутів держави. Тобто термін «безпека» він розглядає в контексті національної безпеки.

Утім В. Ліпкан визначає безпеку як гарантовану конституційними, законодавчими й практичними заходами захищеність від зовнішніх та внутрішніх загроз і забезпеченість життєво важливих інтересів об'єкта¹³⁰. Але ж дійсно, у ст. 3 Конституції України проголошено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю¹³¹.

¹²⁶ Лазоренко О. В., Барков В. Ю. Гуманізація ідеології безпеки – стратегічна умова сучасності. *Стратегічна панорама*. 2000. № 4. С. 79.

¹²⁷ Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : Укр. енциклопедія, 1998. Т. 1: А–Г. С. 207.

¹²⁸ Міжнародна поліцейська енциклопедія : в 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. К. : Вид. дім «Ін Юре», 2003. Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. С. 41.

¹²⁹ Казаков Н. Д. Безопасность и синергетика (опыт философского осмысления). М., 1999. С. 62.

¹³⁰ Ліпкан В. А., Максименко Ю. Є., Желіховський В. М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції : навчальний посібник. К. : КНТ, 2006. С. 41-42 (Серія: Національна і міжнародна безпека) URL : http://pidruchniki.com/component/option,com_jdownloads/Itemid,999999/catpid,349/task,view.annotation

¹³¹ Конституція України. Верховна Рада України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.

В. С. Зеленецький уважав, що безпека означає відсутність саме цієї миті реальної загрози спричинення об'єктам, що охороняються, цінностям або особам такої конкретної шкоди, настання якої раніше побоювалися¹³². В. М. Родачин підтримує в цьому В. С. Зеленецького, він вбачає в безпеці певні соціальні відносини, що характеризуються взаємною довірою, обопільною відсутністю агресивних і зловмисних проявів¹³³.

Зі свого боку, О. С. Доценко запевняв, що безпеку особи, суспільства та держави необхідно розглядати з позиції пріоритету загальнолюдських цінностей¹³⁴.

Н. В. Пелипенко констатує, що безпека – це своєчасне запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз¹³⁵.

У кримінальному процесі деякі вчені визначають дефініцію безпеки як стан захищеності, по-перше, власного здоров'я, майнових прав суб'єкта кримінального процесу, його рідних та близьких, по-друге, службової таємниці, по-третє, завдань органів досудового розслідування та суду зі здійснення правосуддя від реальних або можливих загроз, який забезпечується уповноваженими на те суб'єктами за допомогою кримінально-процесуальних, адміністративних, оперативних-розшукових заходів, а також криміналістичних рекомендацій¹³⁶.

На переконання інших науковців, безпека особи – це стан учасника процесу, при якому виключена можливість протиправного пост кримінального діяння стосовно нього з боку інших осіб, що мають на меті перешкодити зверненню до правоохоронних органів, розслідуванню та розгляду судом кримінальної справи, або через помсту за належну участь у кримінальному судочинстві¹³⁷.

¹³² Зеленецький В. С., Куркин Н. В. Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса. Х. : Издательство «КримАрт», 2000. С. 24.

¹³³ Родачин В. М. Безопасность как социальное явление. *Журнал «Право и безопасность»*. 2004. № 4 (13). С. 18.

¹³⁴ Доценко О. С. Поняття і сутність громадської безпеки в суспільстві. *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України*. 2002. № 2. С. 148.

¹³⁵ Пелипенко Н. В. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства: сутність і поняття. *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України*. 2010. № 2 (14). С. 146.

¹³⁶ Войников В. В. Тактика обеспечения безопасности в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ... на соискание научн. степени канд. юрид. наук : 12.00.09. Калининград, 2002. С. 23.

¹³⁷ Чекулаев Д. П. Потерпевший: доступ к правосудию и компенсация причиненного ущерба. М. : издательство Юрилитинформ, 2006. С. 47.

Особа, що виконує спеціальне завдання, розуміє той ступінь ризиків, які виникають під час виконання цього завдання, тому й звертається до відповідного органу для мінімізації реальних і потенційних загроз. Підставою для вжиття заходів забезпечення безпеки осіб є дані, що свідчать про наявність реальної загрози їхньому життю, здоров'ю, житлу та майну. Такими слід уважати:

- заяву учасника процесу або його близького родича;
- звернення керівника відповідного органу;
- оперативну інформацію.

Термін «забезпечення» є похідним від слова «забезпечувати», що трактується словниками як «задовольняти», «гарантувати», «захищати», «охороняти».

У тлумачному словнику термін «охороняти» пояснюється: «оберігати від небезпеки кого-, що-небудь, забезпечувати від загрози нападу, замаху тощо»; «стояти за недоторканність кого-, чого-небудь»; «оберігати від руйнування, знищення, завдання шкоди тощо»; «захищати від чого-небудь»¹³⁸.

У статті 1 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» акцентується, що забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, тобто у виявленні, попередженні, припиненні, розкритті або розслідуванні кримінальних правопорушень, а також у судовому розгляді кримінальних проваджень, – це здійснення правоохоронними органами правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя¹³⁹.

Зважаючи на це положення, забезпечення безпеки є можливим у процесі здійснення відповідних заходів: правових, тобто передбачених чинним законодавством залежно від його галузей;

¹³⁸ Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / укл. : В. Яременко, О. Сліпушко. 2-е вид., виправ. К. : Вид-во «Аконіт», 2007. Т. 1 : А–К. С. 506.

¹³⁹ Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року № 3782-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>

кримінально-правових, кримінально-процесуальних, цивільно-правових, адміністративно-правових тощо; організаційно-технічних (наприклад, використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів); інших, які можуть бути не врегульовані чинним законодавством, але не суперечать йому та відповідають нормам моралі, етики (зокрема, тимчасове поміщення особи в безпечне місце).

При цьому дуже важливо звернути увагу на специфіку об'єкта захисту. Тобто йдеться не тільки про захист учасників кримінального судочинства, а ще й про захист їхнього життя, здоров'я, житла, майна, а також членів їхніх родин і навіть близьких родичів.

Сама дефініція «забезпечення» має декілька значень. Так, міркує В. С. Зеленецький, якщо з'ясувати значення цього терміна з позиції діяльності компетентних державних органів, то термін «забезпечувати» означає захистити кого-небудь від небезпечних або негативних для нього особисто, його сім'ї або близьких родичів впливів. До того ж він підкреслював, що наведений термін можливо також розглядати з точки зору тих наслідків, які настали в результаті діяльності компетентних органів держави щодо забезпечення безпеки конкретної особи, тобто реального досягнення поставленої мети безпеки учасників кримінального процесу¹⁴⁰.

З огляду на це, М. В. Куркін указує, що під забезпеченням безпеки треба розуміти прийняття компетентними органами сукупності спеціальних заходів, реалізація яких призвела(забезпечила)до усунення, тобто ліквідації, наявних погроз, зокрема можливості спричинення шкоди об'єктам, які знаходяться під охороною, особам та іншим цінностям, здійснення яких раніше остерігалися¹⁴¹.

Потреба учасника кримінального процесу, у тому числі й особи, що виконує спеціальне завдання з викриття організованої групи або злочинної організації, у стані безпеки задовольняється її забезпеченням. Цей термін тлумачний словник трактує так: 1. Надання чи створення

¹⁴⁰ Зеленецький В. С., Куркін Н. В. Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса. Х. : Издательство «КримАрт», 2000. С. 26.

¹⁴¹ Там само. С. 27.

матеріальних засобів. 2. Охорона кого-, чого-небудь від небезпеки. 3. Гарантування чогось¹⁴².

Н. Пелипенко зазначає, що забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, – це здійснення правоохоронними органами системи правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна осіб, які беруть участь у виявленні, попередженні, припиненні, розкритті чи розслідуванні злочинів, а також у судовому розгляді кримінальних проваджень з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя¹⁴³.

До змісту окресленого поняття входить: власне захищеність об'єкта, стан його захищеності, здатність об'єкта бути захищеним, а також діяльність спеціально уповноважених органів щодо запобігання реалізації небезпеки об'єкта.

Варто наголосити, що для забезпечення безпеки також важливо вміти правильно оцінити обстановку, яка склалася, і встановити наявність або відсутність небезпеки, її реальність або уявність. Тобто з'ясувати, небезпека реальна чи її вигадано, звичайно, за допомогою достовірних знань тих фактів, наявність яких неспростовно свідчить про існування реальної погрози спричинення шкоди особі або цінностям, що їй належать.

Саме значення дефініції «забезпечення» цікавить авторку з точки зору характеристики прав та обов'язків, з одного боку, особи, що виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, а з іншого – тих органів, які, відповідно до закону, повинні забезпечити захист названої вище особи. Це означає, що з урахуванням інтересів особи, що виконує спеціальне завдання, як учасника кримінального судочинства треба надати вказаній особі те, у чому вона має потребу, без чого захист її буде не ефективний або неможливий. До речі, ця особа має право витребувати

¹⁴² Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / укл. : В. Яременко, О. Сліпущко. 2-е вид., виправ. К. : Вид-во «Аконіт», 2007. Т. 1 : А–К. С. 684.

¹⁴³ Пелипенко Н. В. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства: сутність і поняття. Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. 2010. № 2 (14). С. 149.

від відповідних органів те, що необхідно з метою успішного вирішення завдань його захисту.

Отже, аналіз досліджуваних термінів дозволяє дефінувати поняття «забезпечення безпеки особи, що виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації» – це *гарантовано конституційними та іншими нормативно-правовими актами комплекс дій правоохоронних органів стосовно забезпечення безпеки, який можливо здійснити тільки в процесі виконання ними спеціальних заходів з метою створення необхідних умов щодо належного виконання спеціального завдання*¹⁴⁴.

Дуже часто трапляються ситуації, коли особа, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, відмовляється давати показання або ухиляється від виконання спеціального завдання, або змінює свої попередні свідчення, надає неповні чи недостатньо чіткі показання, з огляду на реальну чи потенційну загрозу застосування під час кримінального провадження до неї, членів її сім'ї, близьких родичів насильства чи інших форм протиправного впливу з боку зацікавлених осіб (безпосередньо злочинців, їхніх співучасників, членів відповідних організованих злочинних груп тощо).

Як слушно застерігає А. Орлеан, для уникнення подібних ситуацій та підвищення рівня довіри до системи кримінального судочинства потрібно максимально ефективно застосовувати наявний інструментарій забезпечення безпеки осіб, які висловлюють бажання надати важливу доказову інформацію, та вдосконалювати законодавство в цій сфері відповідно до європейських стандартів¹⁴⁵.

На думку Н. С. Карпова, бажано такі заходи вживати щодо кожного другого учасника процесу. Отже, перш ніж вимагати від свідків,

¹⁴⁴ Котова В. В. Визначення поняття забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2015. № 1. С. 130–134.

¹⁴⁵ Орлеан А. М. Процедура забезпечення безпеки учасників кримінального провадження: адаптація законодавства України до європейських стандартів. *Збірник наукових праць юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету «Актуальні проблеми правознавства»*. 2016. Вип. 3 (7). С. 87.

потерпілих, експертів та перекладачів співпраці із правоохоронними органами, держава має забезпечити їм належний рівень захисту, оскільки, звертає увагу Н. С. Карпов, головною причиною збільшення кількості завідомо неправдивих свідчень, висновків, перекладів або відмови від надання показань, висновків, перекладів є саме незахищеність цих суб'єктів кримінально-правових (кримінально-процесуальних) відносин від протиправних дій із боку обвинувачених чи інших зацікавлених осіб¹⁴⁶.

Л. І. Кукреш упевнений, що під заходами забезпечення безпеки учасників кримінального процесу та інших осіб необхідно розуміти встановлену законом сукупність спеціальних дій і рішень органу, що здійснює кримінальний процес, зрозуміло, за матеріалами кримінальної справи, спрямованими на захист учасників кримінального процесу, які захищають свої права й інтереси, а також іншого учасника кримінального процесу, членів їхніх сімей і близьких родичів за наявності реальної загрози протиправних дій у зв'язку з їхньою участю в кримінальному процесі¹⁴⁷.

Тому метою забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, є створення необхідних безпечних умов для належного виконання такого спеціального завдання заради документування злочинної діяльності¹⁴⁸.

Тобто для успішного виконання спеціального завдання особі, яка виконує таке завдання, треба забезпечити безпеку як особисту, так і безпеку стану здоров'я і безпеку безперешкодного використання майна.

Держава зобов'язана забезпечити стан захищеності прав і законних інтересів особи, що виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації. Державний

захист цієї особи передбачає здійснення уповноваженими на те державними органами встановлених чинним законодавством заходів безпеки, правового та соціального захисту за наявності погроз щодо посягання на життя, здоров'я, тілесну недоторканність, майно, честь та гідність особи, що виконує спеціальне завдання.

В. Гусев вважає, що майнова або інша шкода, заподіяна конфідентом під час виконання спеціального завдання та розвідувальної діяльності, тобто правомірних дій, не підлягає відшкодуванню, крім випадків, чітко визначених законом, наприклад шкода, заподіяна в стані крайньої потреби¹⁴⁹.

В. С. Зеленецький та М. В. Куркін переконували, що «загроза як зовнішній фактор небезпеки специфічно впливає на конкретного суб'єкта кримінального процесу, чим зумовлює його особливий психологічний стан. Останній виступає як психофізіологічна ознака небезпеки. З психологічної точки зору, небезпека зумовлює такий стан людини, який характеризується наявністю почуття тривоги (боязкості), передчуттям загрози їй або тим цінностям, якими людина давно дорожить, виникненням страху й похідного від нього занепокоєння, появою психічної напруги, соціального та біологічного дискомфорту»¹⁵⁰.

Вирішення завдань щодо забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання, потребує додаткового дослідження Законів України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»¹⁵¹ та «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»¹⁵². Отже, як у ст. 7 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», так і в ст. 5 Закону України «Про державний захист працівників суду

¹⁴⁹ Гусев В. А. Возмещение ущерба, причинённого лицом, оказывающим конфиденциальное содействие оперативным подразделениям органов внутренних дел. *Полицейское право*. 2007. № 2 (10). С. 149.

¹⁵⁰ Зеленецький В. С., Куркін Н. В. Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса. Х. : Издательство «КримАрт», 2000. С. 24-24.

¹⁵¹ Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року № 3782-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>

¹⁵² Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>

¹⁴⁶ Карпов Н. С. Державний захист та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судочинстві, за законодавством України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 255–256.

¹⁴⁷ Кукреш Л. И. Уголовный процесс. Общая часть : учеб. пособие. Мн. : Тесей, 2005. С. 157.

¹⁴⁸ Котова В. В. Визначення поняття забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2015. № 1. С. 130–134.

і правоохоронних органів» визначено види заходів забезпечення безпеки. При цьому аналіз згаданих статей переконливо свідчить, що в цих законах присутні ідентичні заходи безпеки, якщо не брати до уваги такий «спеціальний захід забезпечення безпеки», як «встановлення телефону за місцем проживання», указаний у Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», а також такого заходу, як «закритий судовий розгляд», який може застосовуватися до осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Заходами безпеки, що присутні в обох джерелах, є:

- забезпечення конфіденційності відомостей про особу;
- поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення;
- заміна документів та зміна зовнішності;
- переселення в інше місце проживання;
- особиста охорона, охорона житла й майна;
- видача спеціальних засобів індивідуального захисту й сповіщення про небезпеку;
- використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження;
- зміна місця роботи або навчання.

При цьому Р. В. Тарасенко наголошує на доцільності класифікації заходів безпеки таким чином: заходи, спрямовані на забезпечення конфіденційності відомостей про учасників кримінального судочинства; заходи, спрямовані на охорону життя, здоров'я, житла та майна учасників кримінального судочинства; довгострокові заходи, пов'язані із переселенням в інше місце проживання. Дослідник підкреслює, що рішення про застосування та практична реалізація у межах кримінального провадження окремих заходів безпеки у різному ступені обмежують права і законні інтереси обвинуваченого, у зв'язку з чим потребують чіткого кримінального процесуального врегулювання¹⁵³.

В процесі вирішення питання про необхідність застосування того чи іншого заходу безпеки неодмінно враховувати те, що задовільний

¹⁵³ Тарасенко Р. В. Безпека учасників кримінального судочинства: кримінальні процесуальні та оперативно-розшукові основи : моногр. Одеса : ОДУВС, 2015. С.

результат може забезпечуватися лише за умов комплексного застосування різних заходів безпеки, особливо в поєднанні із забезпеченням конфіденційності відомостей про особу. У межах оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження саме працівники оперативних підрозділів повинні забезпечувати здійснення заходів безпеки, адже використання технічних засобів контролю, зокрема контролю за телефонними чи іншими переговорами, візуального спостереження можливе тільки під час проведення НСРД, передбачених статтями 260, 268–270 КПК України. Результати відповідних НСРД слугуватимуть доказами злочинної діяльності проти учасників кримінального судочинства, включно з працівниками суду, правоохоронних органів або членами їхніх сімей, а також особами, які залучені до виконання завдань ОРД, під час негласного чи конфіденційного співробітництва в разі їхньої фіксації¹⁵⁴.

Т. П. Матюшкова серед заходів безпеки визначає важливість криміналістичних аспектів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, як техніко-криміналістичний, тактико-криміналістичний та методико-криміналістичний. Так, техніко-криміналістичний аспект забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства охоплюватиме розроблення та вдосконалення наукових засад і криміналістичних рекомендацій щодо використання спеціальних технічних засобів і методів здійснення досліджуваної діяльності. Серед відповідних засобів слід виділити різноманітну електронно-обчислювальну техніку (комп'ютери), відеокамери, охоронні системи, системи відеоспостереження, електронні браслети, спеціальні засоби індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку, технічні засоби захисту приміщень тощо. Серед методів використання зазначених та інших засобів перш за все слід відмітити кібернетичні засоби, засоби акустичного аналізу звукових слідів, психодіагностики, криміналістичної діагностики, криміналістичної ідентифікації, версирування, моделювання тощо¹⁵⁵.

¹⁵⁴ Подобний О. О. Безпека учасників кримінального судочинства як завдання оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 65.

¹⁵⁵ Матюшкова Т. П. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства: криміналістичні аспекти. *Право і безпека – Право и безопасность – Law and Safety*. 2020. № 4 (79) С. 73.

Зміст тактико-криміналістичного забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства полягатиме у розробленні наукових засад і криміналістичних рекомендацій застосування організаційних заходів і тактичних засобів і методів (тактичних прийомів, тактичних комбінацій, тактичних операцій) підготовки, проведення та фіксації окремих слідчих (розшукових) дій за участю осіб, стосовно яких забезпечуються заходи безпеки. Зокрема, на етапі підготовки С(Р)Д за участю осіб, стосовно яких забезпечуються заходи безпеки, всі учасники мають бути попереджені та зобов'язані дотримуватись певних заходів безпеки – не повідомляти сторонніх про час та місце проведення С(Р)Д, завчасно відключити функцію геопросторового визначення місця перебування на своїх мобільних телефонах, транспортних засобах тощо. Такі підготовчі дії мають виконувати і самі слідчий та інші співробітники правоохоронних органів. Також необхідно розробити особливості тактики допиту та впізнання, під час проведення яких з метою унеможливлення ідентифікації голосу особи, щодо якої забезпечується безпека, використовуються технічні засоби для створення акустичних перешкод. До того ж у викривачів, очевидців злочинів, постраждалих від них та/або інших осіб, стосовно яких здійснюються заходи забезпечення безпеки, виникає особливий психологічний стан. Він може, серед іншого, обумовлюватися побоюваннями за життя і здоров'я (як власні, так і близьких) у зв'язку з погрозами або іншими протиправними діями щодо них з боку злочинців або через відчуття розпачу, спричинене зміною місця проживання, роботи й навчання та іншими факторами. Це обумовлює доцільність залучення психологів як до участі у проведенні окремих С(Р)Д, що проводяться за участю осіб, безпека яких забезпечується, так і до роботи з ними в цілому протягом усього розслідування. У вітчизняній криміналістичній літературі методичні рекомендації з окреслених специфічних питань, притаманних досліджуваній діяльності, відсутні.

Методико-криміналістичне забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, на наш погляд, має охоплювати розроблення методичних рекомендацій з питань таких особливостей розслідування окремих видів злочинів, що обумовлюються забезпеченням безпеки осіб. Такі рекомендації відобразатимуть особливості взаємодії правоохоронних органів під час забезпечення безпеки учасників

кримінального судочинства, особливості використання спеціальних знань, особливості співпраці з національними державними установами і правоохоронними органами інших країн, типові ситуації, що можуть скластися під час розслідування злочинів у зв'язку з необхідністю забезпечення безпеки певної особи та під час забезпечення її безпеки на різних етапах розслідування, рекомендації щодо найбільш доцільних алгоритмів дій у таких ситуаціях з метою успішного розслідування злочинів певного виду тощо. При цьому зазначені криміналістичні рекомендації можуть стати структурним елементом методик розслідування окремих видів злочинів, наприклад корупційних, злочинів проти основ національної безпеки, проти правосуддя, злочинів, учинених злочинними організаціями, тощо. Загальний характер рекомендацій з організації розслідування вказаних злочинів, під час здійснення якого забезпечується безпека учасників кримінального судочинства, дозволяє визначити їх стратегічний характер. Урахування слідчими методичних рекомендацій з питань таких особливостей розслідування окремих видів злочинів, що обумовлюються забезпеченням безпеки учасників кримінального судочинства, сприятиме ефективній протидії сучасним злочинам¹⁵⁶.

Опитування 192 працівників слідчих та оперативних підрозділів стосовно питань, теорії та практики застосування норм, що належать до інституту забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, дало такі результати: 100 % респондентів відомі факти тиску на особу, що виконує спеціальне завдання; 92 % уважають передбачені законодавством заходи забезпечення безпеки особи в кримінальному провадженні неефективними, лише 8 % – ефективними за умови їхнього належного фінансування з боку держави; 95 % опитуваних підтвердили, що застосування заходів безпеки вплинуло на активність учасників кримінального провадження.

Спеціальне дослідження, пов'язане з аналізом дієвості заходів забезпечення безпеки особи, що виконує спеціальне завдання з метою

¹⁵⁶ Матюшкова Т. П. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства: криміналістичні аспекти. *Право і безпека – Право и безопасность – Law and Safety*. 2020. № 4 (79) С. 74.

розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, свідчить, що 26 % у своїй практичній діяльності вживали такі заходи безпеки, як особиста охорона, охорона житла та майна, 20 % – закритий судовий розгляд і 100 % – забезпечення конфіденційних відомостей про особу. Такі заходи безпеки, як видача спеціальних засобів індивідуального захисту й сповіщення про небезпеку, використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження, заміна документів, зміна зовнішності та місця роботи чи навчання, переселення в інше місце проживання, поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення, згідно з даними опитування, загалом не здійснювались.

Щоб бути активним та повноцінним учасником суспільних відносин, людина має бути спокійною за своє життя і здоров'я, упевненою в завтрашньому дні. Як помічає В. П. Васьковська, потреба людини в безпеці належить до основних органічних потреб людини та займає друге місце після фізіологічних потреб у їжі, воді та кисні, що забезпечують життєдіяльність організму¹⁵⁷.

Безсумнівно, на психологічний стан особи, яка виконує спеціальне завдання, впливає багато чинників, а саме:

- зацікавленість у результатах кримінального провадження;
- її суспільна свідомість (ступінь переконання в тому, що необхідно виконати свій громадський обов'язок);
- вік людини та психологічні особливості (темперамент, тип нервової системи тощо);
- упевненість у тому, що держава гарантує її безпеку.

Доцільно зазначити й те, що для одних суб'єктів, як-от штатних негласних співробітників спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю і Служби безпеки України, виконання спеціального завдання є службовим обов'язком, для інших – негласних співробітників оперативних підрозділів органів, які здійснюють оперативно-розшукову

¹⁵⁷ Васьковська В. П. Право людини на безпеку та конституційно-правовий механізм його забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ін-т законодавства Верхов. Ради України. Київ, 2006. С. 14.

діяльність, – це лише епізод із життя, коли вони об'єктивно вимушені виконувати своє спеціальне завдання. Аналіз чинників, що можуть впливати на дії особи, яка потрапила у сферу кримінального процесу, дає підстави зробити висновок, що деякі з них мають внутрішній, суб'єктивний характер (наприклад, вік особи, її темперамент). На них важко вплинути, оскільки вони тісно пов'язані з певними якостями особистості, здебільшого притаманними їй від народження, зумовленими на генному рівні. Інші фактори виникають унаслідок зовнішнього впливу на особу з боку суспільства (наприклад, формування в людині почуття необхідності виконання громадських обов'язків), тому можуть бути піддані корегуванню. До зовнішніх факторів, що впливають на психологічний стан особи, яка стала суб'єктом кримінального провадження, поза будь-яким сумнівом, належить і переконання людини в її особистій безпеці.

С. Єськов та А. Козаченко наголошують на гарантуванні безпеки, у тому числі майнового характеру: 1) закріплення гарантій соціального захисту осіб, які конфіденційно співробітничать із правоохоронними органами з метою протидії злочинності, зокрема виплати допомоги в разі їхньої загибелі або поранення, є певною мірою законодавчим стандартом і втілює ідеї соціальної держави в правовідносинах між державою та особами зазначеної категорії; 2) за своїм характером заходи соціального захисту осіб, які конфіденційно співробітничать із правоохоронними органами з метою протидії злочинності, є адекватними заходам соціального захисту працівників органів, уповноважених на здійснення оперативно-розшукової діяльності¹⁵⁸.

Забезпечуючи безпеку особи, яка виконує спеціальне завдання, треба використовувати загальні засади забезпечення безпеки для всіх учасників кримінального судочинства:

1. Обов'язкове нормативне забезпечення – підстави та процесуальний порядок забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне

¹⁵⁸ Єськов С. В., Козаченко А. И. Социальная и правовая защита лиц, привлекаемых к конфиденциальному сотрудничеству в целях противодействия преступности: сравнительно-правовой анализ. Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 4. Правазнаўства. 2014. № 2 (172). С. 83.

завдання, мають бути детально розроблені та закріплені в національному законодавстві.

2. Універсальність – заходи безпеки мають бути застосовані щодо всіх осіб, які потребують захисту під час виконання спеціального завдання, незалежно від їхнього процесуального положення, а також близьких осіб, які сприяють правосуддю. Відповідний захист повинен здійснюватися на всіх етапах судочинства, а в разі необхідності – і після його закінчення.

3. Конфіденційність – обмеження розповсюдження відомостей про особу, щодо якої застосовуються заходи безпеки, характер цих заходів, осіб, які їх уживають.

4. Публічність – обов'язок уповноважених органів самостійно або за заявою зацікавленої особи в разі наявності для того підстав ужити заходів, спрямованих на забезпечення безпеки особи, що виконує спеціальне завдання і яка потребує захисту в кримінальному судочинстві.

5. Диспозитивність – необмежений на законодавчому рівні спектр дій у межах заходів, спрямованих на забезпечення безпеки особи в кримінальному процесі.

6. Індивідуалізація – окремий підхід до визначення комплексу заходів безпеки, їхнього строку в кожному конкретному випадку та стосовно кожної особи. Як відомо та закріплено в Кримінальному процесуальному кодексі України, термін виконання спеціального завдання не може перевищувати шість місяців, а за потреби строк його виконання продовжується слідчим за погодженням із керівником органу досудового розслідування або прокурором на строк, який не перевищує строку досудового розслідування¹⁵⁹[18]. Виконання такого спеціального завдання може бути як тактичним (короткостроковим), так і стратегічним (довгостроковим). Тільки на організацію та її підготовку потребується час, який може значно перевищувати шестимісячний термін, адже до її здійснення залучається значний потенціал висококваліфікованих спеціалістів – від психологів до гримерів і бутафорів. Вимагає ретельної підготовки введення негласного працівника до складу організованої групи чи

¹⁵⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України станом на 13.02.2020 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

злочинної організації та виведення його після виконання завдання. Слід пам'ятати, що від скрупульозної підготовки залежить не тільки результативність протидії злочинам, а насамперед здоров'я та життя самого оперативного працівника^{160 161}.

7. Спеціалізація – створення спеціальних організацій, діяльність відповідних фізичних осіб, які уповноважені (мають право) допомагати жертвам злочину в подоланні психологічного стресу від вчиненого щодо них кримінального правопорушення, зокрема з метою сприяння органам досудового розслідування та суду у виконанні завдань кримінального процесу.

8. Координація – налагоджена взаємодія, узгоджена, упорядкована діяльність органів та осіб, які здійснюють діяльність у сфері захисту суб'єктів кримінального судочинства, контроль за цим процесом конкретно визначеного державного органу.

Отже, по-перше, визначено дефініцію «забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації» як *гарантований конституційними та іншими нормативно-правовими актами комплекс дій правоохоронних органів стосовно забезпечення безпеки, який можливо здійснити тільки під час виконання ними спеціальних заходів*; по-друге, стало можливо окреслити мету забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, яка зумовлює створення необхідних безпечних умов для належного виконання такого спеціального завдання заради документування злочинної діяльності¹⁶².

¹⁶⁰ Албул С. В., Хімченко С. А. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації: новий крок у правовому забезпеченні. Правове життя сучасної України : Матеріали міжнародної звітної наукової конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу НУ «ОЮА» (16–17 травня 2013 р.) / відп. ред. д. ю. н., проф. В. М. Дрьомін / НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2013. 814 с. С. 264.

¹⁶¹ Албул С. В. Гносеологічна функціональність правоохоронної розвідки. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 2. С. 30.

¹⁶² Котова В. В. Визначення поняття забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2015. № 1. С. 130–134.

Заради досягнення вказаної мети забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, необхідне виконання завдань із гарантування: 1) безпечного становища особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, з огляду на умови життя; 2) безпеки стану її здоров'я; 3) безпеки порядку проникнення до житла; 4) безпеки користування майном¹⁶³.

Отже з'ясовано, що історичний розвиток теоретичних знань та вітчизняного законодавства про забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, до прийняття у 2012 році КПК України та затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їхніх результатів у кримінальному провадженні відбувався в умовах обмеженого доступу. До формулювання приписів цих нормативно-правових актів стосовно забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, генеза теоретичних поглядів і законодавства досліджувалася лише відносно загальних питань забезпечення безпеки учасників кримінального процесу, поміж яких: «Захист свідків та потерпілих у кримінальному процесі України» (2009 рік, Т.І. Панасюк), «Застосування заходів безпеки учасників кримінального судочинства: вітчизняна практика та світовий досвід» (2010 рік, О. О. Гриньків). Після зміни положень національного законодавства з'явилися наукові публікації, у яких розглядаються окремі питання забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Проте комплексні наукові роботи щодо забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності

¹⁶³ Котова В. В. Визначення завдань щодо забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації. Протидія злочинності: теорія та практика : збірник матеріалів IV Міжвузівської науково-практичної конференції студентів (курсантів), аспірантів та молодих учених (Київ, 16 травня 2014 року). К. : Національна академія прокуратури України, 2014. С. 453–456.

організованої групи чи злочинної організації, відсутні. На дисертаційному рівні останнім часом досліджувалися знову ж загальні аспекти забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, зокрема «Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (кримінальний процесуальний аспект)» (2017 рік, Б. М. Качмар), «Забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі» (2019 рік, П. В. Серебрянський).

Визначення кола осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, потрібне для можливого зменшення ризиків у підготовці таких осіб для виконання спеціального завдання, тому що особа, яка постійно співпрацює на конфіденційній основі (співробітник оперативного підрозділу), більш досвідчена для виконання завдань, але ризик викриття її більший, залежно від часу, протягом якого вона знаходиться на зв'язку з оперативним співробітником. З особою, яка залучена тільки для виконання спеціального завдання, або з учасником організованої злочинної групи чи злочинної організації, котрі погодилися на співробітництво із працівником оперативного підрозділу, ризик викриття менший, але досвіду в такій особі теж менше й неможливо до кінця виключити факти дворушництва. Однак для всіх осіб, що залучені до виконання спеціального завдання, забезпечення особистої безпеки є необхідною складовою дотримання конституційних прав людини.

Залежно від особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, застосовуються загальні або спеціальні заходи безпеки.

Надано поняття «забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації», що є гарантованим конституційними та іншими нормативно-правовими актами комплексом дій правоохоронних органів щодо забезпечення безпеки, який можливо здійснити тільки під час виконання ними спеціальних заходів.

Окреслено мету забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, яка зумовлює створення необхідних безпечних

умов для належного виконання такого спеціального завдання заради документування злочинної діяльності.

Досягнення вказаної мети забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, потребує виконання завдань із гарантування: 1) безпечного становища особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, з огляду на умови життя; 2) безпеки стану її здоров'я; 3) безпеки порядку проникнення до житла; 4) безпеки користування майном¹⁶⁴.

РОЗДІЛ 2 ПРАВИЛА ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ З РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ ЧИ ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

2.1. ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ

У ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» визначено систему заходів забезпечення безпеки учасників кримінального провадження тобто осіб, які мають право на забезпечення безпеки, як-от:

1. Особиста охорона, охорона житла та майна.

Особиста охорона забезпечується шляхом фізичного захисту від протиправних посягань на особу у зв'язку з виконанням нею повноважень щодо здійснення розслідування або судового розгляду. У разі необхідності житло та майно взятих під захист осіб за рахунок місцевого бюджету обладнуються засобами протипожежної та охоронної сигналізації; змінюються номери їхніх квартирних телефонів і державні номерні знаки належних їм транспортних засобів¹⁶⁵. Забезпечення цього заходу захисту покладено на спеціальні підрозділи МВС України або СБУ. Указаний захід забезпечення безпеки осіб використовується найчастіше

¹⁶⁴ Котова В. В. Визначення поняття забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2015. № 1. С. 134.

¹⁶⁵ Козаченко О. В. Кримінальний процес України : навчально-практичний посібник. Миколаїв : Іліон, 2008. С. 197–198.

та є досить простим, хоча водночас має певні недоліки, оскільки будь-які витрати, пов'язані із забезпеченням охорони особи чи її житла, здійснюються за кошти цієї особи. Особиста охорона не у всіх випадках її застосування є надійним заходом захисту, адже постійна охорона особи не може здійснюватися всюди та безперервно, а також на законодавчому рівні не розроблено механізм реалізації названого засобу захисту.

Особиста охорона, охорона житла та майна може здійснюватися за умови, коли неможливо забезпечити конфіденційність відомостей про особу, узятую під захист. Ці заходи забезпечення безпеки передбачають: а) захист тілесної та «психологічної» недоторканності фізичної особи, її життя та здоров'я від протиправних посягань; б) забезпечення свободи пересування особи, її відпочинку й дозвілля; в) захист житла та іншого майна особи від пошкодження або знищення. Для вжиття цих заходів житло та інше майно осіб, які потребують захисту, може бути обладнано засобами протипожежної та охоронної сигналізації, а також може бути змінено номери їхніх телефонів та державні номерні знаки транспортних засобів, що їм належать.

В. К. Весельський зазначає, що навіть такий простий у реалізації засіб захисту, як забезпечення особистої охорони або не застосовують, або при цьому від особи, яка підлягає захисту, вимагають оплату за надані їй «охоронні послуги». Сучасні соціально-економічні та фізичні заходи захисту, на думку науковця, по-перше, недостатньо надійні (охороняти особу повсякчас та скрізь неможливо, а «зникнути, розчинитися» в масштабах нашої країни нескладно, особливо з урахуванням можливостей організованої злочинності), по-друге, держава на сьогодні ще не розробила достатньо випробуваних та ефективних заходів захисту учасників кримінального судочинства¹⁶⁶.

Наразі в Україні в процесі забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства існує головна проблема – дефіцит кадрового забезпечення спецпідрозділів, на які покладено цю функцію, та відсутність єдиного органу, який мав би основним своїм завданням саме забезпечення безпеки осіб, узятих під захист (до 7 листопада 2015 року

¹⁶⁶ Весельський В. К. Питання захисту осіб, які мають інформацію про злочинну діяльність. *Право України*. 1999. № 7. С. 59.

це був спеціальний підрозділ судової міліції МВС України – «Грифон»). Отже, є нагальна потреба у створенні спеціального підрозділу, головним завданням якого має бути забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, і чисельність співробітників цього підрозділу має бути більшою за чисельність осіб, які потребують захисту.

Щодо існування в Україні нового правоохоронного органу Служби судової охорони, яке функціонує вже 2 роки відповідно до Положення про Службу судової охорони, затвердженого рішенням Вищої ради правосуддя № 1051/0/15-19 4 квітня 2019 року.

Служба судової охорони – державний орган, що через свої підрозділи підтримує громадський порядок у суді; запобігає проявам неповаги до суду та припиняє такі прояви; охороняє приміщення й інше майно судів, органи судової влади; забезпечує державний захист суддів, працівників апаратів судів та їхніх родин, а також гарантує безпеку учасників судового процесу (ст. 160 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

За 3 роки існування під охорону Служби вже перейшло понад 500 органів та установ судової влади, судові охоронці забезпечили особисту безпеку 20 суддів, на адресу яких лунали погрози. Але ж показників щодо забезпечення безпеки учасників судового процесу не має.

Розголошення відомостей про співпрацю особи, яка виконує спеціальне завдання із правоохоронними органами щодо розкриття тяжкого чи особливо тяжкого злочину може поставити під загрозу життя та здоров'я як самого конфідента, так і його близьких. Саме тому, поза сумнівом, відомості щодо процесуального співробітництва мають зберігатися в таємниці. Обов'язок здійснення цих заходів у межах оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження покладається на працівників уповноважених оперативних підрозділів. Відповідно до Положення про Службу судової охорони до її функцій не входить охорона державної таємниці під час забезпечення безпеки учасників судочинства. Тому в даному випадку питання щодо забезпечення безпеки, особам, які виконують спеціальне завдання залишається відкритим.

2. Видача спеціальних засобів індивідуального захисту й сповіщення про небезпеку.

На думку О. В. Козаченка, цей захід застосовується тільки в разі високого ступеня загрози життю та здоров'ю працівника суду або

правоохоронного органу та його близьких родичів¹⁶⁷. У ч. 2 п. 1.3 Положення про порядок придбання, видачі, обліку, зберігання та застосування вогнепальної зброї, боєприпасів до неї, спеціальних засобів індивідуального захисту працівниками судів та правоохоронних органів, а також особами, які беруть участь у кримінальному судочинстві (далі – Положення), затвердженого наказом МВС України від 24.07.1996 № 523, зазначено, що особам, які беруть участь у кримінальному судочинстві, згідно із законом, може бути видано лише спеціальні засоби індивідуального захисту¹⁶⁸. Кожній такій особі може бути видано один газовий пістолет (револьвер) та комплект патронів до нього, заряджених речовинами сльозогінної та подразнювальної дії. У разі гострої потреби може бути видано бронежилет¹⁶⁹. Видачу вогнепальної зброї особам, які беруть участь у кримінальному судочинстві, Положенням не передбачено. Це можна пояснити тим, що досить складно спрогнозувати поведінку особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації і яка перебуває в стані постійного емоційного напруження, що може спричинити виникнення в неї психічного захворювання – фобії, манії.

Ми згодні з поглядом О. В. Гогуса стосовно неприпустимості видачі зброї та інших травмувальних засобів усім особам, оскільки вони можуть нашкодити себе, стороннім особам або стати жертвою нападу з метою заволодіння цими засобами. Крім того, особа, яка не має навичок поводження зі зброєю чи спеціальними засобами, не завжди зможе скористатися ними для свого захисту. Ось чому зважати треба як на фактори підготовки, так і на психологічні чинники¹⁷⁰.

¹⁶⁷ Козаченко О. В. Кримінальний процес України : навчально-практичний посібник. Миколаїв : Іліон, 2008. С. 197–198.

¹⁶⁸ Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 24 липня 1996 року № 523 «Про затвердження Положення про порядок придбання, видачі, обліку, зберігання та застосування вогнепальної зброї, боєприпасів до неї, спеціальних засобів індивідуального захисту працівниками судів і правоохоронних органів, а також особами, які беруть участь у кримінальному судочинстві. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/REG1581.html

¹⁶⁹ Гриньків О. О., Ляш А. О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві : монографія. Тернопіль : Астон, 2012. С. 128.

¹⁷⁰ Гогусь О. В. Розвиток законодавства про безпеку суб'єктів кримінального судочинства як один із напрямків судово-правової реформи. Вісник Дніпропетровського юридичного інституту. Дніпропетровськ, 1998. № 8. С. 59.

У деяких випадках особам, щодо яких уживають заходи безпеки, можна видавати бронежилети, електрошоковий пристрій, аерозольний розпилювач із рідиною подразнювальної дії, переносний портативний радіоприлад, телефон стільникового чи мобільного зв'язку. Тип спецзасобів індивідуального захисту та зв'язку визначається затвердженими належним чином переліками, що перебувають на озброєнні спецпідрозділу. Цей захід є тимчасовим.

3. Використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження.

За наявності загрози вчинення насильства або інших протиправних дій щодо осіб, які виконують спеціальне завдання та яких беруть під захист, за письмовою заявою цих осіб або з їхнього письмового дозволу може здійснюватися прослуховування телефонних та інших переговорів. Під час такого прослуховування можливе використання звукозапису. Згідно зі ст. 31 КУ, кожному громадянину гарантовано таємницю його листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції¹⁷¹. Винятки може встановити лише суд у випадках, передбачених законом, із метою запобігти злочину чи з'ясувати істину в процесі розслідування кримінальної справи (злочину), якщо в інший спосіб одержати інформацію неможливо. Таким чином КУ сприйняла положення ст. 12 Загальної декларації прав людини, якою проголошено, що ніхто не може зазнавати безпідставного посягання на таємницю його кореспонденції¹⁷².

Обов'язковою умовою застосування цього заходу забезпечення безпеки є письмова заява цих осіб або їхня письмова згода. Але прослуховування телефонних та інших переговорів особи може здійснюватися і в разі відмови особи від захисту за наявності загрози настання для неї тяжких наслідків. У цьому випадку технічні засоби контролю та прослуховування телефонних та інших переговорів використовують за рішенням суду. Про їхнє використання та право на оскарження

¹⁷¹ Конституція України. Верховна Рада України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.

¹⁷² Гриньків О. О., Ляш А. О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві : монографія. Тернопіль : Астон, 2012. С. 129–130.

повідомляють особі, яка відмовилася від захисту. З огляду на те, що прослуховування здійснюють без згоди на це одного із співбесідників, які ведуть телефонну розмову, і може стосуватися прав та інтересів непричетних до злочину осіб, такий захід застосовують за рішенням суду відповідно до подання слідчого, погодженого з прокурором.

Г. О. Душейко переконаний, що відсутність відповідних контр-заходів, механізму утримання дій правоохоронних органів у конституційних межах відкриває широке поле для зловживань¹⁷³. Тому при використанні цього заходу забезпечення безпеки також пропонується видати особі, яка під захистом (або має бути захищена), мобільний телефон з екстремим викликом для швидкого реагування на припинення та усунення загрози.

4. Заміна документів та зміна зовнішності.

У разі потреби за санкцією прокурора може бути замінено документи, які посвідчують особу, інші документи особи, яка підлягає захисту, а також змінено її зовнішність. Повну чи часткову заміну документів особи доречно проводити разом із вживанням інших заходів: зміни її зовнішності, особистої охорони, переселення особи в інше місце проживання, переведення її на іншу роботу чи в інший навчальний заклад. Під час досудового розслідування постійно виникають питання, пов'язані із застосуванням цього заходу, оскільки в Україні досі не розроблено нормативних актів, якими було б передбачено видачу особі документів за умови застосування цього заходу забезпечення її безпеки¹⁷⁴.

У багатьох випадках заміна основних документів особи (свідоцтво про народження, паспорт, військовий квиток для військовозобов'язаних, ідентифікаційний код платника податків) зумовлює виникнення низки проблем у правовідносинах, вирішення яких потребує заміни інших документів: свідоцтва про шлюб (або про розірвання шлюбу), свідоцтва про народження дитини (або дітей), посвідчення водія транспортного засобу, свідоцтва про освіту, трудової книжки, свідоцтва про смерть

¹⁷³ Душейко Г. О. Проблеми правового забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Вісник Запорізького юридичного інституту. Запоріжжя, 2004. № 2. С. 209–218.

¹⁷⁴ Гриньків О. О., Ляш А. О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві : монографія. Тернопіль : Астон, 2012. С. 131.

родичів або близьких тощо. Заміна документів особи, яку беруть під захист, обов'язково спричинює несприятливі наслідки й обмеження прав її родичів та інших осіб, зокрема за місцем роботи, постійного проживання, перебування тощо, що також потребує вирішення в межах повноважень слідчих органів та органів, які здійснюють заходи забезпечення безпеки особи¹⁷⁵.

У багатьох розвинутих країнах світу майже половина облич дорослого населення міститься у тому чи іншому каталозі. Правозахисні організації називають цей тренд реальною та безпосередньою загрозою для приватності. Агентство національної безпеки США чимало років збирає такі фотографії. Урядові органи в Україні дуже цікавляться технологіями розпізнавання облич з міркувань безпеки й застосування права.

Як зазначає О.В. Сорокач, що міські ради обласних центрів планують установити камери на всіх мостах і тунелях, щоб розпізнавати тих, хто ними користується. У ЄС такі технології мають відповідати Директиві ЄС про захист даних та Генеральному регламенту про захист даних. Але права людини в різних країнах ЄС досі відрізняються. Автоматична ж перевірка, що виконується на основі розпізнавання облич, є дуже сумнівною з погляду збереження права людини на приватність. У деяких країнах вона наразі заборонена, в інших (зокрема Британії) дозволена за певних умов – наприклад, людина має право оскаржити результати такої перевірки, якщо вона вважає, що трапилася помилка¹⁷⁶.

Тому зміна зовнішності особи, що виконує спеціальне завдання є вкрай важливим. Зміну зовнішності особи може бути здійснено двома способами: медичним, тобто шляхом проведення відповідних пластичних операцій, та криміналістичним – за допомогою тимчасового маскування завдяки гриму, фарбуванню волосся, використанню перук, окулярів тощо. Криміналістичну зміну зовнішності особи використовують у випадках, коли є загроза її ідентифікації за ознаками зовнішності під час проведення процесуальних дій та розгляду справи в суді.

¹⁷⁵ Там само, С. 132.

¹⁷⁶ Кулешник Я. Ф., Сенік В. В., Сорокач О. В. Застосування інформаційних технологій для автоматизованої ідентифікації осіб : навчально-методичний посібник. Львів : ЛьвівДУВС, 2019. С. 13-14.

Виклик такої особи слідчим чи судом може виконуватися виключно через органи, які здійснюють заходи забезпечення її безпеки. Здебільшого саме криміналістична зміна зовнішності особи в поєднанні з іншими заходами безпеки, а саме із забезпеченням конфіденційності відомостей про особу, особистою охороною, закритим судовим розглядом, дозволяє якісно забезпечити безпеку особи.

Повна (медична) зміна зовнішності особи повинна проводитися в крайньому разі, лише за клопотанням або згодою особи, узятій під захист, і на договірних умовах з органами, які здійснюють відповідні заходи. За таких обставин забезпечення безпеки особи матиме комплексний характер: зміна зовнішності особи повинна паралельно відбуватися із заміною документів, що посвідчують її особу, та заміною інших документів, а також, за потреби, доповнюватися переселенням особи в інше місце проживання та зміною місця її роботи чи навчання¹⁷⁷. Для вирішення всіх проблем, які виникають під час застосування зазначених вище заходів із захисту, доцільно було б унести зміни до законодавства, що стосуються видачі документів, а також медичного втручання. Перелік цих документів та порядок їхньої видачі повинен регулюватися в Єдиній програмі, на жаль, досі відсутній в Україні.

Стаття 273 КПК України передбачає: за рішенням керівника органу досудового розслідування, прокурора під час проведення НСРД дій можуть бути використані заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби. Із цією метою допускається виготовлення та використання спеціально зроблених речей і документів, створення та функціонування спеціально створених підприємств, установ, організацій. Використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів з іншою метою забороняється (ч. 1 ст. 273 КПК України).

Виготовлення, створення несправжніх (імітаційних) засобів для проведення конкретних негласних слідчих дій оформлюється відповідним протоколом (ч. 1 ст. 273 КПК України)¹⁷⁸.

¹⁷⁷ Гриньків О. О., Ляш А. О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві : монографія. Тернопіль : Астон, 2012. С. 132.

¹⁷⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України станом на 13.02.2020 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

5. Зміна місця роботи або навчання.

Якщо для усунення загрози особі необхідно залишити місце роботи або навчання, їй (за її клопотанням або за її згодою) допомагають влаштуватися на нове місце роботи чи навчання. Час вимушеного прогулу особи включається до її трудового стажу, а за відповідний період їй виплачують компенсацію. Якщо заробітна плата особи на новому місці роботи нижча, ніж на попередньому, їй виплачують різницю в заробітній платі, згідно із чинним законодавством та в порядку, установленому КМУ¹⁷⁹.

6. Переселення в інше місце проживання.

Вирішення питань переселення в інше місце проживання, надання житлової площі, матеріальної допомоги в розмірі мінімальної заробітної плати чи посадового окладу за попереднім місцем роботи особі, яка виконує спеціальне завдання, та її працевлаштування забезпечується органом, що ухвалив рішення про вжиття спеціальних заходів забезпечення безпеки, у порядку, визначеному КМУ. При тимчасовому переселенні в інше місце проживання житлова площа за постійним місцем проживання підлягає бронюванню. Аналогічні заходи правомірно проводити також із метою забезпечення безпеки осіб, що співробітничують з оперативно-розшуковими підрозділами на безоплатній основі, без укладання відповідної угоди про виконання спеціальних завдань оперативно-розшукової діяльності¹⁸⁰.

Переселення особи в інше місце проживання, надання їй житлової площі, матеріальної допомоги та її працевлаштування врегульовано Постановою КМУ від 26.06.1995 № 457 «Про порядок вирішення питань переселення в інше місце проживання, надання житла, матеріальної допомоги та працевлаштування осіб, взятих під державний захист». Для зручності та частоти вживання наведеного заходу необхідно внести деякі зміни в Житловий кодекс України, у якому слід указати підстави,

¹⁷⁹ Про порядок вирішення питань переселення в інше місце проживання, надання житла, матеріальної допомоги та працевлаштування осіб, взятих під державний захист : постанова Кабінету Міністрів України від 26 червня 1995 року № 457. *Офіційний вісник України*. 2008. № 46. Ст. 1515.

¹⁸⁰ Козаченко О. В. Кримінальний процес України : навчально-практичний посібник. Миколаїв : Іліон, 2008. С. 199.

умови, фінансування та порядок застосування переселення осіб, які взяті під захист. До того ж пропонується окремий розділ у бюджетному законодавстві, у якому повинні зазначитися, який орган здійснює фінансування та контроль державних коштів для забезпечення безпеки особи, що виконує спеціальне завдання, та відповідний бюджет для кожного органу, котрий здійснює діяльність, пов'язану із забезпеченням безпеки¹⁸¹.

7. Поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення.

Цей захід використовується тільки за письмовою згодою батьків або інших законних представників¹⁸². Законодавець визначив, що для забезпечення безпеки неповнолітніх вони можуть бути тимчасово поміщені до дошкільних виховних закладів, а повнолітні непрацездатні особи – до закладів органів соціального захисту населення. Однак незрозуміло, кого в першому випадку мав на увазі законодавець, оскільки неповнолітніми вважаються особи, які не досягли 18 років. Статтею 6 Положення про дошкільний навчальний заклад передбачено граничний вік, до якого діти можуть там перебувати, – це шість–сім років¹⁸³. Тому, уважає О. О. Гриньків, варто внести уточнення до цієї статті, а саме: слово «неповнолітніх» замінити словосполученням «малолітніх, які не досягли 7-річного віку»¹⁸⁴.

Проте, як з'ясовано раніше, особою, яка виконує спеціальне завдання, може бути тільки та, котра досягла 18-річного віку, а цей захід можливо застосувати тільки для близьких родичів особи, що виконує спеціальне завдання.

¹⁸¹ Про порядок вирішення питань переселення в інше місце проживання, надання житла, матеріальної допомоги та працевлаштування осіб, узятих під державний захист : постанова Кабінету Міністрів України від 26 червня 1995 року № 457. *Офіційний вісник України*. 2008. № 46. Ст. 1515.

¹⁸² Козаченко О. В. Кримінальний процес України : навчально-практичний посібник. Миколаїв : Іліон, 2008. С. 199.

¹⁸³ Положення про заклад дошкільної освіти затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 12 березня 2003 р. № 305 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2003-%D0%BF#Text>

¹⁸⁴ Гриньків О. О., Ляш А. О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві : монографія. Тернопіль : Астон, 2012. С. 135.

8. Забезпечення конфіденційності відомостей про особу.

Слушним щодо цього є міркування О. О. Подобного: обов'язок здійснення цих заходів у межах оперативного-розшукового забезпечення кримінального провадження покладається на працівників уповноважених оперативних підрозділів. Причому, на нашій погляд, використання технічних засобів контролю, прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження в правових умовах сьогодення повинні реалізовуватися саме шляхом кваліфікованого проведення відповідних НСРД, передбачених КПК України в ст.ст. 260, 268, 269, 270. Ужиття зазначених заходів безпеки за правовою процедурою, передбаченою для НСРД, дозволить за умов фіксації фактичних даних про протиправні дії злочинців, спрямовані проти учасників кримінального судочинства, працівників суду, правоохоронних органів або членів їхніх сімей, одразу вводити їх у кримінальне провадження як докази відповідної злочинної діяльності.

Навіть більше, окреслені заходи безпеки, реалізовані за правовою процедурою НСРД, повинні застосовуватися в комплексі із заходами забезпечення конфіденційності відомостей про особу. Такі заходи, відповідно до ст. 15 коментованого закону, можуть здійснюватися шляхом: а) обмеження відомостей про особу в матеріалах перевірки (заяви, пояснення тощо), а також протоколах слідчих дій та інших матеріалах кримінального провадження; заміни прізвища, імені, по батькові в цих документах псевдонімами за постановою органу, що здійснює ОРД, слідчого, прокурора або за ухвалою слідчого судді, суду про зміну анкетних даних; б) проведення впізнання особи поза візуальним та аудіо спостереженням, із дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства; в) нерозголошення будь-яким способом дійсних анкетних даних про осіб, які взяті під захист і підлягають виклику на судові засідання; г) виклику до суду цієї особи виключно через орган, який здійснює заходи безпеки; г) накладення тимчасової заборони на видачу відомостей про особу, узятую під захист, адресними бюро, паспортними службами, підрозділами реєстрації автотранспорту, довідковими службами¹⁸⁵.

¹⁸⁵ Подобний О. О. Безпека учасників кримінального судочинства як завдання оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 65–66.

У практичній діяльності буває і таке, що один слідчий, вважаючи, що постанова про залучення особи до конфіденційного співробітництва містить інформацію про факт проведення НСРД, виконання спеціального завдання в розкритті злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, ухвалює рішення про надання такій постанові грифа обмеження доступу 4.12.4 Зводу відомостей, що містять державну таємницю (далі – ЗВДТ) (відомості про факт або методи проведення негласної слідчої (розшукової) дії)¹⁸⁶. Заява особи, що виконує таке завдання, та протокол роз'яснення йому прав та обов'язків у такому випадку зберігаються разом із постановою із грифом секретності «таємно» як додатки до неї в режимно-секретному відділі органу досудового розслідування. Інший слідчий, навпаки, дотримується думки, що використання конфіденційного співробітництва не є окремою НСРД, а лише допоміжним механізмом для залучення конфідента до проведення контролю за вчиненням злочину, аудіо-, відео контролю особи тощо. Тому підстави засекречувати відповідні документи відсутні.

На погляд Я. О. Тализіної, зазначена позиція є спірною з огляду на таке. Відповідно до ч. 1 ст. 8 Закону України «Про доступ до публічної інформації», таємною є така інформація, доступ до якої обмежується частиною другою ст. 6 цього нормативного акта та розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству й державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю. Очевидно, що розголошення відомостей про співпрацю особи із правоохоронними органами щодо розкриття тяжкого чи особливо тяжкого злочину може поставити під загрозу життя та здоров'я як самого конфідента, так і його близьких. Саме тому, поза сумнівом, відомості щодо процесуального співробітництва мають зберігатися в таємниці). У цьому аспекті заслуговують на увагу пункти 3.9 та 3.9.1 Інструкції про проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їхніх результатів у кримінальному провадженні

¹⁸⁶ Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : наказ СБ України від 23.12.2020 № 383. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#n7>

(далі – Інструкція)¹⁸⁷. Так, у пункті 3.9 цієї Інструкції зазначено, що під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчий, уповноважений оперативний підрозділ, який виконує доручення слідчого, прокурора, має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України. У пункті 3.9.1 Інструкції акцентовано, що послуговування такою інформацією здійснюється за умови гарантування безпеки особи, яка надає таку інформацію¹⁸⁸.

До особи, яка виконує спеціальне завдання, коли до конфідента застосовується зміна персональних даних, різняться підходи щодо пункту ЗВДТ та грифа секретності, які надаються відповідній постанові. В одному випадку використовується пункт 4.12.4 ЗВДТ (відомості про факт або методи проведення негласної слідчої(розшукової) дії), який має гриф секретності «таємно», в іншому – пункт 4.1.6 ЗВДТ (відомості про зв'язок ознак особи, яка бере участь у кримінальному судочинстві й взята під захист згідно із чинним законодавством України у зв'язку з виникненням загрози її життю чи здоров'ю і стосовно якої проводяться або проведені заходи щодо зміни персональних даних або зовнішності чи місця її проживання, з її попередніми індивідуальними ознаками), який має гриф «цілком таємно»¹⁸⁹.

У статті 15 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» вказано, що нерозголошення відомостей про осіб, узятих під захист, може здійснюватися шляхом:

¹⁸⁷ Інструкція «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», затвердженої Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>

¹⁸⁸ Тализіна Я. О. Питання залучення особи до конфіденційного співробітництва та забезпечення її безпеки як учасника кримінального провадження. *Питання боротьби зі злочинністю : збірник наукових праць*. Випуск 39. 2020. С. 122–123.

¹⁸⁹ Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : наказ СБ України від 23.12.2020 № 383. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#n7>

а) обмеження відомостей про особу в матеріалах перевірки (заяви, пояснення тощо), а також у протоколах слідчих дій та інших матеріалах кримінального провадження; заміни прізвища, імені, по батькові в цих документах псевдонімами за постановою органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчого, прокурора або за ухвалою слідчого судді, суду про зміну анкетних даних. Ці постанови (ухвали) до матеріалів справи не приєднуються, а зберігаються окремо в органі, у компетенції якого знаходиться кримінальне провадження;

б) проведення впізнання особи поза візуальним та аудіо спостереженням, із дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства;

в) нерозголошення будь-яким способом дійсних анкетних даних про осіб, які взяті під захист і підлягають виклику на судові засідання;

г) виклику до суду цієї особи виключно через орган, який здійснює заходи безпеки;

г) накладення тимчасової заборони на видачу відомостей про особу, узятую під захист, адресними бюро, паспортними службами, підрозділами патрульної поліції, довідковими службами АТС та іншими державними інформаційно-довідковими службами. Саме положення ст. 15 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» використовують правоохоронці, намагаючись захистити особу, що виконує спеціальне завдання, але не завжди усвідомлюючи чому та як саме, оскільки посилань на вказаний нормативний акт їхні процесуальні документи часто не містять¹⁹⁰[20].

9. Закритий судовий розгляд.

У ч. 2 ст. 16 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» встановлено, що у випадку та в порядку, передбаченому КПК, для забезпечення безпеки учасника кримінального провадження суд може ухвалити рішення про проведення допиту учасника кримінального провадження з використанням відеоконференції (транслявання з іншого приміщення), у тому числі в спосіб, що унеможливує ідентифікацію особи, яка дає свідчення.

¹⁹⁰ Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року № 3782-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>

У КПК України на законодавчому рівні вперше передбачена можливість проведення допиту та впізнання в режимі відеоконференції. Проведення в режимі відеоконференції, здійснюваної шляхом трансляції з іншого приміщення, деяких слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування є достатньо прогресивним способом збирання і перевірки доказів, оскільки саме цей спосіб дозволяє за допомогою технологій і технічних засобів та завдяки забезпеченню належної якості зображення і режиму інформаційної безпеки оперативно вирішувати завдання кримінального судочинства, не порушуючи при цьому законних прав та інтересів учасників процесу.

Кримінальним процесуальним кодексом України¹⁹¹ та Наказом Державної судової адміністрації України від 15.11.2012 № 155 «Про затвердження Інструкції про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції під час судового засідання (кримінального провадження)»¹⁹² визначені слідчі (розшукові) дії, які можуть проводитися в режимі відеоконференції.

До них належать: допит осіб, упізнання осіб чи речей, окрім пред'явлення трупа, інші процесуальні дії. У цьому режимі також може бути проведений і одночасний допит двох та більше осіб. Зазначені слідчі (розшукові) дії в режимі відеоконференції здійснюються за правилами ст.ст. 225–227 та 228–229 КПК України. Учасниками дистанційного досудового розслідування можуть бути потерпілі, свідки, зокрема неповнолітні чи малолітні, та підозрювані особи. Також під час їхнього проведення можуть брати участь представник, захисник, спеціаліст, експерт, перекладачі, педагоги, психологи й інші особи, потреба в яких виникає у зв'язку з особливостями проведення цих дій. Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування приймається слідчим, прокурором у таких випадках:

¹⁹¹ Кримінальний процесуальний кодекс України станом на 13.02.2020 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

¹⁹² Наказ ДСА України від 15.11.2012 № 155 «Про затвердження Інструкції про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції під час судового засідання (кримінального провадження)». URL : <https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/14/N1552012>

1) у разі неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин;

2) при необхідності забезпечення безпеки осіб;

3) під час проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого;

4) за потреби вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування; 5) за наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми¹⁹³.

Відповідно до положень ч. 9 ст. 352 КПК України, у виняткових випадках для забезпечення безпеки свідка, який підлягає допиту, суд за власною ініціативою або за клопотанням сторін кримінального провадження чи самого свідка виносить умотивовану ухвалу про проведення допиту свідка з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, або в інший спосіб, що унеможливає його ідентифікацію та забезпечує сторонам кримінального провадження можливість ставити запитання і слухати відповіді на них. Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 232 КПК України, допит осіб, упізнання осіб чи речей під час досудового розслідування можуть бути проведені в режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у випадках необхідності забезпечення безпеки осіб¹⁹⁴.

До того ж цей перелік заходів забезпечення безпеки не є вичерпним. З урахуванням характеру та ступеня небезпеки для життя, здоров'я, житла й майна осіб, узятих під захист, до них можуть застосовуватися й інші заходи.

Звертаємо увагу, що не всі вчені у своїх працях обмежуються заходами безпеки, закріпленими законодавством. Так, А. М. Орлеан стверджує, що в юридичній практиці заходи забезпечення безпеки прийнято поділяти на короткострокові та довгострокові. При цьому перші, як правило, застосовуються в разі необхідності негайного усунення загрози, а інші – для тривалого захисту особи. В Україні механізм уживання короткострокових заходів не відрізняється від довгострокових. У перспективі це має

¹⁹³ Кримінальний процесуальний кодекс України станом на 13.02.2020 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

¹⁹⁴ Там само.

бути змінено, оскільки останні значно витратніші. Передбаченими національним законодавством короткостроковими заходами є особиста фізична охорона, охорона житла та майна тощо. Довгостроковими заходами можуть бути: зміна особистих документів, зовнішності, місця роботи й навчання; переселення в інше місце проживання та інші¹⁹⁵.

В. В. Касько теж розмежовує наведені вище заходи забезпечення безпеки на: 1) процесуальні заходи безпеки, які здійснюються в межах установлених КПК України процесуальних повноважень слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду самими цими суб'єктами чи за їхнім дорученням іншими особами; 2) позапроцесуальні заходи безпеки, які здійснюються за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду за межами кримінального процесу¹⁹⁶. Зі свого боку, поза процесуальні заходи забезпечення безпеки В. В. Касько пропонує поділити умовно на 2 групи – короткострокові та довгострокові – у зв'язку з тим, що короткострокові заходи безпеки необхідні, як правило, або для усунення негайної загрози, або для забезпечення безпеки осіб, які формально не підпадають під довготривалий захист.

Запропонований поділ певною мірою є умовним, і довгострокові заходи забезпечення безпеки можуть доповнюватися на певних етапах реалізації заходами із числа короткострокових. Обидві категорії для найбільшої ефективності мають застосовуватися в поєднанні з відповідними процесуальними заходами захисту, залежно від конкретних обставин справи й наявних чи потенційних загроз для учасника кримінального провадження¹⁹⁷.

Т. Г. Семків зауважив, що у світовій практиці щодо забезпечення захисту свідків розрізняють процесуальні та непроцесуальні заходи захисту¹⁹⁸. Процесуальними є спеціальні правила ведення допиту свідків

¹⁹⁵ Бардацька О. В., Орлеан А. М. Забезпечення безпеки потерпілих та свідків у кримінальних справах, пов'язаних з торгівлею людьми. К., 2010. С. 34.

¹⁹⁶ Касько В. В., Орлеан А. М. Забезпечення безпеки учасників кримінального провадження щодо торгівлі людьми. К. : «ВАІТЕ», 2012. С. 21.

¹⁹⁷ Там само, С. 22.

¹⁹⁸ Семків Т. Удосконалення забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2017. № 3 (15). С. 123. URL : <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/3-2017/semkiv.pdf> 4

у межах кримінального провадження, а також процесуальний захист уразливої категорії свідків з метою запобігання їхній віктимізації. Як відомо, процесуальні заходи визначено в кримінальному процесуальному законодавстві. Зокрема, це:

- забезпечення конфіденційності відомостей про особу в матеріалах кримінального провадження;
- допит слідчим суддею на судовому засіданні під час досудового розслідування, у тому числі дистанційно;
- упізнання поза візуальним і аудіоспостереженням;
- допит, упізнання та інші процесуальні дії в режимі відеоконференції, у дистанційному режимі, з використанням технічних засобів, зі створенням акустичних і/або відеоперешкод;
- усунення з посади;
- негласні слідчі (розшукові) дії, які проводяться на підставі КПК України в межах кримінального провадження;
- закритий судовий розгляд тощо¹⁹⁹.

Непроцесуальні заходи – це захист свідка через забезпечення його основних прав і свобод шляхом застосування програми захисту свідків²⁰⁰. Аналогічної точки зору дотримується й О. В. Красильников²⁰¹.

О. В. Бардацька умовно ділить заходи безпеки на дві групи. До першої групи науковця зараховує заходи безпеки, що реалізуються в межах процесуальних повноважень слідчого, прокурора, суду або судді. До другої групи – заходи забезпечення особистої фізичної безпеки: особисту охорону, охорону житла й майна; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; заміну документів і заміну зовнішності; заміну місця роботи чи навчання; переселення до іншого місця проживання;

¹⁹⁹ Семків Т. Удосконалення забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3 (15). С. 124. URL : <http://www.chasopysnapu.gov.ua/chasopys/ua/pdf/3-2017/semkiv.pdf> 4

²⁰⁰ Там само, С. 123.

²⁰¹ Красильников А. В. Безопасность участников уголовного судопроизводства: правовое регулирование и субъекты обеспечения. *Труды Академии управления МВД России*. 2018. № 1 (45). С. 69.

влаштування до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення тощо²⁰².

Л. В. Брусніцин вважає вірною таку структуру заходів безпеки: універсальні заходи безпеки; заходи безпеки під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, на стадії провадження у справі та досудового розслідування; заходи безпеки в процесі судового провадження, право обмеження в періоди пенітенціарного та постпенітенціарного впливу; а також заходи безпеки в установах із питань виконання покарань²⁰³.

О. Ю. Єпіхін виокремлює такі заходи безпеки:

- організаційні;
- досудові ;
- судові;
- інші (оперативно-розшукові, кримінально-процесуальні, кримінально-виконавчі, адміністративно-правові)²⁰⁴.

В. С. Зеленецький та М. В. Куркін розподіляють усі заходи безпеки на загальні та спеціальні. До загальних заходів належать ті, що найчастіше застосовуються в юридичній практиці, поміж них: особиста охорона, забезпечення конфіденційності даних про особу, охорона житла та майна. Спеціальні заходи безпеки є більш складними й здебільшого унікальними. Такими можна вважати видачу спеціальних засобів індивідуального захисту, зміну зовнішності, місця роботи й навчання, переселення в інше місце проживання тощо²⁰⁵.

Нами проаналізовано погляди зарубіжних та вітчизняних учених із приводу правил забезпечення безпеки, але автором підтримується точка зору щодо розподілу правил застосування заходів безпеки на загальні та спеціальні, тому що ці поняття є ширшими й можуть включати й

²⁰² Бардацька О. В., Орлеан А. М. Забезпечення безпеки потерпілих та свідків у кримінальних справах, пов'язаних з торгівлею людьми. К., 2010. С. 9.

²⁰³ Брусніцын Л. В. Обеспечение безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: мировой опыт и развитие российского законодательства (процессуальное исследование) : монография. М. : Юрлитинформ, 2010. С. 111.

²⁰⁴ Зеленецький В. С., Куркин Н. В. Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса. Х. : Издательство «КримАрт», 2000. С. 127.

²⁰⁵ Там само, С. 47.

процесуальні, і позапроцесуальні, і довгострокові, та короткострокові заходи стосовно забезпечення безпеки.

До загальних правил застосування заходів забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, слід зарахувати: 1) особисту охорону, охорону житла та майна; 2) забезпечення конфіденційності відомостей про особу; 3) закритий судовий розгляд.

Сьогодні існує гостра потреба в реформуванні не тільки правової процедури забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання, а й організаційних елементів такого процесу. Забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання, є одним з їхніх основних напрямків, що сприятимуть більш ефективному розкриттю кримінальних правопорушень у сфері боротьби з організованою злочинністю. Правила вжиття заходів безпеки закріплено законодавством, але чіткого механізму застосування немає. Тому необхідність подальшого вдосконалення законодавства України у сфері забезпечення безпеки є досить актуальним та своєчасним, адже застосування заходів забезпечення безпеки дає позитивні результати, зміцнює довіру осіб, які виконують спеціальне завдання, до правосуддя і заохочує їх надавати свідчення під час кримінального судочинства.

Результати викладеного вище дозволяють авторці виснувати, що існує зв'язок загальних правил ужиття заходів забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання, із загальними засадами кримінального провадження. Визначено, що вказані загальні правила впливають із загальних кримінальних процесуальних засад. Загальні правила поширюються як на осіб, що виконують спеціальне завдання, так і на інших осіб, зокрема потерпілих, підозрюваних, захисника, цивільного позивача, цивільного відповідача, представника юридичної особи та інших осіб, які потребують здійснення заходів безпеки у зв'язку з їхньою участю в кримінальному провадженні.

Загальними правилами вжиття заходів забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, ми вважаємо:

1) застосування таких заходів лише за наявності законних приводів і підстав;

2) реалізацію цих заходів тільки в порядку, що встановлюється кримінальним процесуальним законодавством;

3) прийняття рішення та здійснення заходів забезпечення виключно належними суб'єктами;

4) повідомлення про заходи безпеки особи, щодо якої вони застосовані;

5) обрання заходів забезпечення безпеки на певний строк та в часових межах кримінального провадження;

6) виконання заходів безпеки з дотриманням прав і свобод людини;

7) можливість зміни та скасування заходів безпеки;

8) висунення вимоги щодо вжиття додаткових заходів безпеки під час кримінального провадження²⁰⁶.

2.2. СПЕЦІАЛЬНІ ПРАВИЛА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ З РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ ЧИ ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Спеціальні правила забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, не можуть застосовуватися до осіб, які не здійснюють спеціальні заходи з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації.

Доречно зазначити, що КПК України передбачає встановлення термінів виконання спеціального завдання: «виконання спеціального завдання не може перевищувати шість місяців, а за потреби строк його виконання продовжується слідчим за погодженням з керівником органу досудового розслідування або прокурором на строк, який не перевищує строку досудового розслідування»²⁰⁷.

²⁰⁶ Котова В. В. Загальні правила застосування заходів забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 1 (70). С. 184–191.

²⁰⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України станом на 13.02.2020 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

Підготовка до виконання спеціального завдання потребує ретельного планування, тому що від цього залежить не тільки результативність протидії злочинам, а насамперед здоров'я та життя особи, яка виконує спеціальне завдання. Ми підтримуємо думку О. І. Григоренка, що таке обмеження строку виконання спеціального завдання є недоцільним, бо це комплексна спеціальна оперативно-розшукова операція, яку безпосередньо здійснюють штатні негласні працівники. Тільки на її організацію та підготовку потребується час, який може значно перевищувати шести-місячний термін, адже для її здійснення залучається чимала кількість фахівців – від психологів до гримерів і бутафорів. Вимагає ретельної підготовки й упровадження конфідента до складу організованої групи чи злочинної організації та виведення його після виконання завдання²⁰⁸.

Аналіз поглядів зарубіжних та вітчизняних учених щодо застосування спеціальних правил забезпечення безпеки дозволяє висунути, що до спеціальних правил уживання заходів забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання, можуть належати такі:

1) вибір заходу забезпечення безпеки пропорційно загрози розсекречення чи погрози розправи з особою, яка на конфіденційній основі уведена в злочинне середовище (організована група або злочинна організація) під легендою прикриття з метою одержання необхідної інформації щодо її структури, способів та засобів здійснення злочинної діяльності;

2) застосування заходів безпеки лише в процесі кримінального провадження щодо розслідування тяжких або особливо тяжких злочинів;

3) здійснення заходів безпеки під час досудового розслідування, у якому проводиться така негласна слідча (розшукова) дія або застосовується такий оперативно-розшуковий захід, як виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації.

Законодавець заохотив та визнав соціально позитивною поведінкою виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації через закріплення в ст. 43 КК України положення, у якому зазначається, що не є

²⁰⁸ Григоренко О. І. Правовий захист осіб, які виконують спеціальні завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованих груп чи злочинних організацій. С. 181. URL : file:///C:/Users/1/Downloads/Pupch_2014_3_58.pdf

злочинном вимушене заподіяння шкоди інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їхньої злочинної діяльності²⁰⁹. Особа, яка виконує спеціальне завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, підлягає кримінальній відповідальності лише за вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації особливо тяжкого злочину, здійсненого умисно й поєданого з насильством над потерпілим, або тяжкого злочину, скоєного умисно та пов'язаного з нанесенням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому чи настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків. Крім того, у разі вчинення особою, яка виконувала спеціальне завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, таких злочинів, зауважимо, вона не може бути засуджена до довічного позбавлення волі, а покарання у вигляді позбавлення волі не може бути призначено їй на строк, більший ніж половина максимального строку позбавлення волі, передбаченого законом за цей злочин. Примітно, що аналогічні положення містять і відповідні відомчі нормативні акти, що регламентують організаційно-тактичні аспекти виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації²¹⁰.

В Україні не набула достатнього поширення практика застосування заходів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. У працях А. М. Орлеана²¹¹, М. І. Копетюка²¹² та

²⁰⁹ Кримінальний кодекс України станом на 16.01.2020 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

²¹⁰ Албул С. В., Хімченко С. А. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації: новий крок у правовому забезпеченні. *Правове життя сучасної України : Матеріали міжнародної звітної наукової конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу НУ «ОЮА»* (16–17 травня 2013 р.) / відп. ред. д. ю. н., проф. В. М. Дрьомін / НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2013. 814 с. С. 265.

²¹¹ Орлеан А. Процедура забезпечення безпеки учасників кримінального провадження: адаптація законодавства України до європейських стандартів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 3 (7). С. 90. URL : <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/18171/1/%D0%9E%D1%80%D0%BB%D0%B5%D0%B0%D0%BD%20%D0%90.pdf>

²¹² Копетюк М. Особливості забезпечення безпеки осіб у досудовому кримінальному провадженні. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 2. С. 128. URL : <http://evnuir.univer.lutsk.ua/bitstream/123456789/1845/1/2%20kopetuk.pdf>

П. В. Серебрянського²¹³ звернено увагу на імплементацію в українське законодавство основних міжнародних і європейських стандартів, визначених у Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року²¹⁴ та протоколах до неї, у Європейській конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року²¹⁵ та Другому додатковому протоколі до неї 2001 року, Рекомендації Rec (2005) 9 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють із правосуддям²¹⁶. Водночас об'єктивною є необхідність подальшого вдосконалення вітчизняного законодавства, у тому числі в частині вироблення дієвого механізму забезпечення безпеки осіб, що виконують спеціальне завдання, яке на сьогодні відбувається неналежним чином.

Слід підкреслити, що не всі вчені у своїх працях обмежуються заходами безпеки, закріпленими законодавством. Так, І. В. Бояров розподіляє їх на: 1) правові заходи, що передбачені чинним законодавством та які, залежно від галузей, можна поділити на кримінально-правові, кримінально-процесуальні, цивільно-правові, адміністративні та ін.; 2) організаційно-технічні заходи – це, наприклад, бронювання дверей, установлення заборів тощо; 3) інші заходи, які не врегульовані чинним законодавством, не суперечать йому та відповідають нормам етики, потребам загальнолюдської моралі, зокрема тимчасове поміщення особи в безпечне місце²¹⁷.

О. В. Горбачов розглядає проблему забезпечення безпеки конфідентів більш масштабно та взагалі пропонує запровадити в КПК України

²¹³ Серебрянський П. Правовий аналіз забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 6. Т. 3 С. 118. URL : http://www.lj.kherson.ua/2015/pravo06/part_3/29.pdf

²¹⁴ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : Резолюція 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_789

²¹⁵ Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036

²¹⁶ Рекомендація № Rec (2005) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям. URL : [http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B)

²¹⁷ Коментар до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року. В. І. Бояров, Л. Б. Льковець, Т. І. Грузінова та ін. *Законодавство України : наук.-практ. коментарі*. К., 2002. № 1. С. 77.

окремий розділ під назвою «Забезпечення безпеки осіб, залучених до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності під час негласного й конфіденційного співробітництва»²¹⁸.

Деякі науковці розподіляють заходи безпеки на соціально-економічні та фізичні^{219 220}. А інші пропонують разом із зазначеними вище заходами безпеки використовувати ще й психологічні^{221 222}.

М. В. Куркін спеціальними заходами забезпечення безпеки пропонує вважати: а) видавання спеціальних засобів індивідуального захисту (бойова та газова зброя) та оповіщення про небезпеку; б) використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів; в) заміну документів і зміну зовнішності; г) переселення в інше місце проживання; г) поміщення в дошкільні виховні установи або в установи органів соціального захисту населення та інші²²³.

На думку О. В. Козаченка, такий спеціальний захід, як видача спеціальних засобів індивідуального захисту й оповіщення про небезпеку, застосовується тільки в разі високого ступеня загрози життю та здоров'ю²²⁴. В Україні перелік кримінальних правопорушень, під час здійснення провадження в яких можуть використовуватися заходи забезпечення безпеки, відсутній. Тобто законодавство надає можливість прийняти рішення про вжиття будь-якого із заходів безпеки під час здійснення провадження за будь-яким із злочинів. Наприклад,

²¹⁸ Горбачов О. В. Правовий аналіз забезпечення безпеки осіб, залучених до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності під час негласного і конфіденційного співробітництва. *Форум права*. 2017. № 5. С. 102. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1193928>.

²¹⁹ Цахло М. Правове положення свідка в кримінальному процесі України. *Юридичний журнал*. 2004. № 11. С. 24.

²²⁰ Весельський В. К. Питання захисту осіб, які мають інформацію про злочинну діяльність. *Право України*. 1999. № 7. С. 59.

²²¹ Гриньків О. О. Поняття забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. *Формування правової держави в Україні. Проблеми і перспективи : матеріали X Всеукр. наук.-практ. конф.*, (квітень 2008 р.). Тернопіль, 2008. С. 521.

²²² Присяжнюк Т. І. Забезпечення безпеки потерпілого – актуальна проблема держави. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 3. С. 43.

²²³ Куркін М. В. Проблеми забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1999. С. 60-61.

²²⁴ Козаченко О. В. Кримінальний процес України : навчально-практичний посібник. Миколаїв : Іліон, 2008. С. 198.

можна застосувати зміну зовнішності, вартість виконання якої є доволі високою, у провадженні за злочином невеликої тяжкості.

У ч. 2 п. 1.3. Положення про порядок придбання, видачі, обліку, зберігання та застосування вогнепальної зброї, боєприпасів до неї, спеціальних засобів індивідуального захисту працівниками судів та правоохоронних органів, а також особами, які беруть участь у кримінальному судочинстві (далі – Положення), затвердженого наказом МВС України від 24.07.1996 № 523, зазначено, що особам, які беруть участь у кримінальному судочинстві, згідно із законом, може бути видано лише спеціальні засоби індивідуального захисту. Кожній такій особі може бути видано один газовий пістолет (револьвер) та комплект патронів до нього, заряджених речовинами сльозогінної та дратівливої дії. У разі гострої потреби може бути видано бронезилет. Видачу вогнепальної зброї особам, які беруть участь у кримінальному судочинстві, Положенням не передбачено. У певних випадках особам, стосовно яких уживають заходи безпеки, можна видавати бронезилети, електрошоковий пристрій, аерозольний розпилювач із рідиною подразнювальної дії, переносний портативний радіоприлад, телефон стільникового чи мобільного зв'язку. Тип спецзасобів індивідуального захисту та зв'язку, що перебувають на озброєнні спецпідрозділу, визначається затвердженнями у відповідний спосіб переліками²²⁵.

Виокремлюють й інші заходи, що за конкретних обставин оптимально відповідають інтересам забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, зокрема офіційне письмове попередження особи, яка може становити потенційну загрозу для особи, узятій під захист, про кримінальну відповідальність, згідно зі ст. 386 КК України, за перешкоджання появі свідка, потерпілого або експерта в суді, органах досудового розслідування; примушування їх до відмови від надання показань чи висновку, а також до надання завідомо неправдивих показань чи експертного висновку шляхом погрози вбивством, насильством,

²²⁵ Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 24 липня 1996 року № 523 «Про затвердження Положення про порядок придбання, видачі, обліку, зберігання та застосування вогнепальної зброї, боєприпасів до неї, спеціальних засобів індивідуального захисту працівниками судів і правоохоронних органів, а також особами, які беруть участь у кримінальному судочинстві. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/REG1581.html

знищенням майна цих осіб чи їхніх близьких родичів або розголошення відомостей, що їх ганьблять; підкуп свідка, потерпілого чи експерта з тією самою метою, а також погрозу вчинити зазначені дії з помсти за попередні показання або висновок; оголошення особи, узятій під захист, померлою чи безвісно відсутньою; зміну домашнього та мобільного номерів телефону на номери, які не будуть відображатися в телефонних довідниках та інформація щодо яких не буде надаватись операторами без спеціального дозволу; зведення до мінімуму відкритих контактів із представниками поліції у формі та використання таємних приміщень для контактів з особою тощо²²⁶.

О. В. Бардацька спеціальними засобами називає заходи забезпечення особистої фізичної безпеки, а саме: особисту охорону, охорону житла та майна; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; заміну документів і зміну зовнішності; зміну місця роботи або навчання; переселення до іншого місця проживання; влаштування до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення тощо²²⁷.

О. С. Омельченко вважає, що залежно від характеру та ступеня небезпеки для життя, здоров'я та майна осіб, узятих під захист, можуть здійснюватися такі заходи, як маскування джерел інформації, легендування поведінки, установлення протипожежної та охоронної сигналізації для охорони житла та майна осіб, узятих під захист, заміна державних номерних знаків транспортних засобів, що їм належать тощо²²⁸.

В. В. Касько та А. М. Орлеан до спеціальних засобів забезпечення безпеки зараховують²²⁹:

²²⁶ Орлеан А. Процедура забезпечення безпеки учасників кримінального провадження: адаптація законодавства України до європейських стандартів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 3 (7). С. 91. URL : <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/18171/1/%D0%9E%D1%80%D0%BB%D0%B5%D0%B0%D0%BD%20%D0%90.pdf>

²²⁷ Бардацька О. В., Орлеан А. М. Забезпечення безпеки потерпілих та свідків у кримінальних справах, пов'язаних з торгівлею людьми. К., 2010. С. 9.

²²⁸ Омельченко О. С. Забезпечення безпеки учасників кримінального процесу засобами оперативно-розшукової діяльності. URL : [file:///C:/Users/user.comp7/Downloads/39348%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user.comp7/Downloads/39348%20(1).pdf)

²²⁹ Касько В. В., Орлеан А. М. Забезпечення безпеки учасників кримінального провадження щодо торгівлі людьми. К. : «ВАІТЕ», 2012. С. 18-19.

- допит свідка / потерпілого та одночасний допит двох і більше вже допитаних осіб на судовому засіданні слідчим суддею під час досудового розслідування, у тому числі дистанційно (ч. 1 ст. 225, ч. 2 ст. 232 КПК України);
- упізнання поза візуальним і аудіоспостереженням особи, яку пред'являють для впізнання (ч. 4 ст. 228 КПК України);
- допит / упізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування (ст. 232 КПК України) та процесуальні дії в режимі відеоконференції під час судового провадження (ст. 336 КПК України);
- допит у суді свідка, потерпілого, обвинуваченого з використанням технічних засобів з іншого приміщення чи в інший спосіб, що унеможливує ідентифікацію особи, у разі потреби – зі створенням акустичних перешкод (ч. 9 ст. 352, ч. 2 ст. 353, ч. 3 ст. 351 КПК України);
- допит свідка за відсутності певного допитаного свідка (п. 5 ст. 352 КПК України);
- допит особи, яка перебуває закордоном, за допомогою відеоконференції або телефонної конференції в порядку міжнародної правової допомоги (ст. 567 КПК України);
- відсторонення від посади службової особи, яка з огляду на службове становище може чинити тиск на особу, узятую під захист (ст. 154 КПК України – щодо підозрюваного чи обвинуваченого);
- запобіжні заходи у вигляді домашнього арешту або тримання під вартою (ст. 176, п. 3 ч. 1 ст. 177 КПК України – щодо підозрюваного чи обвинуваченого);
- покладення слідчим суддею, судом певних обов'язків на особу при обранні їй запобіжного заходу, не пов'язаного із триманням під вартою (не відлучатися з певного населеного пункту, утримуватися від спілкування з конкретною особою, не відвідувати певні місця, носити електронний засіб контролю тощо (ч. ч. 5, 6 ст. 194 КПК України);
- аудіо- і відеоконтроль особи / місця; спостереження за особою або місцем; арешт, огляд і вилучення кореспонденції, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж

і електронних інформаційних систем; обстеження публічно недоступних місць, житла, іншого володіння особи; установлення місця перебування радіоелектронного засобу тощо (ст. ст. 258, 267–270 КПК України).

Крім того, до таких заходів В. В. Козій додає:

- виділення матеріалів кримінального провадження щодо однієї з осіб, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні злочину й погодилася на угоду (ч. 8 ст. 469, ч. 3 ст. 217 КПК України)²³⁰;
- ненадання доступу до матеріалів кримінального провадження щодо застосування заходів безпеки або видалення таких відомостей із матеріалів кримінального провадження (ч. 1 ст. 221 та ч. 5 ст. 290 КПК України).

Також, відповідно до ст. 10 Кримінально-виконавчого кодексу України, до засуджених можуть додатково застосовуватися такі заходи забезпечення безпеки, як:

- ізольоване тримання;
- переведення в іншу установу виконання покарань;
- переведення засудженого в безпечне місце²³¹.

Використовують й інші заходи, які за конкретних обставин найкращим чином відповідають інтересам забезпечення безпеки учасників кримінального провадження²³², поміж них:

- офіційне письмове попередження особи, від якої можна очікувати потенційну загрозу для особи, узятій під захист, про кримінальну відповідальність, згідно зі ст. 386 КК України, за перешкоджання появи свідка, потерпілого або експерта в суді, органах досудового слідства; примушування їх до відмови від надання показань чи висновку, а також до надання завідомо неправдивих показань чи висновку шляхом погрози вбивством,

²³⁰ Козій В. Виділення матеріалів досудового розслідування як захід забезпечення безпеки підозрюваного в кримінальному провадженні. *Jurnalul juridic national teorie si practica*. 2015. № 2 (12). С. 137–138.

²³¹ Кримінально-виконавчий кодекс України (2004). URL :<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

²³² Касько В. В., Орлеан А. М. Забезпечення безпеки учасників кримінального провадження щодо торгівлі людьми. К. : «ВАІТЕ», 2012. С. 19–20.

насильством, знищення майна цих осіб чи їхніх близьких родичів або розголошення відомостей, що їх ганьблять; підкуп свідка, потерпілого чи експерта з тією самою метою, а також погрозу вчинити зазначені дії з помсти за попередні показання або висновки;

- оголошення особи, узятій під захист, померлою чи безвісно відсутньою;
- усиновлення неповнолітньої особи, узятій під захист, яка втратила батьків унаслідок скоєння злочину;
- зміна домашнього та мобільного номерів телефону на номери, які не будуть відображатися в телефонних довідниках та інформація щодо яких не буде надаватись операторами без спеціального дозволу;
- зведення до мінімуму відкритих контактів із представниками поліції у формі та використання таємних приміщень для контактів з особою тощо.

Додатковими процесуальними гарантіями забезпечення безпеки для учасників кримінального провадження в Україні є низка положень КПК України, як-от:

- зобов'язання будь-якої особи, якій надано доступ до інформації про приватне життя, запобігати її розголошенню (ч. 4 ст. 15 КПК України);
- заборона незаконного розголошення відомостей досудового розслідування (ст. 222 КПК України);
- заборона надання стороні захисту для ознайомлення і відкриття матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (ч. 1 ст. 221, ч. 5 ст. 290, ч. 3 ст. 317 КПК України).

При цьому процесуальними заходами безпеки слід уважати такі, що здійснюються слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом із використанням наданих їм законом процесуальних повноважень. До реалізації таких заходів можуть залучатися і інші особи. Це, зокрема такі заходи: забезпечення конфіденційності відомостей про особу в матеріалах кримінального провадження; допит слідчим суддею на судовому засіданні під час досудового розслідування, у тому числі дистанційно;

упізнання поза візуальним і аудіоспостереженням; допит, упізнання та інші процесуальні дії в режимі відеоконференції, у дистанційному режимі, з використанням технічних засобів, зі створенням акустичних і/або відео перешкод; відсторонення від посади; негласні слідчі (розшукові дії), які проводяться на підставі КПК України в межах кримінального провадження; закритий судовий розгляд тощо.

Отже, незважаючи на різноманітність заходів безпеки, у нашій державі і найчастіше застосовуються особиста охорона, охорона житла та майна, закритий судовий розгляд, конфіденційність інформації, оскільки вони є простими в реалізації та не потребують великих фінансових вкладень.

Можливим доповненням вбачаємо затвердження таких заходів, як психологічна реабілітація та підтримка; компенсація особі (за рахунок держави чи засудженого) витрат на особисту охорону та охорону майна. Останній захід є аналогом охорони шерифа, що надається в США²³³. Не кожному особу в США можливо включити до програми захисту свідків, тому для власної безпеки такі свідки оплачують особисту охорону. З огляду на більш вільний характер обігу зброї та наявності її у великій кількості громадян, для США такий договір є зручним.

Для громадян України більш прийнятним, на наше переконання, буде закріплення відповідного права на відшкодування витрат на особисту охорону, якщо особа бажає укласти угоду з приватною охоронною організацією, а не правоохоронними органами. Таке відшкодування можна внести до переліку процесуальних витрат у КПК. Підставою для такого рішення може бути суттєва недовіра особи, що виконує спеціальне завдання, підрозділам Національної поліції, Служби безпеки України тощо.

Також варто зауважити, що, згідно з українським законодавством, уживання більшості радикальних заходів (заміна документів, зміна зовнішності та переселення в інше місце проживання) можливе лише за умови досягнення консенсусу між особою, яка виконує спеціальне завдання, та компетентним органом та лише

²³³ Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз : навчальний посібник / В. К. Шкарупа, М. В. Коваль, В. М. Андрушук та ін. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2007. 194 с.

у виняткових обставинах. У США порушене питання врегульовано відповідною угодою, що значно підвищує ефективність указаних заходів. Найбільш суттєва відмінність у застосуванні заходів захисту в США та Україні полягає в тому, що вітчизняне законодавство не ставить за критерій важливість свідка для слідства, фактично надаючи охорону будь-кому, хто звернеться з відповідною заявою. Таким чином, маємо систему, яка працює на кількість свідків, а не на їхню якість. Це призводить до того, що найбільш популярним засобом залишається особиста охорона, яка не завжди є надійним чи дієвим заходом. Безумовно, цей засіб є відносно дешевим, проте навіть він не завжди реалізується. Іноді за свої «послуги» працівники певних спецпідрозділів ще й вимагають плату²³⁴. До того ж у сучасних умовах фізичних засобів захисту у великому місті, поза сумнівом, недостатньо, а також неможливо цілодобово та повсюдно охороняти особу. Прикладом слугує замовне вбивство Аміни Окуєвої, котра, як стверджували, була надважливим свідком і яку спільно із чоловіком Адамом Осмаєвим посилено охороняли представники спецслужб²³⁵.

Необхідно зазначити, що в наявних соціальних умовах та масштабах нашої країни переселення особи, що виконує спеціальне завдання, не можна назвати надто ефективним заходом. Людину з великого міста доведеться переховувати подалі від обласних центрів, але, зважаючи на необхідність згоди цієї особи, навряд чи вона відмовиться від комфортних умов проживання, залишить роботу й спосіб соціального життя та забажає переїхати в невелике чи нічим не примітне місто. Їй простіше відступитися від свідчень та поспішно покинути країну. Такий захід був би виправданий за умови, якщо «жертви» свідка будуть суттєво виправдані та компенсовані: він отримає фінансове забезпечення, пільгові умови проживання тощо. Усе це, очевидно, неможливе в межах сучасного інституту захисту учасників кримінального судочинства, у тому числі й особи, що виконує спеціальне завдання, тому необхідними є комплексні

²³⁴ Гриньків О. О., Ляц А. О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві : монографія. URL : irbis.library.te.ua/cgi-bin/irbis64r_15/cgiirbis_64.exe?

²³⁵ Проект Постанови Верховної ради України від 16.01.2018 № 1791 «Про звернення до Президента України щодо присвоєння звання Героя України Аміні Окуєвій (посмертно)». URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DH5S300A.html

зміни в системі заходів забезпечення, зокрема неминучим убачається: 1) підписання з особою, щодо якої будуть застосовуватися заходи захисту, договору (чи контракту), у якому будуть викладені умови перебування під захистом (не з'являтися в людних місцях; не спілкуватися з деякими особами; слідування за житлом тощо); у разі порушення умов договору особа повинна притягатися до відповідальності (штраф, арешт тощо); 2) розширення переліку засобів (заходів) забезпечення більш гнучкими методами роботи, як-от допомога психолога, повідомлення про місцеперебування підозрюваного (обвинуваченого, засудженого, звільненого), соціальне забезпечення особи на час її переміщення / переховування. Загалом же наявний комплекс заходів є відносно достатнім, проте відсутність єдиної концепції (програми) робить їх неефективними.

Згідно зі ст. 8 проекту Закону України № 8457 «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», заходи забезпечення безпеки програм захисту поділяються таким чином:

1. Заходи забезпечення безпеки програми захисту першого ступеня:
 - 1) забезпечення фізичної безпеки особи;
 - 2) видача спеціальних засобів індивідуального захисту та сповіщення про небезпеку;
 - 3) забезпечення конфіденційності даних про особу;
 - 4) використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів; візуальне спостереження;
 - 5) закритий судовий розгляд, включно із застосуванням засобів, що унеможливають ідентифікацію особи.
2. Заходи забезпечення безпеки програми захисту другого ступеня:
 - 1) забезпечення фізичної безпеки особи;
 - 2) захист житла, у якому постійно мешкає особа, узята під захист, та яке визначено в меморандумі про взаємодію;
 - 3) страхування майна особи, яка знаходиться під захистом;
 - 4) видача спеціальних засобів індивідуального захисту та сповіщення про небезпеку;
 - 5) здійснення оперативно-розшукових заходів, у тому числі й тих, що пов'язані з тимчасовим обмеженням прав людини;
 - 6) заміна документів, що ідентифікують особу;
 - 7) зміна зовнішності;

- 8) зміна місця роботи або навчання;
- 9) тимчасове переселення в інше місце проживання (зокрема, і за межі України) або тимчасове розміщення в місцях, що забезпечують безпеку;
- 10) зміна місця проживання (навіть за межі України);
- 11) поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення;
- 12) забезпечення конфіденційності даних про особу;
- 13) судовий розгляд на закритому судовому засіданні, включно із застосуванням засобів, що унеможливають ідентифікацію особи.

При цьому зазначається, що під час виконання програм захисту першого або другого ступенів відповідним суб'єктом може бути застосовано один або декілька заходів забезпечення безпеки. Рішення про вживання заходу безпеки, а також обраний ступінь програми захисту повинні бути співвідносними зі ступенем участі особи в конкретному кримінальному провадженні та/або інформацією, що нею надається, а також відповідними щодо характеру й природи загрози.

Згідно з карткою проходження розглядуваного проекту закону, 08.06.2018 його було скеровано до Верховної Ради України. Комітетом Верховної Ради України з питань інтеграції України до ЄС підготовлено висновок, у якому було підтримано законодавчу ініціативу в частині забезпечення безпеки особи, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Але за результатами розгляду в першому читанні законопроект повернуто суб'єктам права законодавчої ініціативи на доопрацювання. Створення окремого органу виконавчої влади зі значними повноваженнями, високим фінансовим забезпеченням, доступом до чималих бюджетних коштів за умов недостатньо чіткої і відпрацьованої системи контролю може спричинити суттєву небезпеку, а отже, потребує додаткового аналізу. Також у висновку вказано на недоцільність при визначенні дефініції «програма захисту» додатково розподіляти цю «програму захисту» на ступені, органи та порядок здійснення²³⁶.

²³⁶ Проект закону України від 08.06.2018 № 8457 «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH61X00A.html

В статті 3 проекту Закону України «Про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя» від 12.07.2021 № 5751 зазначені види заходів забезпечення безпеки.

1. Заходами забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя є:
 - 1) правові заходи забезпечення безпеки;
 - 2) спеціальні заходи забезпечення безпеки.
2. Правові та спеціальні заходи забезпечення безпеки можуть застосуватися одночасно²³⁷.

Нами підтримується законопроект у частині встановлення двох ступенів програм захисту, залежно від характеру та природи загроз, а також уведення права забезпечення безпеки особи, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

У кримінальних провадженнях, пов'язаних з організованою злочинністю, може існувати так звана «високо ймовірна» чи «потенційна» загроза вжиття незаконних заходів впливу до особи, що виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації. Саме така потенційна загроза або ризик виникають тоді, коли особа, що виконує спеціальне завдання, виявляє бажання надати показання, які мають вирішальне значення для викриття злочину та причетних до нього осіб.

При отриманні під час розслідування відомостей про неправомірний вплив на особу, що виконує спеціальне завдання, передусім слідчий повинен провести роз'яснювальну бесіду-інструктаж із викладенням реальних алгоритмів дій цієї особи в умовах можливого спричинення шкоди. Також, із метою попередження подібних речей, слідчий повинен офіційно попередити осіб, які можуть здійснювати вплив, про неприпустимість та шкідливість таких дій для них, а за умови впевненості в особі, яка протидіє, та наявності підстав – застосовувати кримінально-правові та процесуальні заходи реагування. Як справедливо помічено

²³⁷ Проект Закону про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя від 12.07.2021 № 5751 URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72472

в науковій літературі, слідчий у питаннях забезпечення безпеки учасників кримінального провадження не повинен нехтувати заходами, які, хоча й не передбачені чинним законодавством, але не суперечать йому та відповідають нормам етики, потребам загальнолюдської моралі, якот тимчасове поміщення особи в безпечне місце²³⁸.

Проте варто зауважити, що використання ефективних заходів забезпечення безпеки особи, що виконує спеціальне завдання, не повинне перериватися і після закінчення досудового слідства. Як свідчать результати досліджень окремих фахівців, суб'єкти забезпечення безпеки є найбільш «вразливими» з моменту закінчення досудового слідства та до закінчення судового розгляду. Саме після закінчення досудового слідства, зазвичай, проведення заходів забезпечення безпеки припиняється, і суб'єкти такого захисту зазнають агресивного впливу з боку протидіючої сторони.

На жаль, зумовлено це тим, що керівники слідчих, оперативних та інших підрозділів уважають свою роботу виконаною, оскільки справу передано до суду. До того ж такі заходи вимагають послуговування неабияким людським та матеріальним ресурсом, на що в сьогоdnішніх умовах піти їм організаційно дуже важко²³⁹. Однак це серйозний недолік, який зводить нанівець усю здійснену раніше роботу та всі витрачені ресурси. Тому шляхом вирішення окресленої проблеми могла б стати передача обов'язку опікуватися безпекою суб'єкта захисту після передачі справи до суду конкретному слідчому судді. А в обов'язок такого судді мало б увійти, по-перше, з'ясування рівня небезпеки, що загрожує суб'єктові захисту, та необхідність застосування цих заходів під час судового розгляду; по-друге, організація впровадження необхідного комплексу заходів безпеки із залученням відповідних спеціалістів; по-третє, винайдення оптимальної моделі участі суб'єкта захисту в судових засіданнях тощо. Але це питання аж ніяк не просте, тому обов'язково потребує додаткового дослідження.

²³⁸ Науково-практичний коментар до статті 52-1 Кримінально-процесуального кодексу України URL : <https://ips.ligazakon.net/document/KK002036> С. 77

²³⁹ Щерба С. П., Зайцев О. А. Охрана прав потерпевших и свидетелей по уголовным делам. М., 1996. С. 42.

Ризик та інтенсивність впливу криміналу на особу, що виконує спеціальне завдання, зростає залежно від змісту інформації, що надає особа, яка співпрацює зі слідством. Звісно, особа, що виконує спеціальне завдання, як так названий «учасник злочину» має найбільш точну та детальну інформацію не тільки про сам момент скоєння, але й про підготовку злочину, про осіб, які його організували (хоча самі не брали участі) тощо. Окрім цього, небезпеку (для злочинців) співпраці зі слідством становить наявність загальної превенції, оскільки знижується рівень довіри серед членів групи, що може призвести до її розформування та відмови від скоєння злочинів, які є джерелами прибутку. Це означає, що захист осіб, які співробітничать зі слідством, є ефективним засобом протидії злочинності, способом досягнення основної мети кримінального судочинства. Забезпечення безпеки повинно поширюватися на будь-яку особу, залучену до сфери дії кримінально-процесуальних правовідносин. Забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання, є однією з найбільш актуальних проблем у правових системах різних країн світу. Ефективність розслідування залежить від наявності дієвої системи гарантії безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, оскільки небезпека застосування до підозрюваних або їхніх близьких осіб насильства з боку інших членів злочинної групи може призвести до відмови в співробітництві.

Наразі об'єктивною є гостра потреба в реформуванні та осучасненні не тільки правової процедури забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання, а й детальному опрацюванні організаційної складової такого процесу. Забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання, є одним з основних напрямків, що сприятимуть більш ефективному розкриттю кримінальних правопорушень у сфері боротьби з організованою злочинністю. Правила використання заходів безпеки регламентовано законодавцем, але чіткий механізм реалізації досі відсутній. Отже, украї необхідно подальше вдосконалення законодавства України у сфері забезпечення безпеки є злободенним та своєчасним, урахувавши, що застосування заходів забезпечення безпеки дає позитивні результати, зміцнює довіру осіб, які виконують спеціальне завдання, до правосуддя і заохочує їх надавати свідчення під час досудового та судового провадження.

Отже, спеціальними правилами застосування заходів забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, є: 1) вибір заходу забезпечення безпеки пропорційно загрозі розсекречення чи погрозам розправою особі, яка на конфіденційній основі введена в злочинне середовище (організована група або злочинна організація) під легендою прикриття з метою одержання необхідної інформації про її структуру, способи та засоби здійснення злочинної діяльності; 2) ужиття заходів безпеки лише в процесі кримінального провадження щодо розслідування тяжких або особливо тяжких злочинів; 3) здійснення заходів безпеки під час досудового розслідування, у якому проводиться така негласна слідча (розшукова) дія або використовується такий оперативно-розшуковий захід, як виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Можливо встановити зв'язок загальних правил застосування заходів забезпечення безпеки наведених осіб із загальними засадами кримінального провадження. Визначено, що вказані загальні правила впливають із загальних кримінальних процесуальних засад. Загальні правила поширюються як на осіб, що виконують спеціальне завдання, так і на інших осіб (потерпілий, підозрюваний, захисник, цивільний позивач, цивільний відповідач, представник юридичної особи та інші особи), які потребують здійснення заходів безпеки у зв'язку з їхньою участю в кримінальному провадженні.

Загальними правилами вжиття заходів забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, є: застосування таких заходів лише за наявності законних приводів і підстав; реалізація цих заходів тільки в порядку, що встановлюється кримінальним процесуальним законодавством; прийняття рішення та здійснення заходів забезпечення винятково належними суб'єктами; повідомлення про заходи безпеки особи, щодо якої вони застосовані; обрання заходів забезпечення безпеки на певний строк та в часових межах кримінального провадження; виконання заходів безпеки з дотриманням прав і свобод людини; можливість зміни та скасування заходів безпеки; висунення вимоги щодо вжиття додаткових заходів безпеки під час кримінального провадження.

Спеціальні правила забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, не можуть застосовуватися до осіб, які не здійснюють спеціальні заходи з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації.

Спеціальні правила застосування заходів забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, є специфічними відносно загальних правил та складаються з: 1) вибору заходу забезпечення безпеки пропорційно загрозі розсекречення чи погрозі розправи щодо особи, яка на конфіденційній основі уведена в злочинне середовище (організована група або злочинна організація) під легендою прикриття з метою одержання необхідної інформації про її структуру, способи та засоби здійснення злочинної діяльності; 2) застосування заходів безпеки лише в процесі кримінального провадження щодо розслідування тяжких або особливо тяжких злочинів; 3) здійснення заходів безпеки під час досудового розслідування, у якому проводиться така негласна слідча (розшукова) дія або застосовується такий оперативно-розшуковий захід, як виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

РОЗДІЛ 3

ПІДСТАВИ І ПОРЯДОК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ З РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ ЧИ ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

3.1. ПІДСТАВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ З РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ ЧИ ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

А. Я. Дубинський стверджує, що процесуальне рішення слідчого – це правовий акт, у якому слідчий у межах своєї компетенції у встановленому кримінально-процесуальним законом порядку висловлює у вигляді державно-владного наказу висновки стосовно виконання (або невиконання) певних процесуальних дій, що зумовлено потребою виконання завдань кримінального судочинства та вимогами закону відповідно до фактичної ситуації, що склалася²⁴⁰.

Водночас О. О. Гриньків доповнює, що, крім слідчого, під час провадження в кримінальній справі процесуальні рішення мають право, а в окремих випадках зобов'язані, приймати також органи дізнання, прокурор, суддя і суд²⁴¹.

О. І. Марочкін уважає, що підставою ухвалення рішення є зовнішні причини, що спонукають слідчого діяти певним чином та визначають

²⁴⁰ Дубинський А. Я. Исполнение процессуальных решений следователя : правовые и организационные проблемы. К. : Наукова думка, 1984. С. 34.

²⁴¹ Гриньків О. О., Ляш А. О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві : монографія. Тернопіль : Астон, 2012. С. 146.

спрямованість такої дії. Це, власне, є тим засадничим, на чому ґрунтується процесуальне рішення слідчого, чим воно пояснюється та виправдовується. Підставами виступають явища й предмети об'єктивної дійсності, що існують поза свідомістю слідчого та не залежать від його волі. Залежно від причин, що покладені в їхню основу, підстави поділяються на фактичні, правові й етичні²⁴².

Автори монографії погоджуються з міркуваннями науковців В. С. Зеленецького та В. М. Куркіна, які вказують, що привід є умовою, за наявності якої законом регламентовано вчиняти дії і вступати у відносини, що утворюють у своїй цілісності діяльність. Тобто привід виступає як правова передумова, а процесуальні дії і відносини – як її результат. В основі приводу для вжиття заходів безпеки завжди є наявний активний початок із боку заявників та з боку уповноважених на те посадових осіб, яким адресуються погрози²⁴³.

Для прийняття будь-якого процесуального рішення в кримінальному провадженні потрібні приводи та підстави. Це безпосередньо стосується обрання, зміни та скасування заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства. Для здійснення справедливого правосуддя за кримінальним провадженням необхідно щонайперше встановити істину. Для цього треба з достатньою повнотою і достовірністю з'ясувати всі факти та обставини, які мають значення для її пізнання²⁴⁴, зокрема, на думку О. О. Гриньків, і ті, що виявляють під час перевірки приводів для вжиття заходів забезпечення безпеки особи, яка бере участь у кримінальному судочинстві, чи безпосередньо в процесі їхнього застосування²⁴⁵.

Слід звернути увагу на те, що приводом для прийняття процесуального рішення в кримінальному провадженні можуть бути заяви,

²⁴² Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / 4-те вид., допов. і переробл. Київ : Правова єдність : Алерта, 2014. С. 182.

²⁴³ Зеленецький В. С., Куркин Н. В. Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса. Х. : Издательство «КримАрт», 2000. С. 304.

²⁴⁴ Золовкін С. Как защищают свидетелей в Германии. *Столичные новости*. 2007. № 43 (480) С. 57–58.

²⁴⁵ Гриньків О. О., Ляш А. О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві : монографія. Тернопіль : Астон, 2012. С. 147.

повідомлення чи інші документи, у яких із дотриманням процесуальної форми зафіксовано певну інформацію, що має бути обов'язково перевірена до затвердження такого рішення. Таким чином, приводи – це передбачені законом джерела, які підлягають перевірці з метою прийняття правильного, законного та обґрунтованого процесуального рішення. Для того щоб це рішення відповідало зазначеним вимогам, потрібні підстави. Отже, приводи є первинними, а підстави похідними під час ухвалення процесуальних рішень²⁴⁶.

У словнику української мови І. К. Білодіда вказано, що привід – це підстава (справжня або вигадана), причина яких-небудь дій, учинків, а підстава – те, чим пояснюються, виправдовуються вчинки, поведінка й т. ін. кого-небудь²⁴⁷.

Під юридичною підставою розуміють сукупність передбачених правом обставин, умов, фактів і передумов, що забезпечують настання юридичних наслідків. Вона має нормативне закріплення, визначений зміст, вичерпний характер; ураховує особливості певного випадку та зумовлює юридичні наслідки. У сфері правоохоронних відносин юридична підстава передбачає встановлення можливостей захисту чи відновлення порушеного права та настання юридичної відповідальності²⁴⁸.

Серед багатьох напрямів протидії організованій злочинній діяльності найбільш дієвим і перспективним, на наш погляд, є виконання спеціального завдання негласними штатними та позаштатними працівниками з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. За своєю сутністю така діяльність може бути визначена як розвідувальна, про що неодноразово наголошували вітчизняні науковці.

На сьогодні окреслений напрям протидії злочинності достатньо регламентований нормативно-правовими актами різних рівнів і різних галузей, серед яких варто виокремити Кримінальний і Кримінальний

²⁴⁶ Дубинський А. Я. Щодо предмета доказування в радянському кримінальному процесі. *Радянське право*. 1983. № 1. С. 57–61.

²⁴⁷ Словник української мови : в 11 т. АН УРСР Інститут мовознавства. І. К. Білодід та ін. К. : Наукова думка, 1970–1980. Т. 6. С. 505.

²⁴⁸ Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / 4-те вид., допов. і переробл. Київ : Правова єдність : Алерта, 2014. С. 410.

процесуальний кодекси України; Закони України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»; низку відомчих і міжвідомчих нормативних актів, зокрема спільний наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, СБУ, Міністерства фінансів України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» тощо.

Згідно зі ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», оперативні підрозділи мають право «виконувати спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації» (п. 8). Для цього їм надано право «мати ... негласних штатних та позаштатних працівників» (п. 13) і «використовувати конфіденційне співробітництво» (п. 14)²⁴⁹. Зі свого боку, у розділі IV «Заходи щодо забезпечення боротьби з організованою злочинністю» Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» на законодавчому рівні передбачена можливість легендарного введення негласних співробітників в організовані злочинні угруповання. При цьому оперативним підрозділам надається право використання в боротьбі з організованою злочинністю негласних співробітників (ст. 13) та учасників організованих злочинних угруповань (ст. 14)²⁵⁰. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації зараховує до категорії негласних слідчих (розшукових) дій, тобто до різновиду слідчих (розшукових) дій, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених Кримінальним процесуальним

²⁴⁹ Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-XII. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>

²⁵⁰ Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 № 3341-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>

кодексом України (ст. 272)²⁵¹. Згідно зі ст. 272 КПК України, під час досудового розслідування тяжких або особливо тяжких злочинів можуть бути отримані відомості, речі й документи, які мають значення для досудового розслідування, особою, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, або є учасником цієї групи чи злочинної організації, який на конфіденційній основі співпрацює з органами досудового розслідування. Як бачимо, законодавець не розкриває самого поняття «спеціальне завдання», а лише вказує на його мету – отримання відомостей, речей і документів, які мають значення для досудового розслідування. При цьому виконання зазначеними особами такого спеціального завдання, як негласна слідча (розшукова) дія, здійснюється на підставі постанови слідчого, погодженої з керівником органу досудового розслідування, або постанови прокурора зі збереженням у таємниці достовірних відомостей про особу. Своєю чергою спільний наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, СБУ, Міністерства фінансів України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» передбачає, що виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації полягає в організації слідчим і оперативним підрозділом уведення уповноваженої ними особи, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, в організовану групу чи злочинну організацію під легендою прикриття для отримання речей і документів, відомостей про її структуру, способи й методи злочинної діяльності, що вкрай важливі для розслідування злочину або злочинів, які скоюють ці групи²⁵².

²⁵¹ Кримінальний процесуальний кодекс України станом на 13.02.2020 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

²⁵² Інструкція «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», затвердженої Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>

До того ж тактика здійснення оперативного впровадження негласних працівників для виконання спеціального завдання до організованих груп чи злочинних організацій регламентується окремими відомчими нормативними актами із грифом обмеженого доступу. Слід зазначити, що Кримінальний процесуальний кодекс України та, відповідно, міжвідомчий наказ уперше передбачають установлення термінів виконання такого завдання, а саме: «виконання спеціального завдання не може перевищувати шість місяців, а за потреби строк його виконання продовжується слідчим за погодженням з керівником органу досудового розслідування або прокурором на строк, який не перевищує строку досудового розслідування»²⁵³.

Таке обмеження строку виконання спеціального завдання є недодільним. Практично це комплексна спеціальна оперативно-розшукова операція, яку безпосередньо здійснюють штатні негласні працівники. Виконання такого спеціального завдання може бути як тактичним (короткостроковим), так і стратегічним (довгостроковим). Тільки організація та підготовка такої операції потребує часу, який може значно перевищувати шестимісячний термін, адже для її здійснення залучається чимала кількість фахівців – від психологів до гримерів і бутафорів. Вимагає ретельної підготовки й уведення негласного працівника до складу організованої групи чи злочинної організації та виведення його після виконання завдання. Необхідно пам'ятати, що від якісної підготовки залежить не тільки результативність протидії злочинам, а насамперед здоров'я та життя самого оперативного працівника.

Діяльність із забезпечення безпеки особи, що виконує спеціальне завдання, уповноважені державні органи та особи здійснюють за наявності реальних умов, які в чинному законодавстві іменуються підставами. Такими підставами є фактичні дані, достатні для того, щоб припустити можливість здійснення небезпечних протиправних діянь стосовно осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Тому підставою для застосування заходів забезпечення безпеки щодо цих осіб є вчинення кримінального тиску на них. Водночас закон не вимагає

²⁵³ Кримінальний процесуальний кодекс України станом на 13.02.2020 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

вичерпного знання про наявність загрози або спричинення шкоди названим суб'єктам. Це означає, що для ухвалення рішення про забезпечення безпеки певних осіб необхідно зважати на достатність отриманих відомостей.

Як зазначають окремі науковці, у практичній діяльності трапляються ситуації, коли злочинний намір помсти, фізичного або психічного впливу не має зовнішнього чи матеріального прояву, залишаючись лише у свідомості або тієї особи, яка вчинила протиправне діяння, або її співучасників. Зокрема, Л. В. Брусніцин пропонує розглядати як підставу для вживання заходів забезпечення безпеки щодо особи, яка бере участь у кримінальному судочинстві, не тільки заборонені кримінальним законом діяння стосовно неї, але й інші дії, якщо їх здійснюють із метою примусити цю особу відмовитися від наміру сприяти кримінальному судочинству, припинити таке сприяння або задля помсти за вже здійснене нею сприяння²⁵⁴.

Ми погоджуємося із цією думкою і підтримуємо пропозицію щодо внесення відповідних змін до КПК України. Аналіз положень чинного законодавства вказує на потребу конкретизації визначення поняття «реальна загроза», яка є підставою для використання заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, оскільки не завжди відсутність реальної загрози свідчить про відсутність небезпеки.

Тому вважаємо доцільним ще й вивчення міжнародної та всесвітньої відомої практики із забезпечення безпеки особи, що виконує спеціальне завдання, на прикладі США.

Щорічно уряд США витрачає близько 60–100 млн доларів на програму захисту свідків, хоча насправді сума може бути значно більшою (за словами експертів, визначити її неможливо через високий ступінь секретності). Відомо, що кожен четвертий із тих, хто погодився співробітничати із владою, раніше мав судимості та схильний знову скоювати злочини, хоча є учасником програми. За час її функціонування близько 20 американців загинули від рук свідків під захистом.

²⁵⁴ Брусніцын Л. В. Обеспечение безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: мировой опыт и развитие российского законодательства (процессуальное исследование) : монография. М. : Юрлитинформ, 2010. С. 33.

Посилаючись на ці факти, чимало американських правозахисників стверджують, що програма зазнала фіаско, тому вимагають її скасування.

Так, у кожному федеральному окрузі США є відомство маршала США (US Marshal), що входить до системи Міністерства юстиції. Ці відомства сукупно створюють федеральну «судову поліцію», службу судових приставів. Головна функція маршалів США та співробітників їхніх відомств (DeputikesUS Marshals) – виконання наказів, розпоряджень та приписів, виданих федеральним судом, за яким вони закріплені, і забезпечення виконання судових рішень, котрі набули чинності.

У межах справ федеральної юрисдикції маршали США проводять арешти, обшуки та вилучення за ордерами, виданими судом; забезпечують охорону суддів, учасників процесу, утримання під вартою, перевезення арештованих, обвинувачених для поміщення їх у виправних установах; реалізують програму охорони свідків у справах, пов'язаних з організованою злочинністю.

Загальне керівництво діяльністю всіх маршалів США здійснює Служба маршалів США (US Marshals Service). Маршали США (US Marshals) – посадові особи федеральної системи юстиції, які підпорядковуються Генеральному прокурору США (US Attorney General) через Міністерство юстиції США (US Departmentofjustice) (аналог Генеральної прокуратури).

У 1970 році Конгрес США прийняв закон «Про контроль за організованою злочинністю», який наділяв Міністра юстиції США та Генерального прокурора США правом виділяти кошти на забезпечення захисту свідків, котрим загрожує небезпека. Програма, яка отримала назву WITSEC, передбачає захист свідків від фізичної небезпеки шляхом їх переселення на нове, конфіденційне місце проживання разом зі зміною імені та інших персональних даних. Але згідно з цим законом надання захисту було передбачено лише свідкам у справах, пов'язаних з організованою злочинністю. В перший рік роботи програми нею скористалося 92 особи²⁵⁵.

²⁵⁵ Рекомендательные виды практики в области защиты свидетелей при производстве по уголовным делам, касающимся организованной преступности. ООН. Нью-Йорк, 2008. 119 с. URL: [https://www.unodc.org/documents/organizedcrime/V0853366%20WP%20Good%20Practices%20\(R\).pdf](https://www.unodc.org/documents/organizedcrime/V0853366%20WP%20Good%20Practices%20(R).pdf) С. 7

Федеральна програма захисту свідків США (WITSEC) – це програма із захисту свідків, яким загрожує небезпека у зв'язку з участю в кримінальних і судових процесах. Законодавчо цією програмою керує Міністерство юстиції, а практично її виконує Служба маршалів США. Декілька штатів, таких як Каліфорнія, Іллінойс, Нью-Йорк і Техас, мають власні програми захисту свідків на додаток до федеральної державної програми.

У США в програмі WITSEC задіяно три організації:

1) Службу маршалів США, яка безпосередньо забезпечує безпеку та здоров'я не помічених під варту свідків;

2) Міністерство юстиції США, котре керує операціями, що проводять. Зокрема, це передбачає прийняття рішення, по-перше, про введення свідка в програму чи виведення з неї, а по-друге, про виїзд свідка із країни чи в'їзд до неї та надання йому громадянства тощо. Свідками, які можуть підпасти під дію цієї програми, можуть бути люди, показання яких спрямовані проти торговців наркотиками, терористів, мафії та членів організованих злочинних угруповань;

3) Федеральне тюремне бюро – забезпечує безпеку та захист свідків, які знаходяться в місцях позбавлення волі.

Нині Федеральна програма безпеки свідків (WITSEC) є найтривалішою програмою у світі, протягом майже 50 років вона розвивалась та вдосконалювалась, а наразі доводить свою ефективність. Жодного свідка не було вбито протягом періоду активного захисту (проте є випадки загибелі осіб, що покинули програму чи порушили деякі обмеження)²⁵⁶. Прокурори заявляють, що кількість обвинувальних вироків при використанні програми складає 89 %, що становить 10 000 засуджених злочинців. В той же час, відсоток рецидиву серед захищених злочинців-викривачів складає всього 17 %, що значно нижче порівняно з тими, хто звільнився із в'язниці (41 %) ²⁵⁷. Сьогодні захист свідків розглядається як найважливіший інструмент протидії організованій злочинності,

²⁵⁶ U.S. Marshals Service. Fact sheet. Witness Security. 2018. URL: <https://www.usmarshals.gov/duties/factsheets/witsec.pdf>

²⁵⁷ Kevin Bonsor, How Witness Protection Works. URL: <https://people.howstuffworks.com/witness-protection4.htm>

і в багатьох країнах світу організовані спеціальні програми з цією метою або прийнято законодавство про заснування подібних програм. WITSEC стала зразком для таких програм по всьому світу.

У 1983 році королівської комісією було вказано на необхідність підвищити ефективність використання інформаторів в боротьбі з організованою злочинністю в Австралії і створити для учасників злочинних угруповань стимули до кооперації. У той час обов'язок забезпечення безпеки свідків покладался на поліцейських, які самостійно визначали прядок і необхідні заходи: Простежувалися різні підходи: одні робили акцент на цілодобову охорону, інші ж вважали за краще переселення свідків зі зміною їх особистих даних²⁵⁸.

У США федеральна програма захисту свідків почала діяти 1970 року після того, як у країні було ухвалено Акт про нагляд за організованою злочинністю. За 30 років учасниками програми стали понад 15 тис. осіб, а за результатами отриманих свідчень рівень розкриття злочинів і винесення вироків у судах зріс до 89 %.

В ухваленні ключових рішень у програмі із захисту свідків завжди вирішальну роль відіграє офіс Генерального прокурора США. Тільки він має право визначати конкретні випадки, у яких свідку може бути запропоновано вступити до програми. Програму здійснює спеціальна Служба маршалів США, у якої є власна штаб-квартира, десятків регіональних представництв та офіс у поліції кожного міста, де працює інспектор із питань захисту свідків. Крім того, аналогічний департамент є в ФБР.

У кожному окремому випадку кінцеве рішення про участь громадянина в програмі приймає міністр юстиції США. Підставою для цього є рекомендації та запити, які направляють йому прокурори з різних штатів. Після того як кандидатуру узгоджено, представники Служби маршалів США укладають угоду зі свідком, і відтак його життя змінюється. Під дію цієї програми підпадають тільки ті особи, показання яких мають вагомозначення для успішного проведення розслідування і судового процесу, а ці свідчення становлять небезпеку для життя особи або членів її сім'ї.

²⁵⁸ Australia Parliamentary Joint Committee on the National Crime Authority. Witness Protection: Report by the Parliamentary Joint Committee on the National Crime Authority. *Parliamentary paper* № 193/88. Canberra, Australian Government Publishing Service, 1988.

Важливим фактором, зауважимо, є рішучість свідка надавати показання. Перед тим як особа підпадає під дію програми, вона повинна довести свою сміливість брати участь у розслідуванні та судовому процесі до кінця, щоб згодом вона не змогла відмовитися від надання свідчень. Ситуаціями, за яких особа та її рідні можуть отримати статус свідка, що захищається за федеральним законом, є:

- будь-який злочин, пов'язаний із рекетом та організованою злочинністю (розділ 18 Зводу законів США; розділ 1961 (1));
- будь-який злочин, пов'язаний із незаконним обігом наркотиків (розділ 21 Зводу законів США);
- будь-який інший суттєвий федеральний злочин, за яким свідок може надавати свідчення, у зв'язку із чим життя та здоров'я свідка та його рідних знаходяться в небезпеці;
- будь-який інший злочин, який за своїм змістом схожий до зазначених вище деліктів. Також здійснюють оцінювання ризиків.

Процес вступу свідка до програми розпочинають після подання державними або федеральними правоохоронними органами заявки на його захист. У ній описують усі обґрунтовані й доведені ризики та загрози, пропонують на вибір місця переселення, а також оцінюють усі можливі ризики. З огляду на рекомендації, отримані від Служби судових маршалів США і прокурорів, генеральний прокурор здійснює власне офіційне оцінювання ризику переселення свідка та членів його сім'ї. Оцінюють такі фактори стосовно кожного дорослого свідка, а саме:

- чи має свідок кримінальне минуле та злочинні нахили;
- чи є альтернативи захисту свідка;
- чи можливо використовувати свідчення інших потенційних учасників процесу розслідування.

Якщо значення показань свідка переважає над небезпекою для нової спільноти, куди планують переселити свідка, генеральний прокурор виносить вердикт про включення його до програми. Після цього свідок і члени його сім'ї підписують меморандум про взаєморозуміння, який підтверджує, що вони цілком приймають правила програми. Участь у програмі – справа абсолютно добровільна. Ніхто й ніколи не має права примушувати до участі в ній. Погоджуючись на такий захист, особа усвідомлює, що все своє минуле життя, включно із всіма зв'язками, ріднею

та знайомствами, вона «стирає». Відтепер вона ніколи не зможе повернутися до колишнього способу життя. Її діти не побачать бабусь і дідусів, вона ніколи не зможе посидіти в сімейному колі із братом або сестрою, її друзі зникнуть, залишаючись у минулому. Однак, підтверджують судові маршали, стимул «залишитися живим» для таких свідків дуже сильний, і мало хто з них наважується вийти із програми. Програма працює стосовно свідка тільки у випадку беззаперечного виконання ним правил і зобов'язань.

У разі щонайменшого відступу від інструкції держава залишає свідка напризволяще. Тут діє принцип: ти або турбуєшся про власну безпеку й безпеку рідних, а ми тобі допомагаємо забезпечити цю безпеку; або ти турбуєшся про неї сам, і це означає, що вся відповідальність перекладається на тебе. Зазвичай, свідкам радять зберегти своє ім'я або принаймні ініціали. Зміну імені та прізвища завжди здійснюють офіційно й законно, проте до цієї інформації має доступ лише обмежене коло осіб. Рядові поліцейські, працівники ФБР, соціальні працівники й інші держслужбовці до такої інформації доступу не мають.

Про здійснену зміну особи вони навіть не здогадуються. Цей процес дещо відрізняється, якщо свідком є позбавлений волі. Навіть перебуваючи у федеральній тюрмі, він також може претендувати на включення себе до програми із захисту свідків, якщо ситуація, у якій він опинився, відповідає певним критеріям. У цьому випадку свідок зобов'язаний пройти тест на детекторі брехні. Йому може бути відмовлено в захисті на підставі незадовільних результатів. Позбавлених волі свідків супроводжує Федеральне тюрмне бюро, і часто, згідно із програмою, їх просто переводять в іншу в'язницю до кінця відбування строку. Однак вступ до програми – це лише перший крок до «зникнення» свідка. Після прийняття свідка до програми Служба судових маршалів «створює» йому нову особистість, обирає нове місце мешкання. А таке потребує координації від низки державних органів, усі ці процеси мають відбуватися швидко, злагоджено та із суворим дотриманням засекреченості.

Принцип соціального захисту при забезпеченні безпеки учасників кримінального судочинства в більшій мірі характерний для англосаксонської правової системи. З метою залучення більшої кількості свідків до співпраці у США в 1982 році було прийнято закон «Про захист жертв

злочинів і свідків»²⁵⁹. В результаті, уряд США протягом перших 6 місяців участі в програмі здійснює виплати в розмірі від 60 до 130 тисяч доларів²⁶⁰. При цьому програма не має на меті збагачення особи чи постійного її утримання. Аналогічні положення містить італійська програма, яка не допускає покращення матеріального стану особи²⁶¹. В рамках WITSEC оплачується проживання, перевезення меблів, видається прожиткове забезпечення. Розмір забезпечення не є платою за свідчення та не залежить від їх цінності для слідства. Певний час надається допомога в пошуку роботи та соціалізації^{262 263 264}.

Нове місце проживання обирають так. Здебільшого свідку пропонують назвати декілька місць у США, у яких він хотів би жити. Дехто говорить про бажання побувати на Гаваях, «поніжити кісточки» на пляжах Флориди або Каліфорнії, хтось усе життя мріяв мешкати в Неваді або Атлантик-Сіті. Ось у ці місця, які назве свідок, його ніколи не буде направлено за програмою, оскільки він міг озвучувати свої бажання і раніше в бесідах зі знайомими. Такі місця не відповідають умовам зникнення. Спочатку учасника програми та його сім'ю перевозять до безпечного місця, яке обирають самі маршали.

Потім свідок і його близькі отримують посвідчення особи з новими іменами та прізвищами, а також необхідні засоби на той період часу, поки вони при звичаються до нових умов. Держава бере на себе обов'язок забезпечити житлом, медичним страхуванням і працевлаштуванням свідка, а Служба маршалів – цілодобову охорону учасникам

²⁵⁹ Victim and Witness Protection Act of 1982. – *Public Law*. 97–291 – Oct.12/1982. URL: <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/STATUTE-96/pdf/STATUTE96-Pg1248.pdf>

²⁶⁰ Criminal resource manual 701–709. *The United States Department of Justice*. URL: <https://www.justice.gov/jm/criminal-resource-manual-701-799>

²⁶¹ Ноздренко М.В. Міжнародний досвід із забезпечення безпеки осіб, взятих під захист. *Економіка, фінанси, право*. 2015. № 5. С. 26.

²⁶² Falcon, G. Inside the witness protection program. *CNN*. 2016. URL: <http://edition.cnn.com/2013/02/16/justice/witness-protection-program/>

²⁶³ Jake Rossen. 12 Secrets of the Witness Protection Program. *Mental floss*. 2016. URL: <http://mentalfloss.com/article/77695/12-secrets-witness-protection-program>

²⁶⁴ Серебрянський П. В. Порівняльно-аналітична характеристика правового регулювання застосування заходів забезпечення безпеки до учасників кримінального процесу (зарубіжний досвід формування правової доктрини). *Право і суспільство*. 2016. № 3. С. 194–198 URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/3_2016/part_1/38.pdf

програми під час судового процесу. Крім цього, її співробітники слідкують за тим, щоб правоохоронні й судові органи на місцях виконували свої обов'язки щодо свідків, яких захищають. Після вступу свідка до програми передусім маршали негайно вивозять його та всіх його рідних із попереднього місця мешкання, і туди ніхто з них більше не повернеться.

На першому етапі свідок живе в безпечному місці, яке є тимчасовим. Це можуть бути номери готелів. І лише потім його переміщують у так зване «нове життя». Попри «створення» нової особистості, у правоохоронних органах, які здійснюють переховування свідка, залишаються всі дані про його злочини, якщо такі були. Служба судових маршалів під різними вигаданими приводами повідомляє правоохоронні органи за місцем нового мешкання свідка про його кримінальне минуле. До часу, поки свідку може загрозувати небезпека, маршали забезпечують йому та його сім'ї цілодобовий захист. Мета програми захисту свідка – це захист свідка, аби той міг свідчити в суді проти членів організованих угруповань, банд або терористичних організацій. Іноді свідку із сім'єю до судового слухання доводиться змінити десятки місць мешкання, перш ніж він зможе дати показання. До суду свідка іноді доставляють на гелікоптері, у поштовій вантажівці або на човні рибалки. Щоб відволікти увагу, маршали створюють «картинку», нібито свідка перевозять до суду на броньовику з повним конвоєм, а насправді свідок прибув на скромному таксі й зайшов до зали суду через бокові двері. Такі заходи, згідно з даними статистики, досить ефективні. Із часу створення програми 1970 року свідки у 89 % випадків були захищені й дали необхідні показання в суді. Завдяки їхнім свідченням було засуджено понад десять тисяч особливо небезпечних злочинців.

Нове життя у свідків складається так. Одним з основних завдань програми захисту свідків є допомога в асиміляції особи з новим середовищем. З-поміж іншого це ще потребує допомоги в працевлаштуванні. Однак, знаючи про те, що чимала кількість свідків є злочинцями, судові маршали допомагають, але не вирішують за свідка його фінансові проблеми на новому місці. Тобто свідку «дають вудку, а не рибу». У разі «набуття» нової особистості та переселення в нове місце від свідка вимагають працювати, облаштовуватись і налагоджувати своє життя самостійно. На процес повної адаптації передбачено небагато часу, і лише

впродовж цього періоду держава допомагає кожному з них матеріально. Надалі від них очікують, що вони швидко досягнуть необхідного рівня незалежності, а отже, припиняють надавати будь-яку матеріальну допомогу. Тільки у випадках крайньої необхідності про свідка дбають довше, ніж звичайно. Учасники програми захисту свідків отримують кошти від держави лише на проживання, оплату ж їхніх послуг як свідка ніхто не здійснює. Кошти, що виділяють на кожного свідка, у програмі обмежені. Про всі витрати Міністерство юстиції США та Служба судових маршалів суворо звітують. Проте інколи програма може фінансувати пластичні операції учаснику, здійснювати виплату пенсійних платежів престарілим батькам свідка, створити йому кредитну історію. Утім це переважно винятки, а не правило. Визначальною в програмі є умова, згідно з якою свідок не може вступати в контакт із будь-якими родичами або знайомими, хто не перебуває з ним у цій програмі. Їм заборонено повертатися в місця, де вони жили раніше. У разі невиконання цієї умови свідка негайно видаляють із програми.

За офіційними даними Служби судових маршалів, свідки, які стали учасниками програми захисту й дотримувалися передбачених правил, здебільшого залишаються живими. За період створення програми й донині відомо про 19 смертей, кожна з яких є серйозним досвідом для уникнення помилок маршалами й надалі. Після того як адаптація свідка на новому місці завершена, він може контактувати із представниками програми не частіше ніж раз на рік, крім випадків, коли свідок вирішить змінити місце мешкання. Про цей факт він зобов'язаний повідомити відразу ж.

Відповідно до опублікованих департаментом юстиції США даних, близько 17 % людей, які стали учасниками програми захисту свідків, знову повертаються на шлях злочинності. Однак це доволі низький показник, порівняно зі звичайними злочинцями, які вийшли на свободу із в'язниці. Частка рецидивів у них сягає 40–50 %. Цифрові технології також зумовлюють певні особливості в цій діяльності, оскільки програма захисту свідків теж зазнає додаткового навантаження цифрової ери. Facebook, Google, смартфони та соціальні мережі, миттєвий доступ до інформації через Інтернет уважаються судовими маршалами новими загрозами. Тому тепер у їхньому штаті працюють хакери та програмісти,

фахівці з комп'ютерних технологій, інженери, які можуть забезпечити службі збереження інформації, «зламування» чужих серверів, скачування баз даних, інші комп'ютерні «виверти»²⁶⁵.

Аналіз сутності інституту забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, зокрема підстав та обставин, на які зважають у процесі застосування належних заходів, дозволяє висувати, що до підстав для забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання, треба зарахувати:

- 1) відсутність можливості одержання інформації про злочинну діяльність організованої групи чи злочинної організації гласним або іншим негласним шляхом;
- 2) наявність фактичних даних про залучення особи до виконання спеціального завдання в межах участі в організованій групі або злочинній організації;
- 3) отримання відомостей, що реально свідчать про існування потенційної небезпеки для життя, здоров'я, житла або майна особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Під час кримінального провадження стосовно забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, така підстава, як неможливість отримання інформації про злочинну діяльність організованої групи чи злочинної організації гласним або іншим негласним шляхом, часто ігнорується практичними співробітниками. Останні переважно акцентують увагу на доведенні відомостей, що свідчать про існування потенційної небезпеки для життя, здоров'я, житла або майна особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

²⁶⁵ Сайт Федеральних маршалів США, книга і інтерв'ю Джеральда Мура. URL : <http://www.usmarshals.gov/witsec/index.html>.

3.2. ПОРЯДОК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ

Згідно зі ст. 20 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», підставою для вжиття заходів щодо забезпечення безпеки осіб є дані, які свідчать про наявність реальної загрози їхньому життю, здоров'ю, житлу та майну. Приводом для застосування заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, членів їхніх сімей та близьких родичів може бути:

- а) заява учасника кримінального судочинства, члена його сім'ї або близького родича;
- б) звернення керівника відповідного державного органу;
- в) отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози життю, здоров'ю, житлу та майну зазначених осіб²⁶⁶.

При цьому підставою для реалізації заходів забезпечення безпеки мають бути не лише відомості про можливість учинення заборонених кримінальним законом діянь щодо згаданих осіб, але й будь-яких інших дій, метою яких є примушування певних осіб відмовитися від наміру сприяти кримінальному провадженню чи припинити таке сприяння або помста за вже надану допомогу. Крім того, убачається, що термін «реальна загроза» в ст. 20 Закону України є надто вузьким і буквально не його тлумачення не завжди слугує досягненню цілей, які перед цим нормативним актом поставлені.

Під час відповідної перевірки насамперед підлягає з'ясуванню характер погроз: чи вони дійсно спрямовані на перешкодження встановленню істини у справі, чи, можливо, мають іншу мету. Не виключено, що особа, яка звертається із клопотанням про використання стосовно неї заходів забезпечення безпеки, умисно надає неправдиві показання або добросовісно помиляється в оцінці деяких фактів тощо, а це зумовлює своєрідну реакцію підозрюваних (обвинувачених), членів їхніх сімей чи близьких родичів. Реальність загрози встановлюють у кожному

²⁶⁶ Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року № 3782-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>

окремому випадку, зважаючи на конкретні обставини з урахуванням як об'єктивного, так і суб'єктивного критеріїв (дата, час, зміст, спосіб, інтенсивність погроз; відомості, що характеризують особу, яка їх надає; стосунки останньої з особою, яка бере участь у судочинстві, тощо). Під час визначення реальності тієї чи іншої загрози слід брати до уваги як характер скоєного злочину, так і якості особи (осіб) підозрюваного (обвинуваченого) та її (їхнього) оточення.

Так, у кримінальних справах певних категорій, зокрема пов'язаних з організованою злочинністю, може існувати так звана «високоюмовір-на» чи «потенційна» загроза вжиття незаконних заходів впливу щодо учасників кримінального провадження. Саме така потенційна загроза/ризик виникає і для особи, яка виконує спеціальне завдання, коли ця особа виявляє бажання надати показання, що мають вирішальне значення для викриття серйозного злочину й причетних до нього осіб.

Л. В. Брусніцин зауважує, що заходи безпеки повинні застосовуватися при наявності достатніх підстав уважати можливим посткримінальний вплив на осіб, які діють в інтересах правосуддя. При цьому правомочний суб'єкт за умови, коли є належні підстави, повинен прийняти рішення про здійснення заходів безпеки незалежно від того, заявлено клопотання про захист чи ні²⁶⁷.

На думку Н. С. Карпова та О. І. Габро, «поняття «реальна» загроза передбачає собою певні матеріальні наслідки для особи, але таке визначення підстав вжиття заходів безпеки унеможлиблює превентивний аспект цієї категорії, а також випадки, коли для впливу на свідка або потерпілого використовуються засоби психологічного впливу, що може виявитись у завуальованій формі: мовчазне слідування за особою, тривале перебування людей неприємної зовнішності біля будинку, в якому мешкає свідок або потерпілий, підкидання під двері квартири або будинку трупів тварин або малюнків такого змісту, створення в колективі атмосфери ігнорування особи тощо. Такі форми впливу не містять у собі реальної загрози життю, здоров'ю, житлу й майну особи, але спрямовані

²⁶⁷ Брусніцин Л. В. Обеспечение безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: мировой опыт и развитие российского законодательства (процессуальное исследование) : монография. М. : Юрлитинформ, 2010. С. 445.

на досягнення необхідної і бажаної мети – схилити особу до відмови сприяти правосуддю. До того ж заходи безпеки мають бути застосовані не лише за наявності реальної загрози, а й для попередження виникнення такої загрози. Таким чином, вплив зацікавлених осіб на свідків, потерпілих та інших учасників кримінального судочинства спрямований не лише на заподіяння останнім шкоди у будь-якому виді, а ґрунтується на досягненні головної мети – схилити їх до відмови давати показання або іншим чином сприяти правосуддю, припинити сприяння правосуддю або помститися за вже здійснене сприяння. Тобто вплив може бути вираженим у різних формах: і протиправних, і таких, які не містять у собі протиправності, вплив може бути виражений як прямо, так і завуальовано, але головним чинником виступає мета, з якою він здійснюється»²⁶⁸.

М. Гузела стверджує, що оперування терміном «реальна загроза» нерідко призводить до зволікання із застосуванням заходів безпеки в умовах, коли існує реальна загроза життю свідків. У деяких випадках загроза з'явиться лише тоді, коли свідок надасть показання і вони стануть відомі заінтересованим особам. Отже, забезпечення конфіденційності даних про особу можна розглядати як запобіжний захід, ужиття якого буде доцільним із самого початку розслідування справ^{269 270}.

Треба зазначити, що, крім визнаних Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» підстав для здійснення заходів забезпечення безпеки осіб, що виконують спеціальне завдання, не вказано, які саме заходи необхідно проводити, у який термін та в якому обсязі тощо.

Тому видається необхідним звернутися до правових позицій ЄСПЛ, який має суттєві напрацювання із цієї проблематики. Вибір

²⁶⁸ Карпов Н. С., Габро О. І. Державний захист та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судочинстві за законодавством України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 262–263.

²⁶⁹ Гузела М. До проблеми про захист свідків та потерпілих за законодавством України. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XII регіон. наук.-практ. конф. (9–10 лют. 2006 р.). Львів, 2006. С. 408.

²⁷⁰ Поляков М. П. О защите обвиняемого и «защите от обвиняемого». *Государство и право*. 1998. № 4. С. 96–98.

такого підходу пов'язаний із тим, що практика застосування заходів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у тому числі й особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, не набула достатньої сталості в Україні, лише формується, а тому не може бути надійним орієнтиром у вирішенні порушеного питання. До того ж останнім часом усе більш суттєвим стає вплив рішень ЄСПЛ на судочинство України як з точки зору змісту прийнятих національними судами рішень, так і підходів суду до врегулювання окремих процесуальних питань.

Згідно зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди під час розгляду справ використовують конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права, в це потребує постійного моніторингу науковців та практиків рішень суду в конкретній галузі знань²⁷¹.

ЄСПЛ розглядає скарги заявників на порушення їхнього права на відкритий судовий розгляд, на відсутність можливості сторони захисту безпосереднього допиту свідків (анонімних свідків) унаслідок застосування до них тих чи інших заходів безпеки крізь призму контексту.

П. 1 ст. 6 КЗПЛ, за яким кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, ухваленим законом, що вирішить спір стосовно його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса та публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, коли за

²⁷¹ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. Офіційний вісник України. 2006. № 12. Ст. 792.

особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя²⁷².

Прецедентна практика суду ще не дістала належного розвитку в сенсі формулювання вимог, згідно з якими в кримінальному судочинстві визнання особи винною у вчиненні злочину може частково ґрунтуватися на заявах анонімних свідків. Так, у рішенні ЄСПЛ у справі «Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» суддями зроблено висновок, що при врівноваженні інтересів захисту з аргументами на користь дотримання анонімності свідків виникають особливі проблеми, якщо свідки, про яких ідеться, є представниками державної поліції, що підпорядковуються органам виконавчої влади держави та, як правило, пов'язана з обвинуваченням. Із цих причин до їхніх послуг як анонімних свідків слід удаватися лише за виняткових обставин. Крім того, цілком зрозуміло, що їхнім обов'язком, особливо коли це стосується поліцейських, які здійснюють арешт, може бути надання свідчень у відкритому суді.

З іншого боку, суд загалом визнав, що, за умови дотримання поваги до прав захисту, можна вважати законним бажання поліцейських органів зберегти анонімність агента, залученого до таємних операцій, для того щоб захистити його чи його сім'ю та не позбутися можливості використовувати його в подальших операціях.

У своєму рішенні від 02 липня 1990 року (NJ № 692, 1990) Верховний Суд, з огляду на рішення Європейського суду з прав людини у справі Костовські, постановив, що заяви анонімних свідків можуть використовуватися як докази лише за умови виконання значно суворіших вимог, ніж ті, що були визначені в прецедентній практиці, тобто така заява має бути записана суддею, який:

а) знає свідка в обличчя та на ім'я;

б) подав в офіційному протоколі допиту свідка свій умотивований висновок щодо його надійності та причин, з яких він побажав залишитися анонімним;

²⁷² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4.11.1950 (зі змінами та допов., внесеними протоколом № 11 від 11.05.1994, протоколом № 14 від 13.05.2004) / Верховна Рада України : офіц. веб-портал. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004

в) надав захисту та іншим особам можливість поставити запитання анонімному свідкові.

З іншого боку, письмовий документ, що містить заяву анонімного свідка, так само може слугувати доказом, якщо:

а) захист на жодній стадії провадження не звертався із проханням дозволити допитати свідка;

б) засудження переважно ґрунтується на інших доказах, отриманих із не анонімних джерел;

в) суд доведе, що, приймаючи заяву анонімного свідка як доказ, поставився до неї максимально обережно та обачно²⁷³.

У рішенні ЄСПЛ у справі «Корнев і Карпенко проти України» судом констатовано, що стосовно головного свідка обвинувачення було вжито заходи безпеки, хоча вона взагалі не з'являлася в національних судах. Суд не вважає за необхідне розглядати аргумент заявника щодо невиправданості застосування щодо свідка заходів безпеки, оскільки він знав, ким насправді була свідок Ш. Важливим є те, що її показання були вагомими для вирішення справи, тому що вона була єдиною особою, яка безпосередньо брала участь у купівлі наркотиків у заявника й могла засвідчити, що саме він продав їй визнані небезпечними державою речовини. Завданням суду не є заміщення національних судів в оцінці доказів або в наданні конкретного вирішення питання щодо балансу інтересів сторін. Однак суд наголошує, що заявникові та його захиснику не надали можливості допитати цього свідка на тому чи іншому етапі провадження, навіть як анонімного свідка, і самі національні суди ґрунтували свої висновки у справі на її письмових показаннях, які вона надала на етапі досудового слідства. Крім того, органи влади не заявляли про те, що існувала необхідність забезпечення балансу інтересів різних осіб, яких це стосувалося, зокрема й інтересів свідка Ш.²⁷⁴

²⁷³ Справа «Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» (заява № 55/1996/674/861-864). Case of Van Mechelen and others v. the Netherlands : рішення Європ. суду з прав людини від 23.04.1997. ЛІГА:ЗАКОН : голов. прав. портал України. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO0537.html

²⁷⁴ Справа «Корнев і Карпенко проти України» (заява № 17444/04). Case of Kornev and Karpenko v. Ukraine : рішення Європ. суду з прав людини від 21.01.2011. ЛІГА:ЗАКОН : голов. прав. портал України. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO000143.html

За рішенням ЄСПЛ у справі «Шагін проти України» суд задовольнив вимоги заявника щодо незаконного застосування ст. 16 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», що передбачає можливість проведення закритого судового розгляду в інтересах безпеки осіб. Згідно із наведеною статтею, закритий судовий розгляд може проводитися за мотивованою ухвалою суду у випадках, коли цього потребують інтереси безпеки осіб, узятих під захист.

При цьому в рішенні ЄСПЛ зазначається, що існують винятки з вимоги забезпечення відкритості судового розгляду. Це впливає з тексту самого п. 1 ст. 6 КЗПЛ²⁷⁵, який передбачає, що «преса і громадськість можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах національної безпеки в демократичному суспільстві, ... або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя». Отже, зважаючи на зміст ст. 6, іноді може виявитися необхідним обмежити відкритість і публічність процесу для того, щоб, наприклад, забезпечити безпеку свідків чи нерозголошення відомостей про них або сприяти вільному обміну інформацією та думками при здійсненні судочинства.

Суд зауважив, що в ухвалі Київського апеляційного суду від 23 травня 2003 року наведено дві такі підстави не допускати публіку на засідання суду: 1) запобігання розголошенню відомостей про свідків і потерпілих; 2) забезпечення безпеки учасників судового процесу. Єдиним поясненням, наданим стосовно того, що спричинило такі побоювання, було посилання на присутність у залі суду невстановленої особи, яка, як стверджувалося, була озброєна та здійснювала аудіозапис за вказівкою заявника, ігноруючи зауваження суддів. Ураховуючи характер і зміст обвинувачень, пред'явлених заявникові та іншим підсудним, а також широке висвітлення в засобах масової інформації судового процесу в цій кримінальній справі, суд визнав, що справа була

²⁷⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4.11.1950 (зі змінами та допов., внесеними протоколом № 11 від 11.05.1994, протоколом № 14 від 13.05.2004) / Верховна Рада України : офіц. веб-портал. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004

надзвичайно значущою для громадськості й те, що з міркувань безпеки можна, хоча й рідко, виправдати недопущення громадськості на судові засідання. Однак такі застереження стосовно безпеки повинні бути достатньо переконливими й повністю вмотивованими. Інші аргументи суду першої інстанції – посилання на необхідність не допустити розголошення показань свідків і потерпілих та загальне посилання на безпеку учасників процесу – не були пояснені національними судами та Урядом у відповідному контексті чи іншим чином під час провадження в суді. Суд підтвердив, що не було наведено підстав, які могли б виправдовувати позбавлення громадськості можливості бути присутньою протягом усього процесу в суді першої інстанції²⁷⁶.

Аналізуючи рішення ЄСПЛ, ми погоджуємося з Б. М. Качмарем, який зазначає, що синтезуючи правові позиції ЄСПЛ та трансформуючи їх у критерії (правила) оцінки судом співмірності застосування заходів безпеки в кримінальному провадженні з правами, законними інтересами сторін кримінального провадження, зокрема потерпілого:

1. Суд має оцінити наявність балансу між необхідністю і доцільністю застосування щодо особи заходів безпеки в кримінальному провадженні, які обмежують права обвинуваченого, безпосередньо із цим правом та законним інтересом обвинуваченого. Невигідні умови, які таким чином створюються для сторони захисту, мають урівноважуватися здійсненням судовими органами спеціальних процедур.

2. Ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення не може бути беззаперечною підставою використання заходів безпеки, а має обов'язково розглядатися поряд з іншими обставинами, що дають право вживати належні заходи щодо особи в кримінальному процесі.

3. Рішення про застосування заходів безпеки, що обмежують права обвинуваченого, мають бути обов'язково обґрунтовані та мотивовані (підтверджені доказами).

²⁷⁶ Справа «Шагін проти України» (заява № 20437/05). Case of Shagin v. Ukraine : рішення Європ. суду з прав людини від 10.12.2009. ЛІГА:ЗАКОН : голов. прав. портал України. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO6419.html

4. Необхідність продовження проведення заходів безпеки має перевірятися протягом усього судочинства, а також мають бути обмежені або скасовані, коли відпала потреба в них.

5. У кожному конкретному випадку потрібно використовувати такі заходи безпеки, які б найменшою мірою утискали інтереси учасників кримінального провадження.

Усі ці критерії оцінки ЄСПЛ правомірності, доцільності, співмірності застосування заходів забезпечення безпеки в кримінальному провадженні, умови та обставини їхнього обрання повинні знайти своє закріплення на законодавчому рівні²⁷⁷.

Органи, які забезпечують безпеку, діляться на дві категорії: 1) органи, які приймають рішення про застосування заходів безпеки; 2) органи, які здійснюють заходи безпеки.

До органів, які санкціонують рішення про вжиття заходів безпеки, зрозуміло, належать слідчий, прокурор, суд, орган (підрозділ), що здійснює оперативно-розшукову діяльність. Згідно з п. 3 ч. 6 ст. 206 КПК України, у складі цих органів також є слідчий суддя.

Органами, які здійснюють заходи безпеки, є: Служба безпеки України, Державне бюро розслідувань України, Національна поліція України, Національне антикорупційне бюро України. До речі, у складі структур названих органів із цією метою створюються спеціальні підрозділи, наприклад Департамент стратегічних розслідувань. Безпеку осіб, яких беруть під захист, якщо кримінальні провадження знаходяться в суді, забезпечує за їхнім рішенням, відповідно, орган СБУ, ДБР, НПУ, НАБУ або орган чи установа виконання покарань, слідчий ізолятор. Безпеку особи, узятої під захист, якщо її тримають в установі виконання покарань чи слідчому ізоляторі, забезпечує придатний підрозділ такої установи чи слідчого ізолятора незалежно від того, у провадженні якого органу знаходиться кримінальне провадження.

Окремі заходи забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, особливо процесуального характеру (наприклад,

²⁷⁷ Качмар Б. М. Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (кримінальний процесуальний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. С. 96–97.

забезпечення конфіденційності даних про особу, закритий судовий розгляд, проведення слідчих дій за допомогою відеоконференції, візуальне спостереження тощо), можуть безпосередньо здійснюватися слідчим, прокурором або судом.

Орган, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд, одержавши заяву або повідомлення про загрозу безпеки особи, що виконує спеціальне завдання, зобов'язані перевірити цю заяву або повідомлення і в строк, що не перевищує три доби, а в невідкладних випадках – негайно, прийняти рішення про застосування чи про відмову в застосуванні заходів безпеки.

Своє рішення вони оформлюють у вигляді мотивованої постанови чи ухвали й передають її для виконання органу, на який покладено здійснення заходів безпеки. Зазначена постанова / ухвала є обов'язковою для виконання вказаними органами. Згідно з п. 6 ч. 1 ст. 303 чинного КПК України, на досудовому провадженні рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора в процесі життя заходів безпеки можуть бути оскаржені до слідчого судді особами, щодо яких можуть бути застосовані заходи безпеки, передбачені законом. Така скарга розглядається не пізніше 72 годин із моменту надходження (ч. 2 ст. 306 КПК України).

Про обрані заходи безпеки, умови їхнього здійснення і правила користування майном або документами, виданими з метою забезпечення безпеки, повідомляється особа, узята під захист. Про вжиті заходи безпеки та їхні результати орган, якому було доручено їхнє здійснення, інформує слідчого, прокурора, суд, у якого перебуває кримінальне провадження, а також слідчого суддю, якщо ним приймалося рішення про застосування таких заходів, а в разі усунення загрози подає відповідному органу за місцем перебування особи, узятої під захист, клопотання про скасування заходів безпеки. Орган, що здійснює заходи безпеки, і особа під захистом можуть підписати договір про умови застосування цих заходів та відповідальність сторін.

З урахуванням особливостей схвалення рішення про вжиття заходів безпеки щодо осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, можна порядок санкціонування необхідного рішення поділити на такі різновиди, як: а) досудовий; б) судовий.

М. Копетюк із цього приводу зазначає, що процедурно це виглядає так: слідчий, одержавши заяву чи повідомлення про загрозу безпеці суб'єктів кримінального провадження, обов'язково її перевіряє та в строк не більше ніж три доби (а в невідкладних випадках – негайно) приймає рішення про застосування або відмову в застосуванні заходів безпеки, про що виносить мотивовану постанову. У разі затвердження позитивного рішення постановою для її виконання передається органу, на який покладено обов'язок здійснення заходів безпеки, і вона обов'язкова для виконання²⁷⁸.

Г. В. Коновалов вважає, що серед проблем цієї площини наявні такі, як: питання, пов'язані з визначенням критеріїв (підстав) застосування такого заходу безпеки, як нерозголошення відомостей про особу, узятую під захист; питання щодо обов'язкової перевірки свідчень таких осіб у разі виникнення сумнівів стосовно їхньої правдивості та взагалі щодо допустимості показань «анонімних» свідків (особа свідка фактично не перевіряється, оскільки відсутня прийнятна процедура) тощо²⁷⁹.

У ч. 3 ст. 3 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» регламентовано, що здійснення заходів безпеки покладено за підслідністю на органи Національної поліції, у структурі якої із цією метою створюють спеціальні підрозділи. Проте в Національній поліції, зокрема у складі кримінальної поліції, придатного підрозділу досі не створено²⁸⁰.

На нашу думку, про наявні правові можливості, викладені в Законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», недостатньо поінформовані працівники органів, які мають повноваження щодо здійснення необхідних заходів. Крім того, у ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» взагалі немає

норми щодо повноважень поліції із забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві²⁸¹.

У ч. 2 ст. 22 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», у якій чітко окреслено, що орган, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд, одержавши заяву або повідомлення про загрозу безпеці особи, зазначеної вст. 2 цього нормативного акта, зобов'язані перевірити цю заяву (повідомлення) і в строк не більше трьох діб (а в невідкладних випадках – негайно) прийняти рішення про застосування або про відмову в застосуванні заходів безпеки²⁸². Отже, закон недвозначно говорить про те, що особі, яка має право на забезпечення безпеки в кримінальному провадженні, достатньо лише ініціювати розгляд певного питання, після чого в компетентних органів виникає «обов'язок» відреагувати на подану заяву шляхом її перевірки. До того ж в нормі визначено інструментарій, яким вони можуть користуватися. Відповідно до п. «а» ч. 1 ст. 6 Закону, орган, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд, одержавши заяву або повідомлення про загрозу безпеці особи, мають право витребувати необхідні матеріали та отримувати пояснення без провадження слідчих дій за заявами та повідомленнями про загрозу безпеці осіб, щодо яких приймається рішення про застосування заходів безпеки. У зв'язку із цим видається правильною позиція тих слідчих суддів, які в разі відмови слідчих, прокурорів уживати заходи безпеки щодо особи та за відсутності з їхнього боку відповідних доказів, що підтверджують підстави застосування, зобов'язують у межах судового контролю здійснити необхідні перевірочні дії та ухвалити прийнятне рішення²⁸³.

За змістом п. 6 ч. 1 ст. 303 КПК України, на досудовому провадженні рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора під час провадження заходів безпеки можуть бути оскаржені до слідчого судді

²⁷⁸ Копетюк М. Особливості забезпечення безпеки осіб у досудовому кримінальному провадженні. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 2. С. 126–130. URL : <http://evnuir.univer.lutsk.ua/bitstream/123456789/1845/1/2%20kopetuk.pdf>

²⁷⁹ Коновалова Г. В. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства за новим КПК України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 20. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chaau_2013_3_12.pdf

²⁸⁰ Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року № 3782-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>

²⁸¹ Закон України «Про Національну поліцію». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

²⁸² Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року № 3782-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>

²⁸³ Там само.

особами, стосовно яких можуть бути вжиті заходи безпеки, передбачені законом. Така скарга розглядається не пізніше 72 годин із моменту надходження²⁸⁴.

Л. Д. Удалова, Д. О. Савицький, В. В. Рожнова, Т. Г. Ільєва пропонують доповнення до цього пункту, а саме таке: під час проведення досудового розслідування особи, стосовно яких можуть бути здійснені заходи безпеки, передбачені законом, мають право оскаржити слідчому судді постанову слідчого, прокурора про застосування заходів безпеки або про їхнє скасування²⁸⁵.

В. В. Добрянський наголошує, що доцільно скоротити строк розгляду слідчим суддею скарги на рішення слідчого, прокурора про відмову у вживанні заходів безпеки або про їхнє скасування²⁸⁶.

Ми згодні з думкою О. І. Ромців, що здійснення ефективних заходів забезпечення безпеки не повинно перериватися і після закінчення досудового слідства. Суб'єкти забезпечення безпеки є найуразливішими з моменту закінчення досудового слідства та до закінчення судового розгляду. Саме після закінчення досудового слідства здебільшого проведення заходів із забезпечення безпеки припиняється, а відтак суб'єкти такого захисту зазнають активного впливу з боку протидіючої сторони. На жаль, зумовлено це тим, що керівники слідчих, оперативних та інших підрозділів уважають свою роботу виконаною, оскільки справа передана до суду. Крім того, такі заходи вимагають використання чималого людського та матеріального ресурсу, на що в сьогоденні умовах піти їм організаційно дуже важко. Однак це серйозний недолік, який зводить нанівець усю виконану раніше роботу та всі попередньо здійснені витрати. Тому розв'язанням цієї проблеми могло б стати делегування обов'язку опікуватися безпекою суб'єкта захисту після передачі справи до суду конкретному слідчому судді. А зобов'язаннями такого судді мали б бути:

²⁸⁴ Кримінально-процесуальний кодекс України (1960). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text>

²⁸⁵ Удалова Л. Д., Савицький Д. О., Рожнова В. В., Ільєва Т. Г. Функція судового контролю у кримінальному процесі. К., 2015. С. 124.

²⁸⁶ Добрянський В. В. Оскарження до слідчого судді рішень, дій чи бездіяльності слідчого та прокурора. Сучасна юридична наука в євроінтеграційному процесі : *Матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.* Тернопіль, 2014. С. 32.

- з'ясування рівня небезпеки, що загрожує суб'єктові захисту, та доцільності застосування цих заходів під час судового розгляду;
- організація впровадження необхідного комплексу заходів безпеки із залученням необхідних спеціалістів;
- винайдення оптимальної моделі участі суб'єкта захисту в судових засіданнях тощо²⁸⁷.

Ми переконані, що ці заходи є потрібними у зв'язку з тим, що члени організованих злочинних угруповань і з метою помсти можуть і надалі чинити протиправний вплив на особу, що виконувала спеціальне завдання.

Автори монографії цілком згодні з Б. М. Качмарем, який обґрунтував власне бачення конструкції ст. 20 Закону «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», редакція якої дозволить органам та особам, на яких покладений обов'язок забезпечувати безпеку учасників кримінального провадження, більш фундаментально підходити до визнання законним рішення про застосування заходів безпеки, з'ясування їхнього характеру та визначення тривалості тощо.

«Стаття 20. Підстави і приводи для вжиття заходів забезпечення безпеки. Обставини, що враховуються при застосуванні заходів забезпечення безпеки

1. Підставою для вжиття заходів забезпечення безпеки осіб, зазначених у ст. 2 цього Закону, є будь-які дані, що свідчать про наявність або імовірність загрози їх життю, здоров'ю, майну або законним інтересам.

2. При вирішенні питання про вжиття заходів забезпечення безпеки у кримінальному провадженні, крім наявності підстав, зазначених у частині першій цієї статті, орган чи особа, яка приймає відповідне рішення, зобов'язані оцінити у сукупності всі обставини, у тому числі:

а) вагомість даних, що свідчать про загрозу життю, здоров'ю, майну або законним інтересам особи;

²⁸⁷ Ромців О. І. Організаційно-тактичні заходи забезпечення безпеки осіб під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2017. № 865. С. 493. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2017_865_76

б) ступінь загрози життю, здоров'ю, майну або законним інтересам особи;

в) характер кримінального правопорушення (ступінь тяжкості кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета, способи і стадії вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, характер і ступінь тяжкості наслідків тощо);

г) дані про особу, яка потребує забезпечення безпеки (психічний та психологічний стан особи; її зв'язок з обвинуваченим, потерпілим; соціальні зв'язки, довіра до неї, репутація);

д) істотність показань або інших дій особи для всебічного та повного дослідження обставин кримінального правопорушення;

е) суттєвість значення для підозрюваного, обвинуваченого, інших учасників кримінального провадження безпосереднього допиту особи, щодо якої вирішується питання про застосування заходів безпеки;

є) інші обставини, які можуть мати значення для прийняття обґрунтованого рішення (хто здійснює тиск на особу; якими способами намагаються впливати на особу; на якому етапі судочинства вирішується питання про вжиття заходів безпеки тощо).

3. Приводом для вжиття заходів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, членів їх сімей та близьких може бути:

а) заява особи, зазначеної у ст. 2 цього Закону;

б) отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози життю, здоров'ю, майну або законним інтересам зазначених осіб;

в) звернення керівника відповідного державного органу»²⁸⁸.

У сучасних умовах заслуговують на увагу питання, що виникають у разі відмови в застосуванні або безпідставному скасуванні заходів забезпечення безпеки особи, що виконує спеціальне завдання. Адже безпідставне або передчасне рішення може зашкодити життю, здоров'ю

²⁸⁸ Качмар Б. М. Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (кримінальний процесуальний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. С. 103.

чи іншим інтересам особи, яка підлягає захисту чи яку убезпечують від протиправних посягань згідно із чинними законами України. За наявності відповідних приводів і підстав обрані раніше заходи забезпечення безпеки особи, яка бере участь у кримінальному судочинстві, можуть бути скасовані.

Підставами для нівелювання заходів безпеки можуть бути:

- закінчення строку конкретного заходу безпеки;
- усунення загрози життю, здоров'ю, житлу та майну осіб, узятих під захист;
- систематичне невиконання такою особою вимог органів, що забезпечують безпеку, якщо ця особа письмово була попереджена про можливість такого скасування.

Приводом для анулювання заходів забезпечення безпеки може бути як заява особи, щодо якої були вжиті заходи безпеки, так і отримання достовірної інформації про усунення загрози життю, здоров'ю, житлу та майну осіб, узятих під захист»²⁸⁹.

У ст. 21 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» подано вичерпний перелік приводів для відкликання заходів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Такими приводами є:

а) закінчення строку конкретного заходу безпеки;

б) усунення загрози життю, здоров'ю, житлу та майну осіб, узятих під захист;

в) систематичне невиконання особою, узятою під захист, законних вимог органів, що забезпечують безпеку, якщо ця особа письмово була попереджена про можливість такого скасування.

Також приводом для скасування заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, членів їхніх сімей та близьких родичів може бути:

а) заява учасника кримінального судочинства, члена його сім'ї або близького родича, щодо якого було вжито заходи безпеки;

²⁸⁹ Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року № 3782-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>

б) отримання достовірної інформації про усунення загрози життю, здоров'ю, житлу та майну зазначених осіб²⁹⁰.

Акцентуємо, що заяву про відмову особи, яка бере участь у кримінальному судочинстві, від застосування щодо неї певних заходів забезпечення безпеки обов'язково слід подавати в письмовій формі й тільки добровільно. Інформація про усунення загрози життю, здоров'ю, житлу чи майну вказаних вище осіб, членів їхніх сімей та близьких родичів має бути достовірною. Її, як слушно зазначають В. І. Бояров, Л. Б. Ільковець, Т. І. Грузінова та інші, можуть одержати, по-перше, орган дізнання в результаті проведення оперативно-розшукових заходів; по-друге, орган, на який покладено здійснення заходів забезпечення безпеки, завдяки використанню цих заходів; по-третє, дізнавач, слідчий, прокурор, суд і суддя – у процесі розслідування та судового розгляду матеріалів кримінального провадження²⁹¹.

В. І. Бояров доречно помічає, що така підстава, як закінчення строку конкретного заходу безпеки, імовірна у випадках, коли цей термін передбачено відповідним процесуальним рішенням (наприклад, про використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів) або певною угодою (наприклад, щодо особистої охорони, охорони житла та майна, надання спеціальних засобів індивідуального захисту й сповіщення про небезпеку тощо)^{292 293}.

Усунення загрози життю, здоров'ю, житлу та майну осіб, узятих під захист, припустиме в разі викриття осіб, від яких надходять погрози, і нейтралізації їхніх протиправних дій або засудження цих осіб до позбавлення волі, якщо їхні погрози чи протиправні дії були спрямовані на перешкоджання встановленню істини у справі шляхом схиляння

²⁹⁰ Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року № 3782-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>

²⁹¹ Коментар до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року. В. І. Бояров, Л. Б. Ільковець, Т. І. Грузінова та ін. *Законодавство України : наук.-практ. коментарі*. К., 2002. № 1. С. 111.

²⁹² Там само. С. 110.

²⁹³ Кримінально-процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / В. І. Бояров, Т. В. Варфоломєєва, В. І. Вернидубов та ін.; за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка. К. : Форум, 2003. С. 162-163.

осіб, узятих під захист, до відмови від надання показань або до надання завідомо неправдивих показань.

Однак у цьому випадку припинення здійснення заходів забезпечення безпеки, на думку В. І. Боярова, Л. Б. Ільковець, Т. І. Грузінової тощо, неможливе за наявності фактичних даних, які вказують на мотив помсти в зацікавлених у цій справі осіб²⁹⁴.

О. О. Гриньків підкреслює, що використана згаданими вище науковцями лексема «неможливе» є не зовсім точною, а тому її варто замінити на «недоцільне», адже помста може бути реалізована зацікавленими в кримінальному провадженні особами повсякчас. В окремих випадках необхідність подовження терміну застосування належних заходів забезпечення безпеки що до особи, яка виконує спеціальне завдання, зберігається навіть після постановлення і проголошення обвинувального вироку в кримінальному провадженні, що передбачає позбавлення волі на певний строк, набрання ним чинності навіть після відбування покарання особою, котра скоїла злочин. Це пов'язано з тим, що члени організованих злочинних угруповань, співучасники злочину, які уникли кримінального покарання, а також рідні та близькі особи, яка понесла покарання, з метою помсти можуть і надалі чинити протиправний вплив на особу, яка перебувала під захистом²⁹⁵.

Систематичне невиконання особою, що виконує спеціальне завдання, законних вимог органів, що здійснюють заходи забезпечення безпеки щодо неї, є підставою для припинення проведення цих заходів лише тоді, коли цю особу письмово було попереджено про таку можливість. Натомість одиничний факт невиконання цією особою законних вимог органів, які вживають заходи забезпечення безпеки стосовно неї, як правильно запевняють В. Т. Маляренко та В. Г. Гончаренко, не є підставою для скасування окреслених заходів. Водночас для затвердження процесуального рішення про відміну заходів забезпечення безпеки за такою підставою достатнім може бути єдине письмове

²⁹⁴ Коментар до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року. В. І. Бояров, Л. Б. Ільковець, Т. І. Грузінова та ін. *Законодавство України : наук.-практ. коментарі*. К., 2002. № 1. С. 110.

²⁹⁵ Гриньків О. О., Ляш А. О. *Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві* : монографія. Тернопіль : Астон, 2012. С. 155.

попередження особи, узятій під захист, про можливі наслідки невиконання нею обов'язків²⁹⁶.

Тому авторки монографії погоджуються з міркуваннями О. О. Гриньків, яка пропонує передбачити в законі таку підставу для скасування заходів забезпечення безпеки, як «умисне розголошення особою, узятою під захист від протиправних посягань, відомостей про види, способи, засоби (науково-технічні, криміналістичні, оперативно-технічні, оперативно-розшукові), методи й тактичні прийоми реалізації цих заходів». Умисне розголошення таких відомостей є грубим порушенням із боку особи, яку захищають від протиправних посягань, і може суттєво зашкодити ефективному застосуванню передбачених законом заходів забезпечення безпеки та досягненню мети – реально забезпечити безпеку особи, її життя, здоров'я, житла та іншого майна, а також може поставити під загрозу життя і здоров'я працівників, які здійснюють ці заходи²⁹⁷.

Насьогодні об'єктивною є гостра потреба в реформуванні та осучасненні не тільки правової процедури забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання, а й у детальному опрацюванні організаційної складової такого процесу. Забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання, є одним з основних напрямків, що сприятимуть більш ефективному розкриттю кримінальних правопорушень у сфері боротьби з організованою злочинністю. Порядок забезпечення безпеки особи, що виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, закріплено законодавцем, але чіткий механізм реалізації наразі відсутній. Тому необхідність подальшого вдосконалення законодавства України у сфері забезпечення безпеки є актуальним та своєчасним, ураховуючи, що застосування заходів забезпечення безпеки дає позитивні результати, зміцнює довіру осіб, які виконують спеціальне завдання, до правосуддя і заохочує їх надавати свідчення під час досудового та судового провадження.

²⁹⁶ Кримінально-процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / В. І. Бояров, Т. В. Варфоломеева, В. І. Вернидубов та ін.; за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка. К. : Форум, 2003. С. 162.

²⁹⁷ Гриньків О. О., Ляш А. О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві : монографія. Тернопіль : Астон, 2012. С. 156.

За наявності підстав для згортання заходів забезпечення безпеки органом, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом виноситься мотивована постановва чи ухвала про їхнє скасування, яка письмово доводиться до відома особи, що перебувала під захистом. Це рішення може бути оскаржено зацікавленою особою прокурору до відповідного вищого органу, що забезпечує безпеку, а також у порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України, – до суду. (Зокрема, рішення слідчого та прокурора може бути оскаржене в порядку, передбаченому ст. ст. 303, 306 КПК України, до слідчого судді).

Також нами констатовано, що забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, здійснюється поетапно, що, між іншим, означає:

1) подання заяви, звернення або одержання будь-яких відомостей про існування потенційної небезпеки для життя, здоров'я, житла або майна особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації;

2) винесення постанови про застосування заходів безпеки щодо осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації;

3) здійснення заходів безпеки стосовно осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Наведені етапи складають послідовність процесу забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання.

З урахуванням особливостей прийняття рішення про вжиття заходів безпеки щодо осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, можна порядок схвалення відповідного рішення поділити на такі різновиди, як-от: а) досудовий; б) судовий.

Отже, до підстави забезпечення безпеки слід зарахувати: 1) відсутність можливості одержання інформації про злочинну діяльність організованої групи чи злочинної організації гласним або іншим негласним шляхом; 2) наявність фактичних даних про залучення особи до

виконання спеціального завдання в межах участі в організованій групі або злочинній організації; 3) отримання відомостей, що реально свідчать про існування потенційної небезпеки для життя, здоров'я, житла або майна особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Під час кримінального провадження щодо забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, така підстава, як неможливість отримання інформації про злочинну діяльність організованої групи чи злочинної організації гласним або іншим негласним шляхом часто ігнорується практичними співробітниками. Останні переважно акцентують увагу на доведенні відомостей, що свідчать про існування потенційної небезпеки для життя, здоров'я, житла або майна особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, здійснюється поетапно, що означає: 1) подання заяви, звернення або одержання будь-яких відомостей про існування потенційної небезпеки для життя, здоров'я, житла або майна особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; 2) винесення постанови про застосування заходів безпеки до осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; 3) здійснення заходів безпеки стосовно осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Наведені етапи складають порядок забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання.

РОЗДІЛ 4 ПРОБЛЕМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ З РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ ЧИ ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

4.1. ЗАГАЛЬНЕ РОЗУМІННЯ, КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ З РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ ЧИ ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Питання безпеки учасників кримінального провадження має міжнародну значущість, а забезпечення дієвого захисту осіб, які сприяють правосуддю, віднесене до глобальних проблем у сфері протидії злочинності. З огляду на це, ООН та інші міжнародні інституції ведуть інтенсивну роботу, спрямовану на вдосконалення стандартів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, формування принципів такої діяльності. Тому для ефективного забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації треба визначити не тільки критерії та показники ефективності та й взагалі загальне розуміння механізму правового регулювання забезпечення безпеки такої особи.

У сучасній науці широко використовується поняття «ефективність», що дозволяє віднести його до загальнонаукових дефініцій. Але на жаль, сьогодні, відсутнє єдине прийнятне для всіх галузей знань, його визначення, що викликає додаткові ускладнення при вивченні юридичною

наукою категорії «ефективність» та робить його уточнення вельми необхідним. Особливо необхідним вивчення цієї дефініції забезпеченні безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Для осмислення суті цієї категорії використовують такі терміни, як «мета», «результат», «дієвість» тощо. Згідно смислового змісту слово «ефективність» означає «дієвий», той що дає необхідний, зазвичай позитивний, результат; «ефективність» – результат, наслідок будь-яких причин, а прикметник «ефективний» – той, що дає ефект, але не будь-який, а заздалегідь намічений, тобто призводить до потрібних результатів²⁹⁸. Такі визначення дозволяють розуміти ефективність виключно в межах результативності цілеспрямованої дії (її якості) і визнати, що розробленість поняття «ефективності» в його кількісному аспекті майже відсутня.

Слід нагадати, що слово «ефективність» походить від дієслова «ефективно». І тому іменник «ефективність» не означає самостійного відокремленого предмету матеріального світу, а є оціночною категорією, яка відображає ознаку дії (стану). Це свідчить, що осмислення ефективності можливе тільки через ставлення суб'єкта до змісту категорією «ефективність поняття». При цьому, в ролі предмету визначення може виступати не будь-яке поняття, а тільки те, що означає явище, яке здатне в заданому контексті проявити свої властивості та якості в дії, тобто коли передбачається наявність можливого процесу реалізації цих властивостей.

Як уже зазначалось, процес реалізації неможливо оцінити й розглянути у відриві від самого реалізованого явища та результату відповідного процесу. Це, в свою чергу, визначає зв'язок категорії «ефективність» не тільки з якістю властивостей явища, визначених цим поняттям, а й з характеристикою властивостей середовища, що впливає та сприяє його.

У перше термін «ефективність» було вжито в економічній літературі у значенні результативності та використовування для оцінки тих

чи інших урядових чи приватних заходів, залежно від їх впливу на економічне життя. Тобто, термін «ефективність» використовувався для вимірювання результату діяльності відносно певної мети²⁹⁹. Згодом його використовують уже не в значенні результативності, а як співвідношення результату з певним видом витрат. У подальшому термін «ефективність» набуває статусу економічної категорії, що обґрунтовує, насамперед, співвідношення результату з витратами та виражається як однорідними, так і різнорідними одиницями виміру. У цьому контексті цей термін використовується у виробничій сфері, де його визначення через точні величини та абстрагування від суб'єктивних чинників впливу на виробничий процес призвели до перетворення процедури її визначення в «механічне», математичне обчислення. Як справедливо зазначає В.В. Головченко, економічне поняття ефективності в значній мірі абстрагується від ідеологічних та інших цілей, а також від того факту, що результат (ефект) є наслідком визначення цілі³⁰⁰.

Отже, термін ефективний запозичений юридичною наукою і практикою в економістів, де він використовується для означення діяльності, що приносить при мінімальних затратах: людських, матеріальних та інших – максимальні результати³⁰¹.

Підтримуючи таку позицію слід зазначити, що економічному підходу до осмислення категорії «ефективність», на наше переконання, властива вузькість та однобічність, тобто у межах цього підходу «ефективність» значною мірою збігається з «економічністю», її ознаки залишаються нез'ясованими, що позбавляє дослідників можливості розмежувати вказані поняття. І тому ми вважаємо недоцільним використовувати суто економічний термін «ефективність» для оцінки різноманітних дій і неприпустимим пряме неадаптоване перенесення

²⁹⁹ Петти В. Экономические и статистические работы / В. Петти. М.: Соцэкгиз, 1940. С. 155.

³⁰⁰ Головченко В. В. Теоретические вопросы эффективности правового воспитания : дис. на соискание научной степени канд. юрид. наук : специальность 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / В. В. Головченко ; Институт права. Киев, 1988. С. 87.

³⁰¹ Вітвіцький С. С. Сутність та принципи ефективності державного контролю. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2013. Вип. 182. Ч. 1. С. 205.

²⁹⁸ Большая советская энциклопедия : В 30 т. ; 3-е изд. М.: Эксмо, 2008. С. 322

економічного розуміння ефективності в інші сфери, включаючи сферу юриспруденції. Термін «ефективність» у правовій сфері має бути наділений не тільки загальнонауковими ознаками, а й відображати відповідну особливість, залучаючи при цьому знання з інших наук на стільки, на скільки вони взаємопов'язані і взаємозумовлені з юридичною наукою.

Слід зазначити, що розуміння ефективності взагалі та ефективності механізму правового регулювання, зокрема, нерідко ототожнюється з терміном «ефект», які є однокорінними та близькими за смисловим змістом. Але на наш погляд, ці терміни мають зовсім різне значення та їх зв'язок більш ніж умовний. Так, термін «ефективність» означає якісно позитивні властивості всієї системи дій, а термін «ефект» характеризує їх наслідок. Як зауважує І. Л. Петрухін, не всякий ефект ефективний. Таким може бути тільки соціально корисний, близький до мети ефект³⁰². Це твердження вірно в тій частині, що «ефект» і «ефективність» категорії не рівновеликі. Проте, слід визнати притаманну словосполученню «ефективний ефект» певну частку сумбуру. Адже «ефект» є результатом будь-якої дії і не є самостійним показником реалізації явищем свого функціонального призначення, а категорія «ефективність» позначає ознаку дії та є показником функціонально самостійного явища.

Варто звернути увагу й на те, що деякими науковцями висловлювалася думка про існування ще однієї підстави для диференціації категорій «ефект» та «ефективність»: якщо ефективність є результатом тривалої і багаторазової дії, то ефект може наступити й після одноразового заходу^{303 304}. Ця підстава розмежування не має сенсу, так як несистемна, одинична дія теж може бути оцінена з точки зору її ефективності тому, що ефект не прив'язаний до мети і не є обов'язково наслідком

³⁰² Петрухін І.Л. Теоретические основы эффективности правосудия / И. Л. Петрухин, Г. П. Батуров, Т. Г. Морщакова. М.: «Наука», 1979. С. 266.

³⁰³ Гупало А. О. Визначення змісту понять: «ефект», «ефективність» та «результативність» [Електронний ресурс] / А. О. Гупало // V Международная научно-практическая Интернет-конференция «Проблемы формирования новой экономики XXI века» (21–22 декабря 2012 г.). С. 37. Режим доступу: http://www.confcontact.com/20121221/3_gupalo.htm.

³⁰⁴ Олексюк О. І. Технологія оцінки результативності діяльності підприємства / О. І. Олексюк // *Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки*. Черкаси: ЧДТУ, 2009. Вип. 22. Т. 2. С. 170.

функції явища, тобто виникає й при другорядних, факультативних, а не тільки основних напрямках функціонування явища³⁰⁵. Тобто ефективним може бути забезпечення безпеки використовуючи тільки один чи два заходи безпеки, а не всі, що пропонує нам законодавець.

Кожна з цих категорій має свої критерії оцінки та власні показники. Однак, якщо для вимірювання ефективності важливі задані умови прояву властивостей певного предмету, то для опису ефекту – ні. Як зазначає В. В. Головченко, ефект на відміну від ефективності може бути як позитивним (корисним), так і негативним (шкідливим)³⁰⁶. Однак, деякі вчені дотримуються іншої точки зору і виділяють «негативну ефективність», що віддаляє від наміченої цілі.

Проти конструкції «негативна ефективність» справедливо висловлювався Ф. Н. Фаткулін. На його думку, деякі властивості дії правових норм, що фіксуються при негативній ефективності, відносяться до числа побічних, не пов'язаних з метою результатів³⁰⁷.

Відомо, що будь-яка дія може бути корисною, нейтральною або шкідливою, економічною, нееконічною чи збитковою. Видається, що й ефективність може отримати відповідні значення, які будуть характеризувати співвідношення між результатом дії та її метою. Тим самим зберігається пряма залежність характеристики ефективності норм лише відносно оцінки основного результату їх дії. Співвідношення ж реальних наслідків дії правової норми, що мають різне (позитивне і негативне) соціальне значення, становить проблему корисності, а не ефективності дії. Треба зазначити, що при забезпеченні безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної

³⁰⁵ Куракін О. М. Аналіз співвідношення категорії «ефективність правового регулювання» та суміжних понять / О. М. Куракін // *Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції»* 2016. № 2. С. 34–39.

³⁰⁶ Головченко В. В. Теоретические вопросы эффективности правового воспитания : дис. на соискание научной степени канд. юрид. наук : специальность 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / В. В. Головченко ; Институт права. Киев, 1988. С. 95.

³⁰⁷ Фаткуллин Ф. Н. Актуальные вопросы эффективности советского уголовного процесса / Фаткуллин Ф. Н. // *Вопросы эффективности советского уголовного процесса*. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1976. С. 17.

організації негативним наслідком може бути загроза життю, або навіть смерть цієї особи.

Слід зазначити, що більшість явищ у різних сферах життєдіяльності людини може мати як позитивне, так й нейтральне або, навіть, негативне значення. Однак, у даному правилі існують і винятки. Наприклад, термін «динамічно» не має нейтрального значення, а його протилежне значення виходить за межі смислового змісту самого поняття терміну «динамічно» і визначається іншим, самостійним терміном – «нединамічно». Теж саме й стосується терміну «ефективно», коли сенс терміну «неефективно» вже не охоплюється змістом попереднього. Таким чином, категорія «негативна ефективність» означає відсутність будь-якої ефективності взагалі.

У прагненні пізнати сутність ефективності права вчені-юристи окремо звертаються до вивчення ефективності самої правової норми, ефективності її застосування, ефективності діяльності з підготовки та впровадження рішень у дію, ефективності контрольно-наглядової діяльності тощо. Хоча, дослідження окремих проявів дії права не дають цілісного уявлення про загальний характер правового регулювання, відносно його ефективності, з причини того, що механізм правового регулювання – це детермінована система, яка потребує аналізу всіх своїх елементів з урахуванням їх причинно-наслідкових зв'язків та властивості їм взаємозумовленості. З цього випливає, що ефективність механізму правового регулювання може бути визначена лише на основі аналізу всіх його елементів, як окремих частин єдиної системи. Так як механізм правового регулювання є динамічною системою, дослідження його елементів, повинно носити стадійний характер.

Тобто, розуміння ефективності механізму правового регулювання не можна зводити лише до ефективності норми права або до ефективності правозастосовної діяльності. Висновок про ефективність механізму правового регулювання можна зробити лише на основі комплексного, системного та послідовного вивчення функціонування всіх його елементів³⁰⁸.

³⁰⁸ Куракін О. М. Етимолого-лексикологічні підходи до розуміння категорії «ефективність» в механізмі правового регулювання / О. М. Куракін // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2014. № 24. С. 50–54.

Не слід ототожнювати розуміння ефективності норми права чи ефективності закону з ефективністю механізму правового регулювання і права в цілому, їх необхідно співвідносити як окреме й загальне. Хоча, безсумнівно, вчення про ефективність окремих елементів тісно пов'язане з дослідженням ефективності механізму правового регулювання та ефективністю права, як комплексними системами. Так, А. А. Зелепукін зазначає, що розуміючи правове регулювання, як вплив на суспільні відносини, здійснюване за допомогою права та інших юридичних засобів, ми говоримо про його ефективність, маючи на увазі ступінь досягнення мети, яка ставилася при розробці конкретних нормативних актів³⁰⁹. В. А. Козлов розуміє ефективність права, як максимально позитивну результативність дії правових норм за найменших соціальних витрат³¹⁰. І. А. Галаган ефективністю правового регулювання вважає досягнення корисних результатів за допомогою правозастосовної діяльності органів держави та їх посадових осіб³¹¹.

Вищевикладене свідчить про відсутність в юридичній науці чітких позицій не тільки щодо обсягу самого «права», як явища, але й вказує на складність у розумінні категорії «ефективність» та виявленні єдиних для її виміру критеріїв. Тобто, існуюча в юридичній науці тотожність в тлумаченнях категорій «ефективність права» та «ефективність механізму правового регулювання» нам видається не зовсім коректною³¹². Аналіз наукових праць дозволяє нам говорити про наявність у загальній теорії права різного розуміння категорії «ефективності механізму правового регулювання», а саме: 1) співвідношення фактично досягнутого результату з передбаченою метою (ефективність перетворюється у кількісну величину та не припускає її розмежування з суміжними категоріями); 2) виділення критеріїв, оцінок, елементів

³⁰⁹ Зелепукін А. А. К вопросу об эффективности российского законодательства / А. А. Зелепукін // *Правоведение*. 1996. № 2. С. 7.

³¹⁰ Козлов В. А. К вопросу о понятии эффективности права / В. А. Козлов // *Вестник ЛГУ*. 1972. № 5. С. 110.

³¹¹ Галаган И. А. К проблемам теории правоприменительных отношений / И. А. Галаган, А. В. Василенко // *Государство и право*. М.: Наука, 1998. № 3. С. 18.

³¹² Куракін О. М. Аналіз співвідношення категорії «ефективність правового регулювання» та суміжних понять / О. М. Куракін // *Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції»* 2016. № 2. С. 34–39.

та засобів ефективності без тлумачення самого її поняття (причинно-функціонально-цільовий підхід); 3) здатність приводити суспільні відносини до позитивних результатів, що зумовлена внутрішніми властивостями самої «ефективності»³¹³.

Представленні підходи є найбільш розповсюдженими, але існують і інші позиції науковців: соціальна ефективність права – це співвідношення частоти актів правомірної поведінки з актами протиправної поведінки³¹⁴; ефективність права (ефективність закону) – це ступінь відповідності реального рівня конфліктності у врегульованій законом сфері відносин оптимальному для даної сфери рівню конфліктності³¹⁵. У випадку забезпечення безпеки це може призвести до невідворотних наслідків.

Так, В. В. Навроцька зазначає, що незахищеність осіб, котрі беруть участь у кримінальному судочинстві (потерпілих, підозрюваних (обвинувачених), свідків, експертів, перекладачів, спеціалістів тощо) від посткримінального впливу є серйозною перешкодою в досягненні цілей правосуддя та причиною зниження ефективності кримінального судочинства в багатьох країнах (у тому числі, й в Україні)³¹⁶.

З позиції загальнонаукової характеристики проаналізованої дефініції не притаманна стійкість та абсолютність показників, які не мають

³¹³ Теорія держави і права : Підручник / [кол. авт.; кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков] ; 2-е вид. перероб. і доп. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015; Ліра ЛТД. С. 393–395.

³¹⁴ Осипова Н. П. Соціальна ефективність права: онтологічні проблеми / Н. П. Осипова // *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2005. Випуск 9. С. 65. Плотнікова М. В. Правові акти національного банку України як засіб державного регулювання діяльності банків в Україні : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / М. В. Плотнікова ; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К, 2014. С. 14.

³¹⁵ Плотнікова М. В. Правові акти національного банку України як засіб державного регулювання діяльності банків в Україні : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / М. В. Плотнікова ; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К, 2014. С. 14.

³¹⁶ Навроцька В. В. Зміцнення кримінально-правових гарантій забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному та інших видах судочинства, а також учасників провадження в Конституційному суді України. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 1 (93). С. 161.

постійного значення, але завжди є позитивними. Тому доречним є його визначення через такі категорії, як величина, рівень і ступінь. Враховуючи, що ця категорія має оціночний характер, то однакові властивості правового явища та єдині умови їх прояву можуть призвести до різних оцінок його ефективності, що є наслідком не тільки об'єктивних критеріїв, а й ставлення до об'єкту аналізу самого суб'єкта оцінювання.

За таких обставин відбувається й оцінка ефективності механізму правового регулювання, але сучасна юридична наука не приділяє належної уваги місцю суб'єктивності при здійсненні відповідних заходів, хоча, на нашу думку, це дуже важливо для визначення змісту поняття «ефективність». У правовій сфері суб'єкт абстрагується відносно оцінки ефективності механізму правового регулювання лише частково, тому що сам є його частиною та відчуває його вплив³¹⁷. Усе це дає підстави стверджувати, що ефективність – це оціночна категорія, за допомогою якої визначається рівень функціональності механізму правового регулювання в динаміці, а напрямок такої оцінки задається функціями самого механізму.

Слід зазначити, що дослідження поняття «ефективності», на думку деяких учених, доцільно доповнювати вивченням поняття «оптимальності», в якій потенційно закладена ефективність, що може реалізовуватися за наявності певних умов³¹⁸. Тобто «оптимальність» визнається ознакою, що характеризує правові явища в статичній, а «ефективність» – в динамічній. Так, Р. Розен зауважує, що оптимальним рішенням визнається таке, яке задовольняє всім поставленим вимогам, тобто виконує визначене завдання в заданих умовах при мінімальній ціні³¹⁹.

У нашому розумінні поняття «оптимальність» означає найбільш розумний, раціональний компроміс співвідношення рівнів всіх системних показників з метою вирішення завдань, орієнтованих на тривалий

³¹⁷ Абрамова А. А. Эффективность механизма правового регулирования : дисс. на соискание научной степени канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / А. А. Абрамова. – Красноярск, 2006. С. 74.

³¹⁸ Крайник О. П. Економіка підприємства / О. П. Крайник, Е. С. Барвінська. – Львів: Національний ун-т «Львівська політехніка», 2003. С. 36.

³¹⁹ Розен Р. Принцип оптимальности в биологии / Р. Розен. М.: Изд-во АН СССР, 1969. С. 63.

часовий період, а термін «ефективність» включає в себе такі ж системні елементи, але несе інше змістове навантаження. Зрозуміло, що збільшення коефіцієнта віддачі будь-якого з показників ефективності веде до її зростання, але, з іншого боку, поняття «ефективність» не враховує існування так званої критичної точки та не визначає межу, коли збільшення одного показника може знизити інший. Завдання ефективності – прагнути максимального збільшення всіх показників, а оптимальності – врівноважувати їх таким чином, щоб зростання одних не викликало падіння інших. Відповідно, термін «оптимальна ефективність» має на увазі передбаченість усіх можливих умов з урахуванням загального зростання ефективності.

Ми вважаємо, що необхідно також розмежувати поняття «ефективність» та «доцільність», що в окремих галузях знань розуміються, як відповідність явища чи процесу певному стану, матеріальна або ідеальна модель якого виступає метою, формою прояву причинно-наслідкових відносин³²⁰ або, як здатність предмета служити засобом для досягнення будь-якої мети³²¹. Наведенні визначення свідчать, що поняття «доцільність» теж є оціночною категорією, провідна роль в якій віддається «людському чиннику». Отже, наявність суб'єктивізму, при визначеності рівня доцільності, дозволяє заперечувати існування суворих об'єктивних критеріїв її оцінки. І тому вказана обставина є ознакою, що об'єднує, але не ототожнює поняття «доцільність» і «ефективність».

Варто наголосити, що поняття «ефективність» співвідноситься й з іншими суміжними категоріями, зокрема з поняттям «корисність». Так, на думку С. А. Шликова, корисність та ефективність характеризують різні властивості дії правової норми. Ефективність є основним компонентом корисності. Не можна собі уявити ситуацію, за якої дія правової норми була б корисною, але не ефективною³²². Такий підхід, на нашу

³²⁰ Формування екологічно доцільної поведінки школярів : Наук.-метод. посіб. / Н. А. Пустовіт, О. О. Колонькова, О. Л. Пруцакова. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. С. 9.

³²¹ Аблазов І. В. Застосування комплексу невоєнних засобів для досягненні воєнно-політичних цілей держави / І. В. Аблазов // *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил ім. І. Кожедуба*. 2008. Випуск 1 (16) С. 143.

³²² Шлыков С. А. О содержании понятия эффективности правовых норм / С. А. Шлыков // *Труды ВНИИСЗ*. М., 1977. – Вып. 8. С. 20.

думку, звужує обсяг поняття «ефективність», хоча поняття «корисність» не охоплює його своїм змістом і навіть не виступає одним з її критеріїв. Тобто при якісному забезпеченні безпеки ефективною буде боротьба з організованою злочинністю в цілому.

Слід зазначити, що визначення змісту поняття «ефективність механізму правового регулювання» можливо через розгляд таких понять як «критерій», «показники та «умови». При цьому деякі науковці пропонують не ототожнювати поняття «критерій» та «показник» виходячи з їх загальнонаукового розуміння³²³. Так, поняття «критерій» є виміром оцінки, судженням, ознакою, на підставі якої здійснюється визначення або класифікація будь-чого, а «показник» тлумачиться, як поняття, що визначає співвідношення одного значення до іншого або різницю однойменних категорій³²⁴. Що дозволяє говорити про різний зміст цих понять: перше поняття виступає підставою оцінки, а друге – її абсолютною чи відносною величиною, що визначає якість стану явища. Щодо ефективності механізму правового регулювання, то нетотожність загальнонаукового змісту понять «критерій» та «показник» є підставою для їх розмежування також і в даному контексті.

Питання співвідношення вказаних понять в аспекті ефективності механізму правового регулювання можна віднести до недостатньо досліджених проблем у загальній теорії права. Хоча поліваріативність смислового навантаження слова «умова» в жодному сенсі не передбачає його тлумачення з позиції «критерій»: правила, які забезпечують нормальну роботу будь-чого, домовленість, пропозиція тощо. Крім цього, термін «умова» може тлумачитися, як обставина реальної дійсності, за якої відбувається або здійснюється щось, та відносно ефективності механізму правового регулювання їх можна поділити на внутрішні та зовнішні. Водночас, внутрішні умови є критеріями ефективності механізму правового регулювання. Наприклад, його критеріями є якість самого процесу, статичних його елементів, їх системних зв'язків та в той

³²³ Чорна М. В. Оцінка ефективності інноваційної діяльності підприємств : монографія / М. В. Чорна, С. В. Глухова. – Харків : ХДУХТ, 2012. С. 96.

³²⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови / [за ред. В. Т. Бусел]. К.: Ірпінь: Вид-во «Перун», 2003. С. 407, 930.

же час виступають необхідними умовами його ефективності. Якість окремих елементів механізму правового регулювання також виступає умовою його «ефективності». При чому, зміст останніх дає можливість визначити чинниками, що характеризують окремі складові цього механізму. А зовнішні умови є стрижневим елементом середовища функціонування права, вони визначають показники «ефективності механізму правового регулювання» та впливають на нього в цілому.

Таким чином, виходячи зі сфери впливу, такі умови можна вважати загальними та визначати існування поруч з ними спеціальних, де перші – це чинники, що впливають на ступінь ефективності механізму правового регулювання в цілому (всі зовнішні умови і загальні критерії), а інші – на ефективність його окремих елементів. Як справедливо зауважив Г. Х. Георгієв, якщо критерій ефективності має об'єктивний суспільний зміст, стоїть поза правовою нормою, то умови ефективності знаходяться, як у самій нормі, так і поза неї³²⁵. Однак, як вказав С. Ю. Марочкин, роль умов можуть виконувати не всі зовнішні чинники, так як вони мають різний характер і можуть здійснювати як позитивний, так й негативний вплив на ефективність. Умовами ж є лише ті з них, які необхідні для виникнення та існування цієї властивості³²⁶.

Слід звернути увагу на те, що серед учених відсутня єдиність думки з приводу визначення видів критеріїв ефективності механізму правового регулювання серед вчених також відсутня. Так, С. В. Рыжков приділяє увагу ефективності права й визначає її через частку правопорушень у всій масі правовідносин, а також через ступінь нерегульованості відносин, що підлягають правовому регулюванню³²⁷. С. Ю. Марочкин розглядає критерій, як ознаку, що фокусує в собі всі показники дії явища, на основі яких можна зробити спробу його всебічної оцінки. Критерій, на його думку повинен відображати загальний результат (показник)

³²⁵ Георгиев Г. Хр. Эффективность на законодательство – сущность, критерий и условия / Г. Хр. Георгиев // *Правна мисль*. 1971. № 2. С. 19.

³²⁶ Марочкин С. Ю. Проблема эффективности норм международного права / С. Ю. Марочкин. – Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1988. С. 72.

³²⁷ Рыжков С. Эффективность права / С. Рыжков // *Современные проблемы совершенствования российского законодательства*: Сб. ст. Барнаул: Изд-во АлтГУ. С. 119.

дії явища³²⁸. Критерій дійсно має відбивати загальний результат, але не більше того. Один з них не може визначати всі показники, це завдання їх сукупності. Таким чином, критерій повинен відображати загальний результат функціонування правового явища, але не охоплювати всю його сутність. Виходячи з того, що базовою дефініцією при визначенні критерію виступає поняття «право» в сучасній системі праворозуміння, його системне тлумачення передбачає визначення якості системних зв'язків складових частин, їх взаємну відповідність та цілісність, а також ряд ціннісних критеріїв якості статичних елементів механізму правового регулювання в якості критеріїв його ефективності.

На наш погляд, визначення критеріїв об'єктивності оцінки ефективності механізму правового регулювання залежить від концепції самої оцінки та застосування таких шляхів:

1) визначення елементної ефективності механізму правового регулювання (окремих його елементів), що дозволить визначити швидкість досягнення мети будь-якого правового інституту. Для цього слід визначити структурну одиницю норми права та з'ясувати, як динамічно досягає своєї мети кожна з них, а потім встановити кінцевий результат, спираючись на дані про злагодженість взаємодії між усіма правовими нормами відповідного інституту;

2) визначення сумарної ефективності механізму правового регулювання, що ґрунтується на виявленні якості статичних елементів явища, визначені якості його динамічного боку (процес дії статичних елементів) та його внутрішніх системних зв'язків. Виходячи з того, що саме якість норм права характеризує їх мотивацію, спрямовує дію (в одному напрямку з іншими нормами або в протилежному) та ступінь відповідності їх загальним цілям, потрібно акцентувати увагу на визначенні їх якісних властивостей, динаміки й встановити злагодженість взаємодії між ними.

Ми вважаємо, що аналогічна ситуація виникає й при визначенні ефективності механізму правового регулювання, яка також залежить від якості змісту норми права, виходячи з того, що ефективність явища

³²⁸ Марочкин С. Ю. Проблема эффективности норм международного права / С. Ю. Марочкин. – Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1988. С. 73.

свідчить про те, наскільки якісно реалізується його призначення, ми надаємо перевагу другому із вказаних прийомів. Незважаючи на те, що механізм правового регулювання є системним і цілісним інститутом, його структурні складові в ньому не розчиняються, їх потрібно розглядати, як самостійні правові явища. Відповідно, кожна структурна одиниця механізму правового регулювання виконує власну функцію, що не тотожні функціям системи в цілому.

Таким чином, ґрунтуючись на законі синергетики, згідно якого сума властивостей цілого перевищує «арифметичну» суму властивостей його окремих елементів, можна стверджувати, що ефективність окремого елемента механізму правового регулювання не можна прирівнювати до його загальної ефективності, хоча перша опосередковано й підтверджує останню.

Перший метод встановлення критеріїв ефективності механізму правового регулювання вимагає, щоб дослідження ефективності його елементів відбувалося в межах функції всього механізму. Натомість, другий – позбавлений цієї складності та простіший у застосуванні завдяки виділенню динамічних і статичних елементів. Він виключає дублювання характеристик, що визначають ефективність елементів механізму правового регулювання, не припускає перевантаження теоретичними посиленнями та робить категорію «ефективність механізму правового регулювання» доступною для правового аналізу, в основі якого, в свою чергу, також лежить визначення її критерію.

Механізм правового регулювання є складною системою, що має безліч елементів і внутрішніх зв'язків, що впливає на визначення критеріїв його ефективності, а зміст елементів є водночас критерієм їх якості.

Отже, пропонуємо вважати критеріями ефективності механізму правового регулювання якість його статичних структурних частин тому, що вони знаходяться всередині нього, не відносяться до зовнішніх умов його ефективності та визначають її ступінь на окремих його стадіях.

Виходячи з динамічності механізму правового регулювання, до критеріїв його ефективності можна віднести якість здійснення ним свого функціонального призначення, що піддається оцінці через характеристику самого процесу правового регулювання. На наш погляд, поняття «ефективність функціонування механізму правового регулювання»

та «ефективність механізму правового регулювання» є рівнозначними за змістом. Перше абстрагується від властивостей правового явища та базується на характеристиках процесу, акцентуючи увагу на його динамічному боці. У свою чергу, системність механізму правового регулювання вимагає визначення, в якості критерію його ефективності, якості системоутворюючих внутрішніх зв'язків.

Таким чином, критерії ефективності механізму правового регулювання можна диференціювати на загальні – критерії оцінки ефективності механізму правового регулювання в цілому та спеціальні – критерії якості його окремих елементів, що не впливає на рівень ефективності механізму правового регулювання в цілому. Визначення критеріїв ефективності дуже важливо при забезпеченні безпеки особам, які виконують спеціальне завдання так і для протидії організованої злочинності в цілому. У зв'язку з цим пропонуємо загальні критерії поділити на:

1. Загальносистемні, до яких слід віднести ті, що відбивають якість механізму правового регулювання через його внутрішні зв'язки, а саме:– стійкість (цілеспрямований стабільний рух механізму, обумовлений розумінням ефективності, як рівня функціонування явища). Для оцінки ефективності, для нас найбільш важлива динамічна та функціональна стійкість. Статична стійкість важлива в тій мірі, в якій вона стабілізує інші її види; мобільність (приспосовність до змін у зовнішньому середовищі та зведення до мінімуму відповідних зусиль суб'єктів). Досягненню мобільності сприяє чітка системність норм права, простота в їх застосуванні, прийняття нових на основі діючих загальноновизнаних правових принципів; взаємозабезпеченність (гарантованість правових приписів, їх взаємна підконтрольність, що забезпечується впорядкованістю системи та відображає її внутрішні взаємозв'язки); несуперечність (узгодження норм права на горизонтальному та вертикальному рівнях, у межах інституту, галузі й системи права).

2. Статичні, що відображають якість статичних елементів механізму в цілому (раціональність, повнота, відповідність меті);

3. Динамічні, які відіграють провідну роль у визначенні ефективності механізму правового регулювання та відображають показники якості руху нормативно-правової бази, серед яких слід розрізняти: кумулятивність (накопичення властивостей, що викликають якісні

зміни механізму); лаконічність (короткий обсяг, мінімальна кількість стадій, суб'єктів, охоплення мінімальної кількості часового простору), якій сприяють норми процесуального права, обмежуючи можливість умисного затягування процесу; впорядкованість (послідовність дій, стрункність їх взаємозв'язку, максимальна конкретизація руху норми права, ієрархічність завдань, несуперечність, послідовність, прозорість та простота механізму); гнучкість (мобільність при реагуванні на труднощі в реалізації права, здатність підтримувати структуру механізму та його функції); темп руху норми права до її реалізації (свідчить про якість руху, ритмічність та безперервність). Він повинен бути максимально високим на кожній стадії реалізації норми права, але не згубним для подальших стадій правового регулювання.

Тобто чим чіткіше побудовано критерії ефективності правового регулювання тим якісніше буде застосовано заходи безпеки. А у випадку, який стосується безпосередньо особи, яка виконує спеціальне завдання, буде дотримано її конституційні права на життя, здоров'я тощо.

Поряд з якістю руху, стан механізму правового регулювання охоплює безліч системних характеристик, у тому числі суму якостей його елементів, за допомогою чого досліджується статика системи.

Ми вважаємо, що комплекс спеціальних критеріїв ефективності механізму правового регулювання складається з якості норми права, юридичного факту, актів реалізації та застосування, які виступають чинником прямої дії лише щодо його окремих ланок, не впливаючи на рівень ефективності всього механізму.

Якість статичних елементів механізму правового регулювання забезпечується раціональною структурою (передбачає оптимізацію, мінімізацію компонентного складу для досягнення його бажаних станів), структурною повнотою (достатня для ефективного правового регулювання), відповідністю меті функціонування (пропорційність та відповідність складу його цілям й унеможливлення диспропорції, що знижують ефективність механізму правового регулювання).

Отже, категорія «якість об'єкту» виражає цілісну характеристику функціональної єдності його властивостей, внутрішньої та зовнішньої визначеності, відносної стійкості, відмінності від інших об'єктів або схожості з ними. І тому категорію «якість» слід розуміти саме як поняття,

котре формується на підставі оцінки явища в різних його аспектах. Таким чином, якість є об'єктивною внутрішньою характеристикою предметів та явищ, що задає їх цілісність, визначається показниками через властивості предметів, процесів і систем.

На наш погляд, дану методику визначення якості можна застосовувати й в оцінці ефективності механізму правового регулювання. Якщо сферою застосування для категорії «якість» є будь-який об'єкт природи, то для категорії «ефективності» – виключно цілеспрямовані процеси. Фактором структурного аналізу для якості системи виступає її будова, а для ефективності – якість її функціонування. І тому категорії «ефективність» та «якість» механізму правового регулювання слід розрізняти.

Якість елементів механізму правового регулювання визначає сукупність істотних властивостей, що роблять їх придатними для використання за функціональним призначенням. Підвиди спеціальних критеріїв визначаються специфікою їх змісту. Так, характеристику статичних елементів механізму правового регулювання можна визнати критерієм його ефективності, виходячи з того, що вона дозволяє нам судити про їх якість.

На зміст спеціальних критеріїв впливає не тільки розуміння самого поняття «права», а й визначення його джерела, що є наступним критерієм. Іншими словами, визначаючи форму права, ми також визначаємо зміст спеціальних критеріїв ефективності механізму правового регулювання. Одним з визначальних чинників у виборі шляхів оцінки якості елементів механізму правового регулювання виступає його функціональне призначення, що не можна ототожнювати з функціями його структурних елементів та функціям самого права. Отже, і види умов їх ефективного функціонування будуть збігатися лише частково.

Слід зазначити, що в загальній теорії права склалися два підходи щодо класифікації умов ефективності елементів механізму правового регулювання. Так, їх якість та якість пов'язаних з ними правових процесів виступають критеріями ефективності механізму, розкриваючи зміст його елементів, а саме: 1) макросоціальні: рівень збігу суспільно-об'єктивних процесів, індивідуальних і колективних інтересів, стан свідомості, політико-моральна єдність суспільства, умови, що пов'язані з політичною організацією; 2) мікросоціальні: визнання в соціальних

групах нормативних систем, соціальні зв'язки осіб з трудовими колективами та профспілками, ставлення до права на підприємствах і установах, особистісні умови (рівень освіти, індивідуальні ціннісні орієнтації, досвід тощо)³²⁹.

Усі елементи механізму правового регулювання функціонують у вигляді системи і саме їх комплекс забезпечує впорядкування суспільних відносин. Як зазначив О.М. Кисель, важливо аналізувати ефективність механізму, в тому числі, через якість самої його системи, щодо речі, вже виступало предметом наукового пошуку, але виключно в межах галузевих особливостей механізму правового регулювання³³⁰.

Загальносистемні критерії цілком залежить від ефективності центрального елемента правового регулювання, що безпосередньо визначає регулюючий зміст норми права. Вони знаходяться під постійним тиском визначених обставин, які, так чи інакше впливають на прояв її ефективності. Деякі автори визначають наступні умови, від яких залежить успішність функціонування будь-якої правової норми: соціальна цінність, досконалість, законність, належний рівень її реалізації, ступінь інформування адресатів про її зміст, рівень правосвідомості та правової культури суб'єктів³³¹.

Також, до умов ефективності норми права відносять досконалість правозастосовної діяльності, системи стимулів і обмежень, індивідуальний підхід в їх реалізації, системну єдність та комплексність³³².

Ми вважаємо, що визначені вище умови складають сукупність внутрішніх і зовнішніх чинників. Виходячи з того, що якість одного елемента механізму правового регулювання виступає умовою належної якості

³²⁹ Абрамова А. А. Эффективность механизма правового регулирования : дисс. на соискание научной степени канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / А. А. Абрамова. Красноярск, 2006. С. 57.

³³⁰ Кисель О. М. Функціональне призначення правового регулювання / О. М. Кисель // *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки.* – К., Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. Випуск 10. С. 29.

³³¹ Марченко М. Н. Теория государства и права / [Под ред. М. Н. Марченко]. – М.: Издательство «Зерцало», 2004. С. 110–112.

³³² Шикин Е. П. Основные условия эффективного применения права : автореф. дисс. на соискание научной степени канд. юрид. наук : специальность 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Е. П. Шикин. – Свердловск, 1971. С. 8–13.

інших та ефективності механізму в цілому, роль внутрішніх умов можуть виконувати лише ті з них, які необхідні для існування самого механізму та стимулюють його рух. При цьому ключова роль норми права в механізмі правового регулювання не применшує значення й інших його елементів. Незаперечним є факт вторинності цих критеріїв відносно ефективності механізму правового регулювання, так як вони створюють лише опосередкований вплив на його функціональність, але щодо якості його елементів, вони видаються нам первинними і ми пропонуємо відносити до них чіткість, ясність та визначеність, точність й адекватність фактичних і прогнозованих нормою права дій, повнота, достатня наповненість, наявність заданої нормою кількості елементів.

При аналізі ефективності механізму правового регулювання слід також приділити увагу якості актів реалізації права, серед критеріїв якої можна виділити стабільність (постійність реалізованості правових приписів, що демонструє рівень захищеності прав осіб і стійкість регулювання суспільних відносин), доцільність (відповідність, з точки зору стратегічної мети, а не доцільності моделі акту реалізації³³³) та розумність (в акті реалізації керівним мають бути воля, логіка та свідомість людини). Юридично значущою якістю, критерієм правомірності актів психічної (розумне передбачення, розуміння) або фізичної (розумні заходи) діяльності реального суб'єкта в передбачених законом випадках є їх відповідність можливій поведінці розумної людини в конкретній ситуації³³⁴.

Слід зауважити, що доцільність та розумність не можуть застосовуватися в оцінці якості юридичного факту з тієї причини, що нами оцінюються факти реальної дійсності, а не їх моделі, викладені в нормі права. Право є загальновизнаним регулятором, додержання якого забезпечується примусовою силою держави. Тому юридичний факт в обов'язковому порядку, тягне правові наслідки, незалежно від обставин, що викликають їх настання.

³³³ Форманюк В. В. Реалізація локальних нормативно-правових актів / В. В. Форманюк // *Актуальні проблеми держави і права.* – 2012. – С. 186.

³³⁴ Леоненко М. І. Початковий момент перебігу розумного строку кримінального провадження / М. І. Леоненко, Г. І. Блохін // *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки».* Том 26 (65). 2013. № 2-1 (Ч. 2). С. 327.

Крім цього, до критеріїв якості актів реалізації права можна віднести ясність, зрозумілість, чіткість та відкритість реалізації, що сприятиме настанню всіх необхідних правових наслідків (виключно не-суперечливі, активні дії осіб, що спрямовані на реалізацію своїх прав, можуть створити достатній вплив на індивідуальну та суспільну правосвідомість, тим самим підвищити ефективність механізму правового регулювання).

Також до критеріїв якості акта застосування можна віднести оптимальність (прийняття на засадах справедливості, доцільності, з урахуванням конкретних завдань та повного з'ясування обставин юридичної справи), професійність (обов'язкове володіння правозастосувачем належним рівнем теоретичної підготовки та розвиненим логічним мисленням), раціональність (розумність у використанні процесуальних засобів, сил і часу з метою правильного та швидкого вирішення юридичних справ), реальність реалізації (важливість результату виконання закладених в акті приписів, а не сам акт) та адекватність (неможливість досягнення мети правового регулювання за допомогою інших заходів, окрім визначених актом).

Основним критерієм, в оцінці правових явищ, безперечно, має бути кінцева мета права – встановлення та підтримка сприятливого для людського життя суспільного середовища.

Ефективність функціонування всіх елементів механізму правового регулювання залежить також й від умов їх реалізації – структури правозастосовної установи, наявності організаційних, матеріальних та інших чинників, стану законності тощо³³⁵. Підтвердженням цієї тези можуть виступати наступні позиції: соціальні обставини, а не якість самого нормативного припису, часто вирішують питання про ефективність норми³³⁶, аналіз суспільних процесів і тенденцій, що впливають на дієвість закону, дає можливість передбачити наслідки такого впливу та

³³⁵ Афанасьев В. С. Обеспечение законности: вопросы теории и практики : автореф дисс. на соискание ученой степени доктор юридических наук : специальность 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / В. С. Афанасьев; Академия МВД РФ. М., 1993. С. 17.

³³⁶ Матвеева Ю. И. Социальная эффективность правовых норм / Ю. И. Матвеева // Научные записки. Том 53. Юридические науки. С. 32.

планувати необхідні заходи матеріального й ідеологічного порядку³³⁷, вплив політичного чинника на процес реалізації права виражається в тому, що політична обумовленість права виступає вузловим моментом системи соціальних потреб у правовому впорядкуванні суспільних відносин³³⁸ та ін.

Варто погодитися з тим, що особливе значення для ефективності механізму правового регулювання мають рівень суспільної правосвідомості та правової культури, адже, як слушно зазначає Є. Комарова, правова культура – це категорія, показник рівня та особливостей правового розвитку суспільства, дзеркало його правової свідомості³³⁹. Тобто, правосвідомість активізує механізм правового регулювання, застерігає проти відриву від реального життя суспільства. З одного боку, низький рівень правосвідомості не сприяє ефективності механізму правового регулювання, а з іншого – високий рівень є її передумовою, чим вищий рівень правосвідомості, тим ефективніше регулятивний вплив права. Правосвідомість не здатна забезпечити дотримання норм, якщо вони недосконалі³⁴⁰.

З правосвідомістю та правовою культурою тісно пов'язані індивідуальні особливості особи, яка реалізує норми права, власні інтереси, погляди, уявлення тощо. Якщо розглядати дію закону відносно індивіда, то стає очевидним, що її результат залежить не тільки від права, але й від безлічі психологічних, культурних, соціально-економічних і інших загальних умов та характеристик самого суб'єкта, що діють на всіх етапах механізму правового регулювання³⁴¹.

³³⁷ Новакова О. В. Аналіз державної політики : Навч. посіб. / О. В. Новакова, Н. П. Пашина. Луганськ, 2013. С. 45.

³³⁸ Ленгер Я. І. Нормотворчість в контексті реформування права / Я. І. Ленгер, Ю. Ю. Бисага // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2013. – № 1. – С. 15–19.

³³⁹ Комарова Е. Правосознание и правовая культура как средство обеспечения правового воздействия / Е. Комарова // Современные проблемы совершенствования российского законодательства: Сб. ст. Барнаул : Изд-во АлтГУ, 2002. С. 68.

³⁴⁰ Панчук І. О. Правосвідомість як фактор утвердження демократичних основ державного та суспільного ладу України : дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І. О. Панчук ; «Ун-т екон. та права «Крок». – Острог, 2015. С. 164.

³⁴¹ Жинкин С. А. Психологические проблемы эффективности права / С. А. Жинкин. – СПб.: Издательство «Юридический центр-Пресс», 2009. С. 217.

Досконалість законодавства, на відміну від якості норми права, більш зорієнтована на узгодженість нормативно-правових актів і норм, хоча оцінка якості окремої норми все ж перетинається з оцінкою досконалості всього законодавства. Крім цього, умовою ефективності правових норм пропонується визнати досконалість самої правозастосовної діяльності: вплив на ефективність механізму правового регулювання рівня розвитку державного апарату, професійність та координованість діяльності відповідних суб'єктів, що складають його організаційну забезпеченість.

Потрібно визначити доцільним й введення до переліку умов ефективності механізму правового регулювання також законності і правопорядку. Консервативні початки повинні стати підґрунтям процесу правового регулювання відносин у суспільстві. Така міра викликана відсутністю відповідності між їх змістом і формою, коли необхідністю є обов'язковість форми, її примусовий характер. У протилежному випадку – право залишиться всього лише «чужим гаслом»³⁴². Але потрібно мати на увазі, безмежний консерватизм може суттєво знизити рівень ефективності механізму правового регулювання.

До умов ефективності механізму правового регулювання можна віднести високий рівень наукового прогнозування політичної, економічної та соціальної перспектив, знання правових приписів суб'єктами права, національні особливості й традиції, планомірність розвитку держави, її економічну спроможність.

Слід також звернути увагу й на пропорційну залежність між підвищенням ефективності механізму правового регулювання та підвищенням якості умов його функціонування. Між якістю елементів механізму правового регулювання та чинниками, що сприяють його ефективності існує діалектичний взаємозв'язок: перехід одного в інший. Таким чином, якість елементів механізму правового регулювання та рівень зовнішнього впливу – є взаємозалежними умовами.

Слід зазначити, що загальні умови, як зовнішні прояви середовища не існують тільки в якості «фону» механізму правового регулювання, а ще

³⁴² Підпригора О. А. Цивільне право : Підручник для студентів юрид. вузів та факультетів / О. А. Підпригора. – К.: Вентури, 1997. С. 381.

й виступають чинником, який спонукає до зміни змісту його елементів. Однак, встановлення умов ефективності механізму правового регулювання не передбачає ставлення до них, як до рівноцінних чинників навколишнього середовища. Виділяючи найбільш значимі з них, потрібно враховувати тісний взаємозв'язок між ними, тому що тільки їх поєднання здатне забезпечити ефективність механізму правового регулювання.

Системність механізму правового регулювання проявляється у взаємозв'язках його елементів та являє собою комплексний нормативний юридичний вплив на загальнозначущі, вольові, повторювані та стійкі суспільні відносини з метою їх упорядкування та викликає необхідність встановлення до нього відповідних «вимог». Доцільність використання цієї категорії, на наш погляд, обумовлена тим, що саме визначення поняття «вимога» дозволить окреслити напрями підвищення його ефективності. Під вимогами до механізму правового регулювання ми розуміємо положення, що впливає з особливостей об'єкту й предмету відповідного впливу, яким мають відповідати його елементи з метою підвищення ефективності функціонування. Ми вважаємо, що до поняття «вимоги» слід віднести:

1. Визначеність – несуперечливість (відповідність змісту правового регулювання його принципам, несуперечність різних джерел права, існування механізму вирішення юридичних колізій) та повноту (нормативну визначеність кола суб'єктів, правового режиму об'єктів, змісту суб'єктивних прав та обов'язків, підстав їх виникнення та припинення, способів і термінів їх реалізації, відповідальності, видів норм права, що регулюють суспільні відносини, кола відповідних джерел права та меж їх дії) регламентації суспільних відносин.

Ігнорування цієї вимоги може дезорієнтувати суб'єктів права відносно їх поведінки та складатиме підстави для вчинення ними таких дій, які їм здаватимуться більш зручними, що, в свою чергу може викликати різного роду суперечки. Невизначеність на рівні нормативного регулювання, з одного боку, створює умови для індивідуалізації регулювання, а з іншого – може призвести до зниження ефективності його нормативності.

2. Обґрунтованість – неприпустимість дублювання правового регулювання суспільних відносин або намагання врегулювати ті з них, що

його не потребують. Крім цього, юридичні засоби мають відповідати визначеним цілям і сприяти їх досягненню з мінімальними витратами. Також обґрунтованість передбачає отримання й аналіз інформації про фактичний стан регульованих відносин, тенденції та перспективи їх розвитку, законодавство у даній сфері, зарубіжний досвід правового регулювання, наукові, розрахункові, прогностичні та соціологічні матеріали, інформацію про альтернативні проекти, експертні оцінки та висновки. Це надасть можливість суб'єкту обґрунтувати необхідність прийняття відповідного нормативно-правового акту, а також інформацію про відповідність або невідповідність проекту нормам чинного законодавства.

Недотримання цієї вимоги може викликати конфлікт між різними нормами, що не гарантують вибору суб'єктом права правомірної поведінки і може негативно вплинути на ефективність регулятивного потенціалу права.

3. Неприпустимість обмеження свободи суб'єкта права, яка впливає з відповідного принципу і означає, що законодавство не повинно забороняти діяльність, яка не заподіює або не створює загрози заподіяння шкоди іншому суб'єкту, а навпаки – має закріплювати непорушні та фундаментальні права людини й не надавати можливості одному суб'єкту позбавляти права іншого.

Ця вимога має забезпечуватися виключно законами держави, що мають відповідати меті їх створення та не пов'язуватися з політикою, спрямованою на заперечення свободи суб'єктів права, обмеження якої також повинні бути мінімальними.

4. Врахування інтересів суб'єктів, які вступили заради їх реалізації в суспільні відносини. На нормативному рівні це може бути здійснено не в повному обсязі, але в такому випадку необхідно надати особам можливість самостійно координувати інтереси через диспозитивні способи регулювання. Отже, при проектуванні нормативно-правових актів вельми доцільно, на нашу думку, проводити дослідження громадської думки для визначення рівня їх відповідності інтересам адресатів.

5. Стабільність та неприпустимість необґрунтованої зміни чинного законодавства заради його умовного вдосконалення. Виходячи з синергетичних позицій, одним з критеріїв стабільності можна визнати

параметри порядку, які, згідно думки Г. Хакена, визначають та характеризують поведінку окремих частин системи³⁴³. Таку роль в механізмі правового регулювання відіграють його принципи, цілі, методи та динамічні елементи.

У правовому регулюванні підлеглими елементами є суб'єкти права, а норми права – виступають параметрами порядку. Нестабільність такої системи викликає зміну місць окремих її частин: параметрами порядку стають суб'єкти, а підлеглими частинами – норми права. Це виключає стабільність, бо зі збільшенням числа параметрів порядку зростає нестійкість самої системи, що веде до скорочення «часу життя» закону, посилення ролі суб'єктів права в регулюванні суспільних відносин, деградації ідеї нормативності та впорядкування поведінки людей ними самими³⁴⁴.

Але слід зазначити, що система не може довго перебувати в стані хаосу, і тому, поступово в ній виробляються нові норми, які починають відігравати роль параметрів порядку – система приходить в стійкий стан. В іншому випадку, виходячи з тривалості цього процесу, не виключається можливість повного знищення системи та її розпад. Відповідно, часта зміна нормативно-правового матеріалу може викликати нестабільність системи правового регулювання.

6. Системність, яка передбачає, що предмет правового регулювання складається з суспільних відносин, які взаємодіють, є взаємопов'язаними й взаємозумовленими та припускають такі системні зв'язки при проектуванні норм права. Якщо ігнорувати вимогу системності в правовому регулюванні, то право може не досягти результату, на який розраховував законодавець.

На нашу думку в якості системного, комплексного показника ефективності механізму правового регулювання можна, слід розглядати оптимальність нормативно-правового матеріалу, складовими якої є його ефективність, корисність, економічність та соціальна цінність.

³⁴³ Хакен Г. Можем ли мы применять синергетику в науках о человеке? / Г. Хакен // Синергетика и психология. Тексты. М., 1999. Вып. 2. С. 29.

³⁴⁴ Осипов М. Ю. К вопросу об управлении качеством законодательства / М. Ю. Осипов // Современное право. М.: Издательство: Новый Индекс, 2011. № 1. С. 12.

Ефективність правових норм – це співвідношення мети та результату, при цьому в ній доцільно виділити два рівні: юридична ефективність (відповідність поведінки адресатів нормативним приписам) та соціальна (ступінь досягнення соціальної мети, що знаходиться поза безпосередньої сфери правового регулювання). Корисність (вигідність) норм оцінюється, як співвідношення намічених і побічних результатів їх дії, а економічність – співвідношення цінності отриманого результату й обсягу витрат. Соціальна цінність визначається, як демократична та гуманістична спрямованість³⁴⁵.

Таким чином, ефективність механізму правового регулювання безпосередньо залежить від того, наскільки грамотно та адекватно визначені цілі регулювання і наскільки оптимально підібрані засоби для їх досягнення³⁴⁶. У підготовці проведення самого спеціального завдання дуже важливим є користування цим загальним визначенням механізму правового регулювання.

Отже, враховуючи викладене та розглядаючи ефективність механізму правового регулювання, як цілісну характеристику його дії, що складається з наступних показників: результативність, співвідношення соціальної та інших цінностей, інтересів різних соціальних груп і держави, економічність, соціальні цінності мети та результату, стабільність цього результату, мобільність дії, її адекватність середовищу тощо, пропонуємо наступні напрями вдосконалення механізму правового регулювання: 1) створення умов для дотримання закону, підвищення юридичної гарантованості правових засобів, що діють у механізмі правового регулювання; 2) удосконалення правозастосування. Механізм повинен відображати тісний взаємозв'язок різних правових засобів, а їх оптимальне поєднання надасть гнучкості та універсальності правовому регулюванню, мінімізуючи збої в дії права; 3) підвищення рівня правосвідомості та правової культури суб'єктів права лише будуть впливати на якість правового регулювання. При цьому, інтереси людини повинні

³⁴⁵ Брыжинский А. А. Техничко-юридические критерии качества законодательного акта / А. А. Брыжинский, А. А. Лукьянов // *Социально-политические науки*. 2011. № 1 С. 72.

³⁴⁶ Кулапов В. Л. Проблемы теории государства и права : Учеб. пособ. / В. Л. Кулапов. Саратов: Изд-во ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2006. С. 323.

бути основним орієнтиром для вдосконалення елементів механізму правового регулювання та підвищення його ефективності, тому що він, за своєю природою, має бути соціально-цінним, створювати режим сприяння здійсненню законних прагнень особи, зміцненню її правового статусу.

На підставі семантичного аналізу термінів «економічність», «доцільність», «оптимальність», «ефект», а також формально-логічного та порівняльного аналізу інтерпретацій понять «цільова можливість», «ефективність поняття», «механічність» пропонуємо авторське визначення поняття «ефективність механізму правового регулювання».

Ефективність механізму правового регулювання – це оціночна категорія, яка визначає здатність спеціально-юридичного впливу на суспільні відносини досягати соціально-корисного результату та юридичних цілей за допомогою особливих правових методів і засобів, характеризує рівень співвідношення між фактичним результатом його дії і цілями, для досягнення яких були встановлені правові засоби, тому визначивши це, при боротьбі з організованою злочинністю, при забезпеченні безпеки можливо збереження життя особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

4.2. ПОНЯТТЯ І ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ З РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ ЧИ ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Передбачені законодавством заходи забезпечення безпеки щодо учасників кримінального судочинства вживають для того, щоб досягти мети – попередити або припинити протиправні посягання стосовно осіб, які перебувають під захистом. А це означає, що такі заходи мають бути ефективними.

Інститут забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, покликаний захистити цих осіб, оскільки їм може

загрожувати небезпека під час кримінального процесу, а в більшості випадків і після його закінчення.

Тому є доцільним, перш ніж визначити напрямки підвищення ефективності забезпечення безпеки особи, що виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, з'ясувати дефініцію та основні напрямки підвищення ефективності забезпечення безпеки.

За тлумачним словником, «ефективний» – це той, який призводить до потрібних результатів, наслідків³⁴⁷.

У словнику української мови термін «ефективність» (з лат. *effertus* – «результат») – це «наслідок чого-небудь», складовими якого є доцільність (відповідність діяльності поставленій меті), раціональність (розсудливість у використанні наявних сил і засобів) та продуктивність (досягнення бажаного результату); ефективний, тобто який приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект³⁴⁸.

У юридичній літературі «ефективність» порівнюється з таким терміном, як «правове регулювання». Правове регулювання є цілеспрямованим впливом права на суспільні відносини. Критерієм оцінки ефективності правового регулювання, як зазначає О. В. Зайчук, є співвідношення мети вказаного регулювання та реальних результатів правового регулювання. Тому з огляду на це можна буде стверджувати, чи досягає воно своєї мети, а саме чи ефективно воно впорядковує суспільні відносини³⁴⁹.

П. М. Рабінович помічає, що загальна ефективність правового впорядкування забезпечується ефективністю: а) самого нормативно-правового акта; б) процедурно-процесуального механізму застосування нормативно-правового акта; в) діяльності щодо використання і реалізації нормативно-правового акта. Таким чином, в одних випадках

³⁴⁷ Новий тлумачний словник української мови / укл. : В. Яременко, О. Сліпущко. К. : Аконті, 2006. (Серія: Нові словники). Т. 1: А–К. 2006. С. 653.

³⁴⁸ Словник української мови : в 11 т. АН УРСР / Інститут мовознавства І. К. Білодіда та ін. К. : Наукова думка, 1970–1980. Т. 6. С. 492.

³⁴⁹ Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 224.

ефективність норми забезпечується лише за рахунок її власної дії, в інших – у результаті дії системи «норма плюс її застосування»³⁵⁰.

Поняття «ефективність» має універсальний характер і поширюється на керовані та самокеровані системи та підсистеми – як складні, так і прості: соціальні, біологічні, неорганічні. У суспільному житті вимога ефективності застосовується передусім щодо економіки. Але інші сфери суспільного життя також мають бути підпорядковані ефективності. Як зазначають І. Л. Петрухін, Г. П. Батуров, Т. Г. Морщакова, усюди, де людина, колектив, суспільство ставлять перед собою визначену мету, підшуковують найбільш прийнятні засоби для її досягнення, прогнозують і планують бажані результати своєї діяльності, завдання підвищити ефективність діяльності є найважливішим³⁵¹.

А. Я. Дубинський пропонує для характеристики ефективності у вузькому значенні два елементи: результативність як досягнення якісного результату та раціональність. На його думку, ці компоненти за своїм змістом охоплюють оптимальність та надійність³⁵². А. Я. Дубинський розглядає «раціональність» як поняття, що охоплює низку ознак, які в юридичній літературі використовують для визначення характерних рис ефективності.

Одним із факторів зниження активності громадян у сприянні кримінальному судочинству, на наше переконання, є нівелювання соціального престижу надання органам дізнання, досудового слідства та суду потрібної та об'єктивної інформації щодо вчинення злочинів та інших правопорушень. Побоюючись помсти з боку представників злочинного середовища, громадяни не вірять у спроможність відповідних органів захистити їх від протиправних посягань і, як наслідок, уникають співпраці з органами, наділеними повноваженнями з протидії злочинності.

Ефективність є найважливішим показником, що характеризує результативність діяльності та проявляється в досягненні максимального ефекту за мінімальної витрати сил та засобів.

³⁵⁰ Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навчальний посібник. Вид. 5-те, зі змінами. Київ : Атіка, 2001. 176 с.

³⁵¹ Петрухін І. Л., Батуров Г. П., Морщакова Т. Г. Теоретические основы эффективности правосудия. М. : Наука, 1979. С. 165.

³⁵² Дубинский А. Я. Исполнение процессуальных решений следователя : правовые и организационные проблемы. К. : Наукова думка, 1984. С. 145–146.

Функціонування механізмів забезпечення безпеки – процес складний та суперечливий. Варто розглянути це питання у світлі проблеми можливих критеріїв ефективності забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання.

Поняття «критерій» у науковій літературі пов'язане насамперед зі складністю встановлення істинності знання. Критерій істини – це мірило, засіб, спосіб, за допомогою якого вирішується питання про істинність знання та чим відрізняється істинне знання від омани та брехні. Суміщаючи Гераклітове розуміння істини як логосу (об'єктивна космічна закономірність) із Протагоровим трактуванням людини як міри всіх речей, стоїки, наприклад, прагнули знайти таку пізнавальну здатність людини, котра, залишаючись суб'єктивною якістю індивіда, одночасно гарантувала б об'єктивність змісту знання. Під критерієм прийнято розуміти ознаку, на основі якої здійснюється оцінювання, визначення та класифікація будь-чого, тобто «мірило оцінки»³⁵³. У наведеному тлумаченні підкреслюється здатність критерію знаходити відповідну якісну визначеність предметів і явищ. На основі спеціально вибраних ознак предмет зараховують до певного класу, до того чи іншого ступеня його розвитку.

Критерії ефективності – це підстава для оцінки якісної, сутнісної характеристики самого забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання. Вони віддзеркалюють співвідношення між отриманими соціальними продуктами (задоволення потреб) та витратами на їхнє досягнення³⁵⁴. Саме такий методологічний підхід домінує в спеціальній літературі, що розглядає критерії відносин у системі «суспільство–людина». Така обставина тісно пов'язана з формуванням свідомості, в основі якої лежить порівняння потреб людей із можливостями їхнього задоволення загалом.

³⁵³ Советский энциклопедический словарь. М. : Советская энциклопедия, 1983. С. 654–655.

³⁵⁴ Приходченко Л. Л., Туленков М. В. Критерії ефективності державного управління. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К. : НАДУ, 2011. Т. 2: Методологія державного управління / наук.-ред. колегія: Ю. П. Сурмін (співголова), П. І. Надолішній (співголова) та ін. 2011. С. 270.

Тобто у випадку забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання з метою розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, критерієм задоволення потреб повинні бути ефективно проведені заходи безпеки та збереження життя і здоров'я особи, яка потребує захисту.

Розумність як критерій, головним чином, належить науці з її орієнтацією на розв'язання проблем людини. Критерій ефективності забезпечення безпеки в цьому разі включає ціннісний аспект, уявлення про певний «еталон», «узирець», «ідеал», з яким порівнюється актуальний стан об'єкта, що вимірюється. Критерій, що розглядається із цього боку – показник ступеня відповідності, наближення до обраного еталона. Ці ідеали, по суті, завжди відображали вимоги, що висувалися тією або іншою спільнотою до своїх представників.

Це означає, що для ефективного забезпечення безпеки потрібне чітке виконання правил та порядку вжиття заходів безпеки, але з урахуванням усіх ситуацій, які можуть виникнути під час їхнього застосування.

Розвитковим поглядом нормативно – ціннісного критерію окресленої проблеми присвячена численна література. Методологічний, але не практичний вихід із глухого кута був запропонований Г. Гегелем, який довів необхідність подолати межі абсолютного протиставлення суб'єкта та об'єкта шляхом розкриття діалектики їхнього взаємного опосередковування. Г. Гегель установив, що проміжною ланкою цього відношення є практика³⁵⁵.

Можливим убаचाється виокремлення таких двох основних груп показників якості системи забезпечення безпеки, як: 1) критерії функціонування, які виявляють здатність системи забезпечувати потрібний результат; 2) матеріально-економічні критерії, що обґрунтовують відповідність витрат досягнутим результатам. Функціонування системи забезпечення безпеки доречно розглядати з функціонального та організаційного поглядів. Функціональною ефективністю вважаються позитивні чи бажані результати використання системи під час виконання завдання забезпечення безпеки чи просто в процесі збереження

³⁵⁵ Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук : в 3 т. М. : Наука, 1975. Т. 2: Философия природы. С. 469.

досягнутого стану, а також мінімізація загроз щодо особи, яка виконує спеціальне завдання.

Під організаційною ефективністю розуміють кількісну характеристику потенційних можливостей системи забезпечення безпеки як самостійної у виконанні поставлених завдань. Матеріально-економічні критерії повинні вказувати доцільність розробки та прийняття того чи іншого варіанта системи забезпечення безпеки. Отже, функціональна ефективність визначає можливість, а матеріально-економічна – доцільність певного варіанта системи забезпечення безпеки.

Основний принцип вибору критеріїв ефективності сформульований ще академіком А. М. Колмогоровим: показник ефективності має чітко відповідати меті, яку намагаються досягнути завдяки тим або іншим діям³⁵⁶. Процедура вибору критерію ефективності системи не може бути алгоритмізована. Кожній системі відповідає багато критеріїв та визначень, вибір найбільш слушного з них є творчим завданням. Вочевидь, виконання цього завдання буде полегшено, якщо керуватися загальними принципами та вимогами до критеріїв. Отже, ефективністю забезпечення безпеки можна назвати ступінь її пристосування до виконання поставленого завдання, як-от: запобігання, усунення, локалізація небезпек щодо безпеки.

Крім того, критерій ефективності повинен задовольняти низку інших вимог для використання його в системних дослідженнях, зокрема вкладатися в ієрархічну структуру побудови системи, яка відповідає за виконання основних функціональних завдань із забезпечення безпеки. Система розрахована на використання в широкому діапазоні умов, тому потрібно обрати раціональний варіант її побудови, котрий задовольняє заданий спектр умов її використання, у тому числі й деяких умов, які поки що не відомі. У цьому разі завдання складається з вибору такого альтернативного рішення, яке не є строго оптимальним для однієї з умов, проте є найбільш прийнятним для всієї сукупності інших умов.

³⁵⁶ Колмогоров А. Н. Число попаданий при нескольких выстрелах и общие принципы оценки эффективности системы стрельбы. Труды математ. ин-та им. В. А. Стелелова, 1945. С. 18.

Підсумовуючи викладене, можна сформулювати загальні вимоги до критеріїв ефективності системи забезпечення безпеки. Вони повинні:

а) відповідати меті, яка має бути досягнута в процесі використання системи;

б) припускати кількісну визначеність міри відповідності досягнутого результату поставленій цілі (об'єктивно характеризувати ступінь виконання того завдання, для вирішення якого призначена система);

в) достатньо повно відображати істотні риси системи (тобто бути відповідною її основним характеристикам);

г) показувати рівень її розвитку (характеризувати, якою мірою її ефективність відрізняється від гранично можливої – оптимальної);

ґ) вкладатися в ієрархічну схему завдань, котрі загалом виконуються системою забезпечення безпеки;

д) бути адекватними;

е) дозволяти оцінювати ефективність різноманітних альтернативних варіантів систем, установлювати відношення впорядкованості та ін.

Усе це дозволяє висувати, що критерієм оцінки ефективності є співвідношення мети та реальних результатів³⁵⁷. Термін «ефективність» означає результат, наслідок того чи іншого явища.

Юридична література висловлює позицію, згідно з якою критерієм ефективності правових норм є міра досягнення цілей, поставлених перед ними. Цілі правового регулювання передбачають, по-перше, затвердження наявних суспільних відносин, які цього потребують, по-друге, стимулювання і розвиток тих відносин, які наразі відповідають вимогам суспільства, та, по-третє, створення умов для розвитку й закріплення нових суспільних відносин³⁵⁸. В. П. Тугаринов мету розуміє як ідеальну, відображену у свідомості модель цінності³⁵⁹. Це дає підставу стверджувати, що критерієм ефективності є ступінь досягнення певних цінностей.

Заслуговує на увагу погляд, що соціальна цінність та ефективність співвідносяться як процес і результат. У цьому розумінні

³⁵⁷ Рабінович П. М. Основы общей теории государства и права. К. : Атіка, 2001. С. 158.

³⁵⁸ Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. Теорія держави і права : навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2003. С. 264–265.

³⁵⁹ Тугаринов В. П. Избранные философские труды. 1988. С. 268.

соціальна цінність відповідає на запитання, які саме інтереси нею задовольняються, а ефективність правового регулювання – яким чином це зроблено та якою мірою ці інтереси забезпечені. П. М. Рабінович розрізняє юридичну та загальну ефективність правового регулювання³⁶⁰.

Юридична ефективність трапляється, коли в результаті прийняття нормативно-правового акта настають саме юридичні наслідки, що пов'язані із внесенням змін до правового становища окремого суб'єкта чи групи осіб. Загальна ефективність передбачає реальні зміни в різних сферах суспільних відносин, які відбуваються в результаті впровадження нормативно-правового акта в практичну діяльність. Загальна ефективність забезпечується певними чинниками, а саме:

- ефективністю самого нормативно-правового акта;
- ефективністю процедурно-процесуального механізму застосування нормативно-правового акта;
- ефективністю діяльності щодо застосування і реалізації нормативно-правового акта.

Проведене нами опитування серед працівників слідчих та оперативних підрозділів з теорії та практики застосування норм, що належать до інституту забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, доводить той факт, що більшість осіб відмовляються від заходів забезпечення безпеки, мотивуючи це недовірою до правоохоронних органів. Як зазначає М. Ю. Азаров, найважливішою умовою ефективного й своєчасного запобігання, виявлення, розслідування злочинів і, як наслідок, засудження злочинців є готовність свідків співпрацювати із правоохоронними органами. Світовий досвід свідчить про те, що вісім із десяти підсудних визнаються винними та засуджуються до значних строків позбавлення волі, якщо на суді показання дають свідки, щодо яких було вжито заходи захисту³⁶¹.

Зневіра з боку осіб, що виконують спеціальне завдання з розкриття

злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, які під впливом страху погоджуються давати свідчення, але з обов'язковим застосуванням такого заходу безпеки, як гарантування конфіденційності відомостей про особу. На практиці це відбувається шляхом заміни прізвища, імені та імені по батькові. За таких обставин потрібно змінювати й місце проживання та інші дані про особу, що виключають можливість її ідентифікації. Але це часто ігнорується з боку працівників правоохоронних органів або проявляється у вигляді недбалості. Тим самим створюється загроза для життя і здоров'я особи, узятій під захист.

Дбайливість із боку держави щодо учасників кримінального процесу може виражатися по-різному й залежить здебільшого від її фінансового стимулювання. Матеріальне заохочення осіб, які можуть надати інформацію про вчинення злочину, поширене в США, Канаді, Великій Британії тощо. Так, у США, де анонімому повідомленню про злочин до поліції присвоюється номер, за яким особа може отримати винагороду. Американське право, що базується історично на англійському, успішно увібрало в себе ідею інформаторства про злочини. Зокрема, і донині основною юридичною підставою для регламентації повідомлення про федеральні злочини, особливо економічні, слугують положення Акта про неправдиві вимоги³⁶².

Ефективність взаємодії, як слушно зауважує І. В. Озерський, це рівень оптимальності організаційних зв'язків слідчого з оперативними працівниками органу дізнання, що забезпечує активну та результативну діяльність взаємодіючих суб'єктів³⁶³.

В. Ф. Сіренко застерігає, що під час вивчення ефективності важливо акцентуватися не на цілях законодавства, а на інтересах. Визначивши інтерес як співвідношення між необхідністю задоволення потреб різних соціальних груп, класів, окремих верств населення і можливістю задоволення цих потреб, маємо модель, складові якої можна розглядати як елементи ефективності:

³⁶⁰ Рабінович П. М. Основи загальної теорії держави і права. К.: Атіка, 2001. С. 150–151.

³⁶¹ Азаров М. Ю. Захист учасників кримінального судочинства від тиску та посягань організованих злочинних угруповань як гарантія здійснення правосуддя. Борьба с организованной преступностью и коррупцией (теория и практика): науч.-практ. журнал. К., 2012. № 1 (27). С. 4.

³⁶² Каменський Д. В. Повідомлення про корпоративний злочин у США: результат матеріального заохочення чи право свідомої поведінки? Право і суспільство. 2011. № 1.2. С. 226.

³⁶³ Озерський І. В. Кримінальний процес України: навч. посібник. Міністерство освіти і науки України. К.: МАУП, 2003. С. 370.

- соціальні потреби, котрі необхідно задовольнити за допомогою конкретного нормативного акта;
- правові засоби, їхню кількість та якість;
- здатність правових засобів задовольняти соціальні потреби, закріплені в нормативному акті;
- перспективність напрямків удосконалення законодавства з метою задоволення соціальних потреб завдяки правовим засобам³⁶⁴.

Існує думка, що правомірно говорити про напрями підвищення ефективності забезпечення безпеки як суб'єктам кримінального процесу загалом, так і особі, що виконує спеціальне завдання. Зокрема, В. С. Зеленецький і М. В. Куркін уважають, що до чинників, які зумовлюють ефективність використання тактичних прийомів реалізації заходів безпеки стосовно осіб, які підлягають захисту, належать:

а) функціональна підготовленість оперативних працівників для розробки ефективних тактичних прийомів оптимального застосування заходів забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу;

б) ситуативний підхід до опрацювання оптимальних тактичних прийомів ефективного здійснення заходів забезпечення безпеки;

в) повнота й достовірність відомостей про осіб, що створюють загрозу безпеці суб'єктам кримінального процесу, для підготовки та використання ефективних тактичних способів захисту цих суб'єктів;

г) знання середовища функціонування правоохоронних органів для розробки та застосування прийнятних тактичних прийомів ужиття заходів із забезпечення безпеки;

г) адекватність поведінки осіб, які потребують захисту, для винайдення ефективних способів забезпечення безпеки;

д) розроблення тактичних прийомів реалізації заходів забезпечення безпеки з урахуванням специфіки суб'єктного складу злочинних груп;

³⁶⁴ Сіренко В. Ф. Визначення ефективності законодавства: методологічні аспекти. Законодавство: проблеми ефективності. К., 1995. С. 10.

е) істинність знань про способи та засоби скоєння злочинів для створення належних тактичних прийомів застосування засобів забезпечення безпеки в різних ситуаціях боротьби зі злочинністю³⁶⁵.

Проблеми забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства набувають особливого значення під час здійснення протидії розслідуванню з боку організованої злочинної групи (або організації). Стосовно цього деякі вчені справедливо помічають, що загрозу безпеці суб'єктів кримінального процесу найчастіше створює не одна особа, а декілька осіб, тобто цілком певна злочинна група³⁶⁶.

Аналіз наукової літератури демонструє певний рівень уваги до кримінальних, процесуальних та оперативно-розшукових напрямків підвищення ефективності забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства^{367 368 369 370} та недостатню увагу вчених до криміналістичних аспектів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства. Нечисленні праці відображають переважно проблеми анонімності допиту свідків³⁷¹, рекомендації з тактичних особливостей допиту, упізнання в режимі відеоконференції³⁷². У криміналістичному

³⁶⁵ Зеленецький В., Куркін М. Основні положення вчення про забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю. Прокуратура. Людина. Держава. К. : Істина, 2004. № 4 (34). С. 42.

³⁶⁶ Зеленецький В. С., Куркін Н. В. Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса. Х. : Издательство «КримАрт», 2000. С. 136.

³⁶⁷ Тимчаль М. В. Кримінально-правова охорона осіб, взятих під захист : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. С. 41.

³⁶⁸ Качмар Б. М. Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (кримінальний процесуальний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. С. 152.

³⁶⁹ Тарасенко Р. В. Безпека учасників кримінального судочинства: кримінальні, процесуальні та оперативно-розшукові основи : монографія. Одеса: ОДУВС, 2015. С. 355.

³⁷⁰ Глобенко Г. І. Окремі аспекти інституту забезпечення безпеки учасників кримінального провадження. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2018. Том 4. № 84. С. 68.

³⁷¹ Матюшкова Т. П. Актуальные вопросы обеспечения анонимности при допросе. Современные тенденции развития юридической науки : материалы Международ. науч.-теорет. конф. молодых ученых / под общ. ред. канд. юрид. наук доцента А. Дарменова. Карагандинская академия МВД Республики Казахстан имени Б. Бейсенова. 2020. С. 133.

³⁷² Южно О. О., Бондаренко О. О., Глобенко Г. І. та ін. Методичні рекомендації щодо особливостей проведення допиту, впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування. Законодавче забезпечення правоохоронної діяльності : збірник наукових праць. Харків : Стильна типографія, 2017. С. 332.

забезпеченні розслідування злочинів виокремлюють техніко-криміналістичне, тактико-криміналістичне та методико-криміналістичне забезпечення³⁷³.

Безсумнівно, зазначені складові можуть стати підґрунтям для формування напрямів підвищення ефективності забезпечення безпеки особи, що виконує спеціальне завдання.

Так, техніко-криміналістичний напрям підвищення ефективності охоплюватиме розробку чи/і вдосконалення наукових засад і криміналістичних рекомендацій застосування спеціальних технічних засобів і методів їхнього використання в забезпеченні безпеки осіб, зокрема електронно-обчислювальної техніки (комп'ютери), відеокамер, охоронних систем, систем відеоспостереження, електронних браслетів тощо. Змістом тактико-криміналістичного забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства буде розроблення наукових засад і криміналістичних рекомендацій використання тактико-криміналістичних засобів – тактичних прийомів, тактичних комбінацій, тактичних операцій – під час підготовки, проведення і фіксації окремих слідчих (розшукових) дій за участю осіб, щодо яких уживаються заходи безпеки. До того ж існує необхідність опрацювання тактичних рекомендацій із питань підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій за допомогою осіб, стосовно яких проводяться заходи безпеки (наприклад, слідчий та інші особи, що братимуть участь у С(Р)Д разом з особою, яка захищається, мають бути обізнані та зобов'язані дотримуватися певних заходів безпеки: не повідомляти сторонніх про час та місце проведення С(Р)Д, відключити функцію геопросторового визначення місця знаходження на своїх мобільних телефонах, транспортних засобах тощо). У зв'язку з особливим психологічним станом викривачів, очевидців і постраждалих, щодо яких злочинці вдаються до залякувань і погроз, маючи на меті примусити їх відмовитися від обвинувачення, та подальшим застосуванням заходів забезпечення безпеки, у тому числі пов'язаних зі зміною місця проживання, роботи чи навчання, убачається доцільним залучення

³⁷³ Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 4.

психологів як до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій, так і до роботи з ними взагалі.

Методико-криміналістичне забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, на наш погляд, включатиме розробку методичних рекомендацій із питань таких особливостей розслідування окремих видів злочинів, що зумовлюються забезпеченням безпеки осіб. Ми переконані, зазначені методико-криміналістичні рекомендації відображатимуть особливості взаємодії правоохоронних органів у процесі забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та використання спеціальних знань, співпраці з національними державними установами, правоохоронними органами інших країн тощо. При цьому наведені криміналістичні рекомендації можуть стати структурним компонентом методик розслідування окремих видів злочинів, наприклад корупційних, злочинів проти національної безпеки та ін.

З позиції практичності важливим моментом, на думку Б. М. Качмаря, повинно бути документальне фіксування правовідносин між суб'єктом кримінального провадження, який потребує захисту. Адже на сьогодні законодавство, хоча й регламентує права та обов'язки осіб, щодо яких здійснюються заходи забезпечення безпеки (ст. 5 Закону «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»), права та обов'язки органів, які забезпечують безпеку (ст. 6 цього ж Закону), але в деяких випадках чітко не визначає механізм їхньої реалізації, зокрема:

- яким чином особа, яку взято під захист, може знати й пам'ятати всі умови здійснення застосованих щодо неї заходів безпеки;
- кого безпосередньо інформувати про кожен випадок погрози або протиправних дій щодо неї;
- як конкретно органу, якому доручено проведення заходів безпеки, підтвердити факт недотримання особою умов заходів безпеки;
- що таке систематичне невиконання законних вимог органів, що забезпечують безпеку;
- як донести до особи, запевнити її, що є достовірною інформація про усунення загрози її життю, здоров'ю, майну, а тому заходи безпеки будуть скасовуватися.

Вирішенням порушених питань міг би стати порядок, завдяки якому встановлення правовідносин у сфері забезпечення безпеки учасника кримінального провадження має відбуватися у формі угоди, у якій чітко повинні бути окреслені такі складові, як:

а) предмет угоди; у якому кримінальному провадженні вона укладається; дата та місце укладення;

б) понятійний апарат угоди (зокрема, треба чітко визначити, що таке «невиконання особою умов заходів безпеки», «систематичне невиконання законних вимог органів, що забезпечують безпеку», «благо (життя, здоров'я, майно, законний інтерес), що підлягає захисту»);

в) конкретні заходи безпеки, що застосовуються до особи, та їхня тривалість;

г) права та обов'язки осіб, щодо яких здійснюються заходи забезпечення безпеки; права та обов'язки органів, які забезпечують безпеку;

г) юридична відповідальність за порушення умов угоди, зокрема в разі відмови від співпраці;

д) конкретна особа органу, яка забезпечує безпеку та відповідає за комунікацію з особою, щодо якої вживаються заходи безпеки, та засоби зв'язку;

е) відомості щодо конфіденційності та місця зберігання угоди;

є) порядок оскарження недотримання зобов'язань за угодою;

ж) реквізити сторін угоди.

У разі укладення належної угоди з неповнолітнім повинні враховуватися його вікові та психологічні особливості. До моменту набуття чинності угоди представник органу, який забезпечує безпеку, зобов'язаний роз'яснити суб'єкту кримінального провадження (включно з родичами, близькими) зміст угоди, зобов'язання сторін, наслідки невиконання та інші її умови³⁷⁴.

М. Л. Грібов та О. І. Козаченко з приводу означеного документа вказують, що наступним елементом механізму негласного співробітництва (і відповідного інституту права) є наведені вище норми ст. 11

³⁷⁴ Качмар Б. М. Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (кримінальний процесуальний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. С. 142–143.

Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»³⁷⁵. Ці норми є, а механізму їхньої реалізації немає через брак відповідних зв'язків із трудовим і податковим законодавством, а також із законодавством про державну таємницю. Так, ч. 3 ст. 24 Кодексу законів про працю України передбачено, що працівник не може бути допущений до роботи без підписання трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу, і повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу в порядку, установленому Кабінетом Міністрів України³⁷⁶.

Відповідно до абз. 3 п. 4 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про державну таємницю», до такої таємниці належать відомості про осіб, які співпрацюють або раніше співпрацювали на конфіденційній основі з органами, що проводять оперативно-розшукову, розвідувальну та контррозвідувальну діяльність³⁷⁷.

Отже, підписати з ними договір, зокрема оформлений наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу, згідно з яким можна було б зарахувати термін негласного співробітництва до загального трудового стажу, імовірно лише з наданням їм відповідного грифа секретності. Те саме можна сказати й про повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Особи, які виконують спеціальне завдання, відповідно до нормативно-правових актів, згаданих раніше, не є суб'єктами, відповідальними за збереження державної таємниці, тому й не можуть бути притягнуті до кримінальної або адміністративної відповідальності за

³⁷⁵ Грібов М., Козаченко О. «Шляхи вдосконалення правового регулювання негласного співробітництва». Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2020. № 115 (2). С. 8–18. URL : <https://doi.org/10.33270/01201152.8>

³⁷⁶ Кодекс законів про працю. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/322-08>.

³⁷⁷ Закон України «Про державну таємницю». URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_1994_01_21/T385500.html

її розголошення. Такий незатверджений статус унеможливорює притягнення їх навіть до дисциплінарної відповідальності. Водночас вони фактично є носіями державної таємниці. Отже, і цей елемент механізму правового регулювання негласного співробітництва, згідно зі ст. 11 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», не може бути визнаний ефективним.

Найбільш радикальними напрямками розв'язання окреслених проблем М. Л. Грібов та О. І. Козаченко пропонують такі (до речі, конкурують між собою):

а) запровадження для осіб, які виконують спеціальне завдання, окремої системи оподаткування, урахування трудового стажу та внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування і нарахування пенсій для негласних співробітників (із забезпеченням необхідного режиму секретності);

б) повне виведення інституту негласного співробітництва зі сфери трудових відносин і перенесення його у сферу цивільних відносин (договірного права) з одночасною регламентацією неможливості оподаткування матеріальної винагороди, що виплачується негласним співробітникам.

Перший напрямок, як зазначають науковці, є складним, затратним і мало ймовірним для практичної реалізації в сучасних умовах. Другий – у разі співробітництва на постійних засадах порушує право людини на пенсійне забезпечення, адже насправді негласний співробітник є позаштатним негласним працівником, і на нього мають поширюватися гарантії, передбачені трудовим законодавством та законодавством про пенсійне забезпечення. Компроміс між двома цими напрямками може бути таким. За загальним правилом, негласне співробітництво відбувається на договірних засадах, передбачених Цивільним кодексом України. Але за бажанням особи з нею може бути підписано трудовий договір, якщо роботодавець вважає, що наслідки цієї процедури не матимуть негативного впливу на ефективність виконання негласним співробітником його обов'язків. Для таких випадків варто передбачити механізм, завдяки якому повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове

державне соціальне страхування про прийняття на роботу негласного співробітника (штатного або позаштатного) здійснювалося б у закодованій формі. Одночасно до оформлення договору про негласне співробітництво особу, яка виявила ініціативу його підписати, необхідно попередити про можливі ризики, пов'язані з імовірністю розшифрування кодованих повідомлень³⁷⁸.

Стосовно цього можливо констатувати, що для ефективного забезпечення безпеки потрібно покращення фінансування та матеріально-технічного забезпечення заходів безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації.

Ще одним елементом інституту негласного співробітництва є окремі положення Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю». Так, у ст. 13 цього Закону зазначено: 1. «При здійсненні боротьби з організованою злочинністю спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю Служби безпеки України мають право, якщо інших заходів для розкриття організованої злочинності та притягнення винних до відповідальності недостатньо, використовувати штатних і нештатних негласних співробітників, які вводяться під легендою прикриття в організовані злочинні угруповання» (ч. 1). 2. «Введення негласного співробітника в організовані злочинні угруповання здійснюється за наявності відомостей про організовану злочинну діяльність та на підставі письмового доручення» (ч. 2).

Окремі елементи запропонованого порядку забезпечення безпеки учасників кримінального процесу можна спостерігати в законодавстві Молдови, США, Франції та інших країн³⁷⁹.

Вагомим аспектом забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання, особисту охорону, охорону житла й майна. Це можливо забезпечити не тільки силами правоохоронних органів, а й із залученням приватних правоохоронних структур. Тому ми погоджуємося з думкою

³⁷⁸ Грібов М., Козаченко О. «Шляхи вдосконалення правового регулювання негласного співробітництва». Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2020. № 115 (2). С. 12. URL : <https://doi.org/10.33270/01201152.8>

³⁷⁹ Федотов И. Актуальные вопросы обеспечения безопасности малолетних потерпевших от насильственных преступлений. Уголовное право. 2009. № 3. С. 114.

Д. С. Припутня, що для злагодженої взаємодії між приватними охоронними структурами та правоохоронними органами необхідними є опрацювання спільних документів під час вивчення об'єктів, які підлягають захисту, та інструктування особового складу територіальних підрозділів, оскільки перебування на охоронюваних об'єктах повітряного транспорту засвідчило, що відсутність нормативних актів, на підставі яких здійснюється взаємодія, збільшує термін підготовки підрозділів для проведення запланованих заходів, що негативно впливає на психологічний стан особового складу підрозділів та ефективність службової діяльності загалом. Для цього науковець пропонує розробити та запровадити Методичні рекомендації «Дії працівників приватних охоронних структур у сфері забезпечення безпеки фізичних осіб та охорони права власності й окремих підрозділів поліції при протидії правопорушенням та розкритті злочинів»³⁸⁰.

З огляду на викладене, під ефективністю забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, слід розуміти створення протягом мінімального терміну часу та з урахуванням дотримання прав і свобод людини необхідних безпечних умов для належного виконання спеціального завдання, що має на меті документування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Основними напрямками підвищення ефективності забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, можна вважати такі:

- поліпшення правил застосування заходів забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації;
- удосконалення змісту підстав та процесуального порядку забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації;

³⁸⁰ Припутень Д. С. Взаємодія приватних охоронних структур з правоохоронними органами та громадськістю у сфері забезпечення безпеки фізичних осіб та охорони права власності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 30 (2). 68 с.

- скорочення часових обмежень реалізації заходів забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації;
- розширення видів заходів безпеки, що вживаються щодо осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації;
- покращення фінансування та матеріально-технічного забезпечення заходів безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації.

4.3. ЗАСОБИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ З РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ АБО ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Реалії соціально-економічних перетворень в Україні, формування приватного сектора економіки, зміни економічних відносин вплинули на розвиток кримінального бізнесу, виникнення нового типу «інтелектуального» злочинця, нових видів злочинної діяльності та способів її здійснення. Нелегальні кримінальні структури на сьогодні мають тенденцію до трансформації, основними напрямками якої є професіоналізація її членів, ускладнення її структури, комерціалізація. Ускладнення структури та функцій злочинної групи викликало необхідність розподілу завдань між її членами і їхню спеціалізацію. Наразі в економічній сфері можна говорити про професійну злочинність, її зрощення з ешелонами влади, її істотний контроль над суб'єктами господарювання³⁸¹. Проблема забезпечення безпеки особи, що виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, набуває особливої актуальності в умовах боротьби

³⁸¹ Шепітько В. Ю. Злочини в сфері економіки: сучасні проблеми криміналістичної науки. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 1997. С. 160.

з організованою злочинністю. У такому разі підвищується загроза безпеці, утруднюється стан захищеності прав особи в кримінальному судочинстві.

Ситуаційну зумовленість діяльності організованих злочинних груп дозволяє визначити її певну специфіку. В. І. Куликов стверджує, що особливості самої організованої злочинності в цій сфері виявляються в тому, що криміналістичні ситуації, характерні для організованої злочинної діяльності (далі ОЗГ), по-перше, у деякій своїй частині перебувають під жорстким колективним контролем організованої злочинної групи; по-друге, можуть мати «ритмічний» характер, тобто повторюються при кожному новому циклі слідчих дій за допомогою цілеспрямованих зусиль ОЗГ; по-третє, ці ситуації, як правило, заздалегідь «прикриті» продуманими ОЗГ спеціальними методами їхньої нейтралізації та вирішення наявними в запасі в групі організаційними й фінансовими засобами тощо³⁸².

Визначення оптимальної лінії поведінки з боку посадових осіб правоохоронного органу в процесі застосування заходів забезпечення безпеки передбачає необхідність урахування ситуації. Крім того, на практиці під час боротьби зі злочинністю реалізуються неоднакові варіанти використання одного й того ж засобу безпеки в різних виробничих ситуаціях, що дозволяє говорити про функціональну поліваріантність засобів безпеки³⁸³.

Окремим напрямом охорони прав та свобод учасників кримінального провадження є забезпечення їхньої безпеки в досудовому розслідуванні та судовому провадженні. Важливого значення забезпечення безпеки осіб набуває під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, ураховуючи збереження негласних елементів таких дій навіть після їхнього офіційного включення до гласної кримінальної процесуальної діяльності. За таких обставин гарантії безпеки подекуди стають вирішальними щодо можливості взагалі залучення певних осіб до

³⁸² Куликов В. И. Основы криминалистической теории организованной преступной деятельности. Ульяновск : Филиал МГУ, 1994. С. 162.

³⁸³ Зеленецкий В. С., Куркин Н. В. Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса. Х. : Издательство «КримАрт», 2000. С. 116.

кримінального провадження, проведення з ними процесуальних дій та, зрештою, одержання процесуально значущої інформації.

Особливої актуальності набуває питання про забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Ці особи, перебуваючи в такому «подвійному» становищі, найчастіше опиняються в самому епіцентрі небезпеки у зв'язку з участю в проведенні вказаної негласної слідчої (розшукової) дії. На відміну від інших учасників кримінального провадження, які можуть потребувати забезпечення безпеки, зазначені особи самостійно приймають рішення про виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації та свідомо наражають себе на цю небезпеку.

Загострення криміногенної ситуації, пов'язаної з політичними, економічними процесами, що відбуваються на сучасному етапі становлення українського суспільства, позначилося на зростанні кількісно-якісних показників, вплинуло на характер та види кримінальних правопорушень, що вчиняються в державі.

Проведений аналіз результатів боротьби з організованими групами та злочинними організаціями³⁸⁴ за період із 2016 року до грудня 2020 року продемонстрував щорічне зростання кількості виявлених організованих груп і злочинних організацій. За п'ятирічний період матеріальні збитки за скоєними ними злочинами досягли суми більш ніж 5 млн грн. Тобто наявною є тенденція до підвищення результативності протидії організованим злочинності. З кожним роком, як видно з наведеної таблиці, можна прослідкувати покращення показників: у 2017 році на 35,2 %, у 2018 – на 27 %, у 2019 – на 1,7 %, у 2020 – на 22,3 % (Додаток А). Однак, незважаючи на поліпшення ситуації з виявлення таких злочинів, їх не стає менше.

Варто нагадати, що, згідно зі статистичними даними Генеральної прокуратури України про кількість зареєстрованих організованих груп

³⁸⁴ Статистична інформація Генеральної прокуратури України «Про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями». URL : https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114143&libid=100820&c=edit&c=fo#

і злочинних організацій, у середньому такі групи налічують у своєму складі щонайменше 4 особи (Додаток Б).

У контексті викладеного Н. С. Карпов та О. І. Габро цілком слушно звертають увагу на те, що, перш ніж вимагати від свідків, потерпілих, експертів та перекладачів співпраці із правоохоронними органами, держава має забезпечити їм належний рівень захисту, оскільки головною причиною збільшення кількості завідомо неправдивих свідчень, висновків, перекладів або відмов від надання показань, висновків, перекладів є саме незахищеність цих суб'єктів від протиправних дій з боку обвинувачених чи інших зацікавлених осіб³⁸⁵. У теорії традиційно вважається, що суттєвою гарантією забезпечення безпеки учасників кримінального провадження є наявність у законодавстві України про кримінальну відповідальність низки норм із досліджуваного питання, зокрема про невжиття заходів безпеки стосовно осіб, узятих під захист (ст. 380 КК України), розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, узятої під захист (ст. 381 КК України), перешкоджання появі свідка, потерпілого, експерта на судовому засіданні, примушування їх до відмови від надання показань чи висновку (ст. 386 КК України)³⁸⁶.

У Кримінальному кодексі України (розділ XVIII «Злочини проти правосуддя») передбачено два склади злочинів, пов'язаних із забезпеченням безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: ст. 380 «Невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист» та ст. 381 «Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист»³⁸⁷. З одного боку, це свідчить про визнання необхідності кримінально-правових принципів захисту прав, свобод та інтересів осіб, узятих під захист, що, зі свого боку, є гарантією забезпечення належного здійснення та відправлення правосуддя. З іншого боку, вимушені констатувати, що такі норми не є досконалыми.

³⁸⁵ Карпов Н. С., Габро О. І. Державний захист та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судочинстві за законодавством України. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2007. Вип. 17. С. 257.

³⁸⁶ Наказ МВС України від 26.12.2016 № 1351 «Про затвердження Переліку відомостей, що становлять службову інформацію в системі Міністерства внутрішніх справ України». URL : <https://www.naiu.kiev.ua/rezhimno-sekr-ta-dokum-zabez/nakazi-mvs/nakaz-mvs-ukrayini-vid-26-grudnya-2016-roku-n-1351.pdf>

³⁸⁷ Кримінальний кодекс України станом на 16.01.2020 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

З аналізу Єдиних звітів, які ведуться Генеральною прокуратурою України, про кримінальні правопорушення, здійснені впродовж 2016–2020 рр, можна впевнено висувати щодо відсутності кримінальних проваджень за ст. ст. 380, 381 КК України, а також випадків покарання уповноваженої особи за цими статтями.

Тому разом з активізацією боротьби з організованою злочинністю актуальності набуває розв'язання проблем стосовно належного функціонування інституту забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання з викриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, та очевидним стає підвищення ефективності забезпечення безпеки такої особи.

Засобами підвищення ефективності забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, є чинники, шляхом реалізації яких слід збільшити дієвість забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

На думку М. В. Куркіна, ефективність захисту суб'єктів кримінального процесу від злочинних посягань значною мірою залежить від ужиття адекватних заходів забезпечення їхньої безпеки та прямо залежить від однозначного усвідомлення всіма учасниками цього виду правоохоронної діяльності й розуміння сутності заходів забезпечення безпеки. Вимоги (законність, обґрунтованість, конкретність, реальність та радикальність), які висувають до заходів забезпечення безпеки, знаходяться в об'єктивному взаємозв'язку та взаємозалежності. Саме характер зв'язку перелічених вище вимог зумовлює у своїй єдності таку «сукупну якість» заходів забезпечення безпеки, як їхня функціональна (підсумкова або кінцева) ефективність. Остання, з одного боку, забезпечує, а з іншого – констатує і виражає досягнення генеральної (кінцевої) мети застосування цих заходів – забезпечення фактичної безпеки конкретного суб'єкта кримінального процесу³⁸⁸.

Є. Є. Кондратьєв виокремлює декілька умов ефективності засобів забезпечення безпеки:

³⁸⁸ Куркін М. В. Проблеми забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1999. С. 57.

1) визначення та розробка єдиної концепції захисту. Така концепція не обов'язково має бути подана як окремий документ, а найімовірніше окреслена у вигляді доктринальної системи поглядів, і вона має вказувати найзагальніші напрямки формування інституту захисту учасників кримінального судочинства;

2) узгодження відповідних нововведень із нормами як міжнародного, так і національного права. Міжнародні нормативно-правові акти, хоча й не є, як правило, обов'язковими для держав (якщо тільки їх не ратифіковано державою), але містять принципи та стандарти державного захисту учасників кримінального судочинства.

Такими принципами стандартів є: а) забезпечення щодо будь-якої особи, права й свободи якої порушено через вчинення на неї проти-правного впливу з боку злочинців у зв'язку з її участю в кримінальному судочинстві, застосування ефективних засобів правового захисту; б) належне функціонування судових органів, що спроможні здійснити швидкий та справедливий розгляд справи, а також забезпечити всім учасникам кримінального судочинства максимальну безпеку й дотримання їхніх прав і свобод; в) зобов'язання держави вживати заходів забезпечення захисту свідка від будь-яких форм залякування у зв'язку з їхньою участю в кримінальному судочинстві; г) створення прийнятних механізмів, які гарантували б дотримання прав і свобод учасників кримінального судочинства, а також виділення для цього достатніх ресурсів; ґ) взаємна співпраця і взаємодопомога держав у реалізації заходів захисту учасників кримінального судочинства та ін³⁸⁹.

Деякі вчені одним із головних засобів підвищення ефективності забезпечення безпеки вважають розробку та введення в дію відповідної програми захисту свідків^{390 391}.

³⁸⁹ Кондратьев Е. Е. Пути решения проблемы защиты свидетелей. Право и безопасность. 2004. № 1 (10). URL : http://dpr.ru/pravo/pravo_7_13.htm

³⁹⁰ Семків Т. Удосконалення забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2017. № 3 (15). С. 121. URL : <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/3-2017/semkiv.pdf> 4

³⁹¹ Гриньків О. О., Ляш А. О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві : монографія. Тернопіль : Астон, 2012. С. 198.

М. В. Тимчаль, вивчаючи у своєму дисертаційному дослідженні досвід зарубіжних держав, теж запевняє, що в Україні виникла нагальна потреба в прийнятті Єдиної державної програми захисту учасників кримінального судочинства (далі – Програма). У цій Програмі мають бути об'єднані положення спеціальних законів про забезпечення безпеки, а також урегульовані всі питання, які порушені на сьогодні (коло осіб, до яких ці заходи повинні бути застосовані; уведення «негайних» заходів безпеки; установлення термінів прийняття рішення та вжиття заходів безпеки; коло осіб, які можуть нести кримінальну відповідальність; види заходів; органи, які забезпечують безпеку тощо)³⁹².

Ю. О. Михайлова зазначає, що враховуючи досвід зарубіжних держав у сфері впровадження програм захисту свідків та інших учасників кримінального процесу, суттєвою прогалиною вітчизняного законодавчого регулювання є відсутність програм захисту свідків у практиці забезпечення безпеки учасників кримінального процесу, оскільки наявність таких програм стала б дієвим засобом підвищення ефективності протидії злочинності, давала б правоохоронним органам розширені повноваження зі створення спеціальних умов для забезпечення безпеки осіб, які є учасниками кримінального процесу. З метою створення надійної, стійкої та регульованої системи безпеки учасників кримінального провадження пропонуємо:

1. Своєчасне розроблення та впровадження державних довгострокових Програм захисту учасників кримінального провадження.

2. Удосконалення дієвості застосування в Україні таких заходів забезпечення безпеки, як блокування передачі даних, які зберігаються в інформаційній базі, та стосуються таких осіб; тимчасове надання документів, які посвідчують особу, на основі змінених анкетних даних; ефективне забезпечення зберігання анкетних даних особи, яка підлягає захисту від можливого простежування з боку злочинців; створення підрозділів із захисту учасників кримінального провадження на місцевому рівні; забезпечення особам, узятим під захист, можливості реалізації своїх особистих прав; організація можливих контактів тільки через підрозділ із

³⁹² Тимчаль М. В. Кримінально-правова охорона осіб, взятих під захист : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. С. 41.

захисту свідків; захист свідка в процесі судового розгляду; захист свідка, який перебуває в місцях позбавлення чи обмеження волі; криміналізація несанкціонованого розголошення заходів захисту свідка.

3. Розширення дії законодавства в такий спосіб, щоб воно охоплювало здійснення захисту вразливих учасників кримінального процесу не лише від фізичного, але й від емоційного та психічного впливу.

4. Активізація роботи та налагодження ефективної взаємодії між громадськими організаціями, які працюють на добровільних засадах, та правоохоронними органами з питань забезпечення безпеки учасників кримінального провадження.

5. Організація ефективної системи забезпечення безпеки на основі відповідного організаційного, фінансового та профілактичного забезпечення³⁹³.

О. О. Гриньків визначає чинники, від яких залежить ефективність проведення процесуальних заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, поміж них:

а) затвердження оптимального порядку їхнього застосування, під яким слід розуміти діяльність, що включає два основних елементи (етапи): 1) ухвалення рішення про вживання заходів забезпечення безпеки; 2) реалізацію цих заходів. Однією з умов задовільного вирішення цього питання є своєчасність прийняття такого рішення, а саме: застосування заходів забезпечення безпеки має «випереджати небезпеку, а не реагувати на факти нападу, які вже відбулися, або інциденти»;

б) адекватна поведінка особи, узятій під захист. Досить тривала правозастосовна практика зарубіжних країн у досліджуваній сфері дозволила виробити та законодавчо закріпити вимоги, виконання яких суб'єктом, узятим під захист, є умовою забезпечення безпеки не тільки осіб, узятих під захист, але також інших осіб, які підлягають захисту³⁹⁴.

На наш погляд, правове підґрунтя забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, має комплексний характер і

³⁹³ Михайлова Ю. О. Впровадження в Україні міжнародного досвіду забезпечення безпеки учасників кримінального провадження щодо торгівлі людьми. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції № 1. 2019. С. 189.

³⁹⁴ Гриньків О. О., Ляш А. О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві : монографія. Тернопіль : Астон, 2012. С. 188.

складається із системи законодавчих та значної кількості відомчих нормативно-правових актів.

Питання забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, а також і особи, що виконує спеціальне завдання, було предметом розгляду багатьох вітчизняних науковців^{395 396 397 398 399 400 401 402 403}. Проте, підкреслює М. А. Погорецький, питання використання матеріалів ОРД для ухвалення процесуальних рішень не знайшло в цих дослідженнях належного вирішення⁴⁰⁴.

Проведене науковцем узагальнення практики розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів, у тому числі вчинених організованими групами, засвідчує, що переважно лише завдяки проведенню оперативно-розшукових заходів можна своєчасно отримати інформацію

³⁹⁵ Карпов Н. С., Габро О. І. Державний захист та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судочинстві за законодавством України. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2007. Вип. 17. С. 254–266.

³⁹⁶ Зеленецький В. С., Куркин Н. В. Реалізація заходів по забезпеченню безпеки суб'єктів кримінального процесу. Судова реформа в Україні : проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф., (18–19 квітня 2002 року, Харків). Х., 2000. С. 69–72.

³⁹⁷ Котига С. В. Проблеми забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. Юридична наука та правоохоронна діяльність на рубежі тисячоліть : матеріали наук. конф., (травень 2000 р.). Дніпропетровський юрид. ін-т МВС України. Дніпропетровськ, 2000. С. 322–324.

³⁹⁸ Матієк Т. В. Узагальнення практики застосування судами законодавства, що забезпечує захист прав потерпілих у кримінальному судочинстві. Адвокат. 2004. № 2. С. 47–60.

³⁹⁹ Пелипенко Н. Меры безопасности участников уголовного судопроизводства и государственная защита работников суда и правоохранительных органов (сравнительный анализ поточного законодательства Украины, России, Беларуси и Казахстана). Закон и жизнь. 2007. № 3. С. 37–43.

⁴⁰⁰ Пелипенко Н. В., Бойков А. Г. Убезпечення учасників кримінального судочинства в Україні : тенденції та перспективи. Науковий вісник Нац. академії внутрішніх справ України. К., 2005. № 6. С. 16–21.

⁴⁰¹ Сизоненко А. С. Актуальні проблеми забезпечення безпеки свідків вбивств, скоєних на замовлення. Юридична наука та правоохоронна діяльність на рубежі тисячоліть : матеріали наук. конф., (травень 2000 р.). Дніпропетровськ, 2000. С. 325–329.

⁴⁰² Смірський В. В. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства. Вісник Запорізького юридичного інституту. Запоріжжя, 2000. № 2. С. 152–155.

⁴⁰³ Трасковський В. Л. Взаємодія спеціальних підрозділів судової міліції «Грифон» з оперативними підрозділами міліції під час убезпечення учасників кримінального судочинства. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. К., 2005. № 6. С. 93–95.

⁴⁰⁴ Погорецький М. Проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності. Вісник прокуратури. 2007. № 2 (68). С. 88.

про підготовку чи здійснення незаконного впливу на учасників кримінального процесу з боку зацікавлених осіб.

Кримінальний процесуальний кодекс України не містить окремого розділу, що регламентував би правовідносини, пов'язані із застосуванням заходів забезпечення безпеки в кримінальному провадженні, а відповідні норми або їхні частини розосереджені по всьому кодексу⁴⁰⁵. М. І. Копетюк пропонує повернутися до моделі КПК України 1960 р. та передбачити в кодексі окрему главу або систему норм, присвячену вживанню заходів забезпечення безпеки в кримінальному провадженні⁴⁰⁶.

Ми погоджуємося із указаним ученим в аспекті внесення змін до КПК в частині забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Також вважаємо, що потребує додаткового опрацювання пункт «д» ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», у якому наразі визначено осіб, які мають право на забезпечення безпеки⁴⁰⁷, але до цього переліку не внесено ні осіб, що співпрацюють на конфіденційній основі з оперативними підрозділами, ні особи, яка виконує спеціальне завдання з метою викриття організованої групи. Тому доцільно доповнити зазначений перелік осіб, які мають право на забезпечення безпеки, штатними та нештатними негласними співробітниками, до яких і належить особа, що виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

У ст. 14 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» передбачено, що для здійснення заходів боротьби з організованою злочинністю учасники організованих злочинних угруповань можуть залучатися до співробітництва в порядку, визначеному Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність»

⁴⁰⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України станом на 13.02.2020 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

⁴⁰⁶ Копетюк М. Особливості забезпечення безпеки осіб у досудовому кримінальному провадженні. Історико-правовий часопис. 2013. № 2. С. 126. URL : <http://evnuir.univer.lutsk.ua/bitstream/123456789/1845/1/2%20kopetuk.pdf>

⁴⁰⁷ Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року № 3782-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>

та Кримінальним процесуальним кодексом України (ч. 1). Учасник організованого злочинного угруповання може бути частково або повністю звільнений від кримінальної відповідальності й покарання у випадках, передбачених КК України, якщо він у процесі оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування чи судового провадження сприяє викриттю організованих злочинних угруповань та скоєних ними злочинів, притягненню винних до відповідальності, відшкодуванню шкоди фізичним чи юридичним особам або державі (ч. 2).

М. Л. Грібов та О. І. Козаченко застерігають, що зазначені норми, хоча і є законодавчими, не можуть бути визнані основоположними елементами системи правового негласного співробітництва, адже вони тільки стосуються спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю Служби безпеки України й урегульовують питання використання негласного співробітництва для викриття організованих злочинних угруповань шляхом проникнення до них під легендою або встановлення конфіденційних відносин з їхніми учасниками. Сукупний аналіз цих норм засвідчує, що вони не в повному обсязі узгоджені із сучасним законодавством і є фактором додаткового дисбалансу системи правового регулювання негласного співробітництва.

По-перше, наведені формулювання не відповідають нормам і термінам ст. 272 КПК України, яка регламентує НСРД («Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації»), а також положенням п. 8 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (хоча фактично вони мають бути змістовно пов'язані між собою).

По-друге, положення ст. ст. 13, 14 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» не виправдано обмежують суб'єктів, уповноважених реалізовувати норми ст. 272 КПК України, спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю Служби безпеки України. Поза сумнівом, нині актуальною є необхідність проведення цієї НСРД і відповідного оперативно-розшукового заходу спеціальними підрозділами Національного антикорупційного бюро України, Національної поліції України, Державного бюро розслідувань України, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового й митного законодавства, органів Державної

кримінально-виконавчої служби України, органів Державної прикордонної служби України. Зрештою, така потреба може виникнути не лише в спеціальних підрозділах Служби безпеки України по боротьбі з організованою злочинністю, а й в інших підрозділах цього державного органу (контррозвідка, військова контррозвідка, захист національної державності, внутрішня безпека, боротьба з тероризмом і захист учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів).

По-третє, «письмове доручення» як підстава для введення негласного співробітника в організовані злочинні угруповання залишає елементи невизначеності: чиє це доручення – слідчого, прокурора, детектива, оперативного працівника?; кому воно адресоване – безпосередньому виконавцю (уповноважена особа), оперативному працівникові (особа, відповідальна за організацію впровадження)?⁴⁰⁸.

Автори монографії загалом погоджуються з міркуваннями названих науковців, але наголошує, що норми Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» поширюються і на співробітників Національної поліції України, зокрема Департаменту стратегічних розслідувань. Згідно з розділом II Наказу Національної поліції України від 23.10.2019 № 1077 «Про затвердження Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України» (далі – ДСР), завданнями ДСР є:

1) виявлення, припинення і попередження незаконної діяльності суспільно небезпечних організованих груп (далі – ОГ) і злочинних організацій (далі – ЗО), у тому числі в органах державної влади та місцевого самоврядування, які впливають на криміногенну ситуацію в державі та в окремих її регіонах;

2) здійснення заходів, спрямованих на координацію діяльності органів (підрозділів) поліції у сфері боротьби з тероризмом відповідно до компетенції, визначеної на законодавчому рівні;

3) протидія корупції серед посадових осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції», ужиття заходів

⁴⁰⁸ Грібов М., Козаченко О. «Шляхи вдосконалення правового регулювання негласного співробітництва». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 115 (2). С. 12–13 URL : <https://doi.org/10.33270/01201152.8>

із метою виявлення корупційних правопорушень і правопорушень, пов'язаних із корупцією, та їхнє припинення відповідно до законодавства України;

4) виконання оперативно-розшукової діяльності, націленої на здобуття інформації про криміногенні процеси в злочинному середовищі, пов'язані із протиправною діяльністю окремих осіб та злочинних угруповань, та схеми легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом;

5) організація та застосування відповідно до законодавства України заходів захисту працівників ДСР, інших органів та підрозділів Національної поліції України, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, членів їхніх сімей та близьких родичів цих осіб.

Також у цьому наказі зазначені права Департаменту стратегічних розслідувань.

ДСР має права, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Законами України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про запобігання корупції» та іншими нормативно-правовими актами державного значення.

Працівники ДСР мають право:

1) здійснювати оперативно-розшукову діяльність, спрямовану на виявлення та припинення злочинів, учинених суспільно небезпечними ОГ та ЗО, у тому числі в органах влади, управління та місцевого самоврядування, комплексне використання джерел оперативної інформації, можливостей оперативних підрозділів та застосування оперативно-технічних засобів під час провадження в оперативно-розшукових справах, а також контроль за використанням коштів, призначених для проведення цієї роботи;

2) проводити оперативно-технічні заходи за оперативно-розшуковими справами, що знаходяться в їхньому провадженні;

3) у встановленому порядку запитувати та отримувати від посадових осіб, органів державної влади документи, довідкові та інші матеріали (у письмовій або усній формі), необхідні для прийняття рішень із питань, що належать до компетенції ДСР;

4) користуватися в затвердженому порядку інформаційними ресурсами Національної поліції України, Міністерства внутрішніх справ України та інших державних органів із питань, що знаходяться в компетенції ДСР;

5) створювати, згідно із Законом України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», професійні спілки з метою здійснення представництва та захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів їхніх членів⁴⁰⁹.

Натепер є й інші проблемні питання, пов'язані із тлумаченням і реалізацією зазначених норм. Окрім уже розглянутих, до елементів системи правового регулювання негласного співробітництва можуть належати лише норми підзаконних нормативно-правових актів. Основним з них є Інструкція «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їхніх результатів у кримінальному провадженні», затверджена наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року № 144/1042/516/1199/936/1687/51.

О. В. Горбачов вважає, що засобами підвищення ефективності забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання, є вдосконалення оперативно-розшукового та кримінального процесуального законодавства, а також установлення вищого рівня гарантування особистої безпеки (збільшення грошових виплат, разових винагород та інших видів фінансування негласної роботи та оперативно-розшукової діяльності, запланованої на утримання органів (підрозділів) Національної поліції України, за видатками спеціального призначення; триваліші відпустки; пільгові умови придбання житла; скорочення строку служби тощо)⁴¹⁰.

О. О. Канцідайло вказує, що нагальною є потреба у внесенні доповнень до ст. 273 КПК України щодо можливості виготовлення та використання несправжніх імітаційних засобів із метою забезпечення заходів

безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Не передбачено норм із питань виготовлення несправжніх імітаційних засобів, а ще й заміни документів із метою вжиття заходів безпеки в Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їхніх результатів у кримінальному провадженні, затвердженої наказом Генпрокуратури України, МВС України, СБУ, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Мінфіну України, Мін'юсту України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5⁴¹¹ [32]. Тобто ефективність реалізації заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, потребує вдосконалення кримінального процесуального законодавства, положень Закону України «Про Національну поліцію», підготовки необхідних відомчих нормативних актів, а також створення в структурі Національної поліції підрозділу з відповідними завданнями та функціями, зокрема для вирішення проблемних питань із виготовлення і використання несправжніх імітаційних засобів для реалізації такого заходу безпеки свідків, як заміна документів⁴¹².

На думку П. В. Серебрянського, вирішення питання про нормативно-правове регулювання матеріального заохочення за повідомлення про злочини було б одним зі способів підвищення ефективності засобів забезпечення безпеки⁴¹³.

М. В. Гузела вважає, що, попри те, що в Україні останнім часом здійснюється реформування всіх сфер життєдіяльності держави (у тому числі й сфери кримінального судочинства), спостерігається значне

⁴¹¹ Інструкція «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», затвердженої Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>

⁴¹² Канцідайло О. О. Удосконалення нормативно-правового регулювання використання несправжніх (імітаційних) засобів для забезпечення безпеки свідків у кримінальному судочинстві в Україні (практика захисту свідків у Сполучених Штатах Америки). 2018. № 2 (16). С. 64.

⁴¹³ Серебрянський П. В. Ефективність реалізації інституту забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. Електронне наукове фахове видання: Порівняльно-аналітичне право ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, березень, 2019. С. 422.

⁴⁰⁹ Наказ Національної поліції України 23.10.2019 № 1077 «Про затвердження Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України».

⁴¹⁰ Горбачов О. В. Правовий аналіз забезпечення безпеки осіб, залучених до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності під час негласного і конфіденційного співробітництва. *Форум права*. 2017. № 5. С. 99–105. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1193928>.

розширення і узгодження національного законодавства щодо забезпечення безпеки учасників кримінального провадження з європейськими та міжнародними нормами, усе ж нашій державі варто перейняти досвід зарубіжних країн у цій сфері, зокрема стосовно впровадження програм захисту свідків та інших учасників кримінального процесу, які стали б дієвим засобом підвищення ефективності протидії злочинності, давали б правоохоронним органам розширені повноваження зі створення спеціальних умов для забезпечення безпеки осіб, які є учасниками провадження та, співпрацюючи із правоохоронними органами, надаючи їм необхідну інформацію, ризикують життям.

Ми переконані, для реалізації зазначеної програми в Україні, подібно до того, як у США, Великобританії, ФРН, Італії, Канаді та багатьох інших державах, з метою вдосконалення вітчизняного законодавства в окресленій сфері, слід зважати на досвід застосування таких заходів забезпечення безпеки, як:

- блокування передачі відомостей, які зберігаються в інформаційній базі та стосуються таких осіб;
- тимчасове надання документів, які посвідчують особу, на основі змінених анкетних даних;
- ефективно забезпечення зберігання анкетних даних особи, яка підлягає захисту від можливого простежування збоку злочинців;
- створення підрозділів із захисту учасників кримінального провадження на місцевому рівні;
- гарантування особам, узятим під захист, можливості реалізації своїх громадянських прав;
- організація можливих контактів тільки через підрозділ із захисту свідків;
- захист свідка в процесі судового розгляду;
- захист свідка, який перебуває в місцях позбавлення чи обмеження волі;
- криміналізація несанкціонованого розголошення заходів захисту свідка⁴¹⁴.

⁴¹⁴ Гузела М. Деякі питання захисту свідків і потерпілих за законодавством України та зарубіжних держав. Вісник Львівського університету. Серія юридична: зб. наук. праць. 2006. Вип. 42. С. 317.

Г. І. Глобенко помічає, що створення в Україні єдиного координаційного центру з питань державного захисту потерпілих і свідків злочинів багато в чому може допомогти розв'язанню проблем, пов'язаних з інституційно-функціональною роздробленістю правоохоронних органів, відомчими розбіжностями й невинуватими затримками в ухваленні певних заходів безпеки⁴¹⁵.

Водночас О. О. Гриньків запевняє, що достатнє фінансування програм захисту учасників кримінального процесу є одним із чинників підвищення ефективності забезпечення безпеки. Кошти, які виділяють держави на функціонування таких програм, складають відносно невеликий відсоток загального бюджету поліції. Побудувати ефективну систему забезпечення безпеки неможливо без належного організаційного, фінансового та профілактичного забезпечення. Успішне виконання завдань на кожній ланці окремо буде сприяти покращанню забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства. Обсяг коштів, виділених на забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, має бути достатнім для результативного функціонування системи захисту та пропорційним до майбутніх відшкодувань, пов'язаних із поліпшенням криміногенної обстановки в державі (наприклад, з ліквідацією організованих злочинних угруповань) або більш ефективним правосуддям⁴¹⁶.

Вивчивши думки вчених, маємо змогу дійти такого висновку: засобами підвищення ефективності забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, можна назвати, по-перше, унесення змін та доповнень до кримінального процесуального законодавства України стосовно правової регламентації забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання; по-друге, розроблення науково-методичних рекомендацій із практичного застосування заходів безпеки щодо осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або

⁴¹⁵ Глобенко Г. І. Окремі аспекти інституту забезпечення безпеки учасників кримінального провадження. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2018. Том 4. № 84. С. 68.

⁴¹⁶ Гриньків О. О. Фінансування програм захисту свідків та інших учасників кримінального процесу. Часопис Київського університету права. 2012. № 2. С. 283.

злочинної організації; по-третє, передбачення окремої статті в державному або місцевому бюджеті на фінансування та матеріально-технічне забезпечення вживання заходів безпеки в кримінальному провадженні.

Ми вважаємо, що засобами підвищення ефективності забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, є чинники, шляхом реалізації яких можна збільшити дієвість забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

До засобів підвищення ефективності забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, можуть належати: унесення змін та доповнень до кримінального процесуального законодавства України щодо правової регламентації забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання; розроблення науково-методичних рекомендацій із практичного застосування заходів безпеки щодо осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації; передбачення окремої статті в державному або місцевому бюджеті на фінансування та матеріально-технічне забезпечення вжиття заходів безпеки в кримінальному провадженні.

Так, під ефективністю забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, слід розуміти створення за мінімальний термін часу та з урахуванням дотримання прав і свобод людини необхідних безпечних умов для належного виконання спеціального завдання з метою документування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Основними напрямками підвищення ефективності забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, є: поліпшення правил застосування заходів забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання; удосконалення змісту підстав та процесуального порядку забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання; скорочення часових меж застосування забезпечення безпеки осіб,

які виконують спеціальне завдання; розширення видів заходів безпеки, що застосовуються до осіб, які виконують спеціальне завдання; покращення фінансування та матеріально-технічного забезпечення заходів безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання.

Засобами підвищення ефективності забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, є чинники, шляхом реалізації яких можна збільшити дієвість забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Для полегшення користування та ефективного застосування нормативно-правових актів, покликаних урегулювати відносини у сфері забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи, вони мають бути певним чином структуровані й впорядковані. Це завдання може бути вирішеним за допомогою систематизації нормативно-правових актів, що регулюють порядок забезпечення особистої безпеки цих осіб, можливо, за рахунок унесення змін до Кримінального процесуального кодексу України в частині забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Australia Parliamentary Joint Committee on the National Crime Authority. Witness Protection: Report by the Parliamentary Joint Committee on the National Crime Authority. *Parliamentary paper* № 193/88. Canberra, Australian Government Publishing Service, 1988.
2. Falcon, G. Inside the witness protection program. CNN. 2016. URL: <http://edition.cnn.com/2013/02/16/justice/witness-protection-program/>
3. Jake Rossen. 12 Secrets of the Witness Protection Program. Mental floss. 2016. URL: <http://mentalfloss.com/article/77695/12-secrets-witness-protection-program> (дата звернення: 08.10.2018).
4. Kevin Bonsor, How Witness Protection Works. URL: <https://people.howstuffworks.com/witness-protection4.htm>
5. U.S. Marshals Service. Fact sheet. Witness Security. 2018. URL: <https://www.usmarshals.gov/duties/factsheets/witsec.pdf>
6. Victim and Witness Protection Act of 1982. – Public Law. 97-291- Oct.12/1982. URL: <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/STATUTE-96/pdf/STATUTE96-Pg1248.pdf>
7. Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение. *Вопросы экономики*. 1994. № 12. С. 12.
8. Абдуллаева Н. Д. Некоторые аспекты оперативного внедрения. *Известия Иркутской государственной экономической академии*. 2006. № 4. С. 73–74.
9. Аблазов І.В. Застосування комплексу невоєнних засобів для досягнення воєнно-політичних цілей держави / І.В.Аблазов // Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил ім. І. Кожедуба. 2008. Випуск 1 (16) С. 143.
10. Абрамова А. А. Эффективность механизма правового регулирования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Красноярск, 2006. 206 с.
11. Азаров М. Ю. Захист учасників кримінального судочинства від тиску та посягань організованих злочинних угруповань як гарантія здійснення правосуддя. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): наук.-практ. журнал. К., 2012. № 1 (27). С. 3–12.
12. Албул С. В., Хімченко С. А. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної

- організації: новий крок у правовому забезпеченні. *Правове життя сучасної України : Матеріали міжнародної звітної наукової конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу НУ «ОЮА»* (16–17 травня 2013 р.) / відп. ред. д. ю. н., проф. В. М. Дрьомін / НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2013. 814 с. С. 263–265.
13. Албул С. В. Гносеологічна функціональність правоохоронної розвідки. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 2. С. 28–31.
 14. Анапольська А. І. Особливості організації виконання спеціального завдання у розкритті діяльності організованої злочинної групи або злочинної організації. URL : <http://www.corp-lgudv.lg.ua/d130203.html>
 15. Андрусенко С. Морально-етичні аспекти конфіденційного співробітництва. *Науковий вісник ДДУВС*. № 3. 2017. С. 168–173.
 16. Антонов К., Гольдберг Н. Контракт як форма закріплення конфіденційного співробітництва при здійсненні негласних слідчих (розшукових) дій / Університет митної справи та фінансів. 2016. С. 1–11. URL : <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/1190>.
 17. Афанасьев В.С. Обеспечение законности: вопросы теории и практики : автореф дисс. на соискание ученой степени доктор юридических наук : специальность 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» В.С. Афанасьев; Академия МВД РФ. М., 1993. 38 с.
 18. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник. Харків : НУ МВС України, 2002. Ч. 1. 245 с.
 19. Бандурка О. М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності : монографія. Харків : Золота миля, 2012. 620 с.
 20. Бардацька О. В., Орлеан А. М. Забезпечення безпеки потерпілих та свідків у кримінальних справах, пов'язаних з торгівлею людьми. К., 2010. 55 с.
 21. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения. Киев : Охрана труда, 2002. С. 234–235.
 22. Берназ В. Д. Использование результатов оперативно-розыскной деятельности в расследовании преступлений, совершаемых организованными группами. *Інформаційне забезпечення протидії організованій злочинності*. Збірник наукових статей за ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрьоміна. Бібліотека журналу «Юридичний вісник». Одеса : ФЕНІКС, 2003. С. 61–68.
 23. Большая советская энциклопедия : В 30 т. ; 3-е изд. М.: Эксмо, 2008. 2944 с.

24. Брусницын Л. В. Обеспечение безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: мировой опыт и развитие российского законодательства (процессуальное исследование) : монография. М. : Юрлитинформ, 2010. 464 с.
25. Брыжинский А.А. Техничко-юридические критерии качества законодательного акта / А.А. Брыжинский, А.А. Лукьянов // *Социально-политические науки*. 2011. № 1 С. 70-75.
26. Васьковська В. П. Право людини на безпеку та конституційно-правовий механізм його забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / 109. Ін-т законодавства Верхов. Ради України. Київ, 2006. 225 с.
27. Великий тлумачний словник сучасної української мови уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
28. Весельський В. К. Питання захисту осіб, які мають інформацію про злочинну діяльність. *Право України*. 1999. № 7. С. 58–61.
29. Вітвіцький С.С. Сутність та принципи ефективності державного контролю. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. Вип. 182. Ч. 1. С. 205-211.
30. Владимиров С. И. К вопросу о дефиниции «содействие граждан оперативным подразделениям органов внутренних дел». *Актуальные проблемы российского права*. 2017. № 6. С. 195–201. DOI: <https://doi.org/10.17803/1994-1471.2017.79.6.195-201>.
31. Войников В. В. Тактика обеспечения безопасности в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ... на соискание научн. степени канд. юрид. наук : 12.00.09. Калининград, 2002. 30 с.
32. Волобуєва О. О. Проблемні питання застосування окремих норм КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С.98-102.
33. Галаган И.А. К проблемам теории правоприменительных отношений И.А. Галаган, А.В. Василенко *Государство и право*. М.: Наука, 1998. № 3. С. 12-19.
34. Гегель Г. В. Ф. *Энциклопедия философских наук* : в 3 т. М. : Наука, 1975. Т. 2: *Философия природы*. 695 с.
35. Георгиев Г.Хр. Эффективността на законодателство – същност, критерий и условия Г.Хр. Георгиев *Правна мисъл*. 1971. № 2. С. 18-21.
36. Глобенко Г. І. Окремі аспекти інституту забезпечення безпеки учасників кримінального провадження. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Том 4. № 84. С. 63–70.

37. Гогусь О. В. Розвиток законодавства про безпеку суб'єктів кримінального судочинства як один із напрямків судово-правової реформи. *Вісник Дніпропетровського юридичного інституту*. Дніпропетровськ, 1998. № 8. С. 56–64.
38. Головченко В.В. Теоретические вопросы эффективности правового воспитания : дис. на соискание научной степени канд. юрид. наук : специальность 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» В.В. Головченко ; Институт права. Киев, 1988. 186 с.
39. Горбачов О. В. Правовий аналіз забезпечення безпеки осіб, залучених до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності під час негласного і конфіденційного співробітництва. *Форум права*. 2017. № 5. С. 99–105. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1193928>.
40. Грібов М. Л., Козаченко О. І. Міжнародний досвід правового регулювання негласного співробітництва. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 3 (112). С. 83–97.
41. Грібов М., Козаченко О. «Шляхи вдосконалення правового регулювання негласного співробітництва». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 115 (2). С. 8–18. URL : <https://doi.org/10.33270/01201152.8>
42. Грібов М. Л., Сухачов О. О. Конспірація як система заходів забезпечення негласності кримінально-процесуальної та оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 33–44.
43. Григоренко О. І. Правовий захист осіб, які виконують спеціальні завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованих груп чи злочинних організацій. URL : file:///C:/Users/1/Downloads/Purch_2014_3_58.pdf
44. Гриньків О. О. Застосування заходів безпеки учасників кримінального судочинства: вітчизняна практика та світовий досвід : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. С. 6.
45. Гриньків О. О., Ляш А. О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві : монографія. Тернопіль : Астон, 2012. 260 с.
46. Гриньків О. О. Поняття забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. *Формування правової держави в Україні. Проблеми і перспективи* : матеріали X Всеукр. наук.-практ. конф., (квітень 2008 р.). Тернопіль, 2008. С. 519–523.

47. Гриньків О. О. Фінансування програм захисту свідків та інших учасників кримінального процесу. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 282–284.
48. Гузела М. Деякі питання захисту свідків і потерпілих за законодавством України та зарубіжних держав. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична: зб. наук. праць. 2006. Вип. 42. 382 с.
49. Гузела М. До проблеми про захист свідків та потерпілих за законодавством України. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XII регіон. наук.-практ. конф.* (9–10 лют. 2006 р.). Львів, 2006. С. 407–409.
50. Гупало А. О. Визначення змісту понять: «ефект», «ефективність» та «результативність» [Електронний ресурс] А. О. Гупало V Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Проблеми формування нової економіки XXI века» (21–22 декабря 2012 г.). С. 37. Режим доступу: http://www.confcontact.com/20121221/3_gupalo.htm.
51. Гусев В. А. Возмещение ущерба, причинённого лицом, оказывающим конфиденциальное содействие оперативным подразделениям органов внутренних дел. *Полицейское право*. 2007. № 2 (10). С. 146–149.
52. Давидюк В. Окремі аспекти забезпечення безпеки конфіденційного співробітництва осіб із правоохоронними органами. *Вісник ХНУВС*. 2019. № 2 (85). С. 95–104.
53. Дацків Р. М. Економічна безпека у глобальному вимірі. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. № 7. С. 143–153.
54. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/1148 від 6 липня 2016 року про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-16#Text
55. Добрянський В. В. Оскарження до слідчого судді рішень, дій чи бездіяльності слідчого та прокурора. *Сучасна юридична наука в євроінтеграційному процесі : Матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Тернопіль*, 2014. С. 29–33.
56. Доценко О. С. Поняття і сутність громадської безпеки в суспільстві. *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України*. 2002. № 2. С. 148–153.
57. Дубинський А. Я. Исполнение процессуальных решений следователя : правовые и организационные проблемы. К. : Наукова думка, 1984. 182 с.
58. Дубинський А. Я. Щодо предмета доказування в радянському кримінальному процесі. *Радянське право*. 1983. № 1. С. 57–61.

59. Душейко Г. О. Проблеми правового забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. *Вісник Запорізького юридичного інституту. Запоріжжя*, 2004. № 2. С. 209–218.
60. Емірський В. В. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2000. № 2. С. 152–155.
61. Епихин А. Ю. Безопасность личности в уголовном судопроизводстве : учебное пособие. Сыктывкар, 2004, 127 с.
62. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036
63. Єськов С. В. Імунітет носіїв професійної таємниці відносно залучення до конфіденційного співробітництва під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій: доцільність запровадження й перспективи розвитку. *Юрист України*. 2013. № 2 (23). С. 144–150.
64. Єськов С. В., Козаченко А. И. Социальная и правовая защита лиц, привлекаемых к конфиденциальному сотрудничеству в целях противодействия преступности: сравнительно-правовой анализ. *Вісник Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы*. Серія 4. Правазнаўства. 2014. № 2 (172). С. 78–84.
65. Жаровська Г. П. Транснаціональна організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, протидія : монографія. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т, 2018. 568 с.
66. Жинкин С. А. Психологические проблемы эффективности права С. А. Жинкин. СПб.: Издательство «Юридический центр–Пресс», 2009. 376 с.
67. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз : навчальний посібник / В. К. Шкарупа, М. В. Коваль, В. М. Андрущук та ін. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2007. 194 с.
68. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
69. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
70. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV. *Офіційний вісник України*. 2006. № 12. Ст. 792.

71. Закон України «Про Державне бюро розслідувань». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>.
72. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>.
73. Закон України «Про державну таємницю». URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_1994_01_21/T385500.html.
74. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 № 2939-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>
75. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року № 3782-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>.
76. Закон України «Про контррозвідувальну діяльність». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text>.
77. Закон України «Про Національну поліцію». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
78. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-XII. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
79. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 № 3341-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>
80. Закон України «Про прокуратуру». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
81. Закон України «Про розвідку»: від 17 вересня 2020 року № 912-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 86. Ст. 2761.
82. Закон України «Про Службу безпеки України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>
83. Зеленецький В. С., Куркин Н. В. Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса. Х. : Издательство «КримАрт», 2000. 404 с.
84. Зеленский В. Д. Организация расследования преступлений: криминалистический аспект. Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1989. 148 с.
85. Зеленецький В., Куркин М. Основні положення вчення про забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю. Прокуратура. Людина. Держава. К. : Істина, 2004. № 4 (34). С. 37–42.
86. Зеленецький В. С., Куркин Н. В. Реализация мероприятий по обеспечению безопасности субъектов уголовного процесса. *Судова реформа в Україні* :

- проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф.*, (18–19 квітня 2002 року, Харків). Х., 2000. С. 69–72.
87. Зелепукин А.А. К вопросу об эффективности российского законодательства А.А. Зелепукин Правоведение. 1996. № 2. С. 3-15.
88. Золовкин С. Как защищают свидетелей в Германии. *Столичные новости*. 2007. № 43 (480).
89. Інструкція «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», затвердженої Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>
90. Карпов Н. С., Габро О. І. Державний захист та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судочинстві за законодавством України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 254–266.
91. Карпов Н. С. Державний захист та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судочинстві, за законодавством України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 254–266.
92. Казаков Н. Д. Безопасность и синергетика (опыт философского осмысления). М., 1999. С. 62–63.
93. Каменський Д. В. Повідомлення про корпоративний злочин у США: результат матеріального заохочення чи право свідомої поведінки? *Право і суспільство*. 2011. № 1.2. С. 225–229.
94. Канцідайло О. О. Удосконалення нормативно-правового регулювання використання несправжніх (імітаційних) засобів для забезпечення безпеки свідків у кримінальному судочинстві в Україні (практика захисту свідків у Сполучених Штатах Америки). 2018. № 2 (16). С. 55–67.
95. Касько В. В., Орлеан А. М. Забезпечення безпеки учасників кримінального провадження щодо торгівлі людьми. К. : «ВАІТЕ», 2012. 50 с.
96. Качмар Б. М. Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (кримінальний процесуальний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 198 с.

97. Качмар Б. М. Щодо дефініції «забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1. С. 246–248.
98. Кисель О. М. Функціональне призначення правового регулювання О. М. Кисель Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. К., Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. Випуск 10. С. 29.
99. Князев С. М. Негласна робота як фундаментальна категорія теорії оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (18). С. 72–78.
100. Князев С. М. Судовий контроль за здійсненням негласної діяльності: міжнародний досвід. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1 (17). С. 90–98.
101. Князев С., Чернявський С., Грібов М. Законодавче регулювання оперативно-розшукової діяльності: проблеми та шляхи їх розв'язання. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. Том 20. № 2. С. 8–20.
102. Ковалёв Д., Сухорукова Т. Экономическая безопасность предприятия. *Экономика Украины*. 1998. № 10. С. 48–51.
103. Кодекс законів про працю України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/322-08>.
104. Коженъовскі Л. Управління безпекою. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. № 1. С. 147–154.
105. Козаченко О. І. Деякі аспекти правового регулювання забезпечення безпеки учасників оперативно-розшукових заходів. *Право і управління*. 2011. № 1. С. 15–25.
106. Козаченко О. В. Кримінальний процес України : навчально-практичний посібник. Миколаїв : Іліон, 2008. 314 с.
107. Козій В. Виділення матеріалів досудового розслідування як захід забезпечення безпеки підозрюваного в кримінальному провадженні. *Jurnalul juridic national teorie si practica*. 2015. № 2 (12). С. 135–138.
108. Козлов В.А. К вопросу о понятии эффективности права / В.А. Козлов // *Вестник ЛГУ*. 1972. № 5. С. 109-111.
109. Колмогоров А. Н. Число попаданий при нескольких выстрелах и общие принципы оценки эффективности системы стрельбы. Труды математ. ин-та им. В. А. Стелелова, 1945. С. 7–25.

110. Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. Теорія держави і права : навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2003. С. 264–265.
111. Комарова Е. Правосознание и правовая культура как средство обеспечения правового воздействия. Е. Комарова Современные проблемы совершенствования российского законодательства: Сб. ст. Барнаул : Изд-во АлтГУ, 2002. С. 65-69.
112. Коментар до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року. В. І. Бояров, Л. Б. Ільковець, Т. І. Грузінова та ін. *Законодавство України : наук.-практ. коментарі*. К., 2002. № 1. С. 76–130.
113. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : Резолюція 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_789.
114. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4.11.1950 (зі змінами та допов., внесеними протоколом № 11 від 11.05.1994, протоколом № 14 від 13.05.2004) / Верховна Рада України : офіц. веб-портал. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
115. Кондратьев Е. Е. Пути решения проблемы защиты свидетелей. *Право и безопасность*. 2004. № 1 (10). URL : http://dpr.ru/pravo/pravo_7_13.htm.
116. Кондрашечкин Р. В. Правовое положение лиц, оказывающих конфиденциальное содействие органам, осуществляющим оперативно-разыскную деятельность. *Полицейская деятельность*. 2017. № 4. С. 16–24.
117. Коновалова Г. В. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства за новим КПК України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 20. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chaau_2013_3_12.pdf.
118. Конституція України. Верховна Рада України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.
119. Копетюк М. Особливості забезпечення безпеки осіб у досудовому кримінальному провадженні. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 2. С. 126–130. URL : <http://evnuir.univer.lutsk.ua/bitstream/123456789/1845/1/2%20kopetuk.pdf/>.
120. Котига С. В. Проблеми забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. Юридична наука та правоохоронна діяльність на рубежі тисячоліть : матеріали наук. конф., (травень 2000 р.). Дніпропетровський юрид. ін-т МВС України. Дніпропетровськ, 2000. С. 322–324.

121. Котова В. В. Визначення завдань щодо забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації. Протидія злочинності: теорія та практика : збірник матеріалів IV Міжвузівської науково-практичної конференції студентів (курсантів), аспірантів та молодих учених (Київ, 16 травня 2014 року). К. : Національна академія прокуратури України, 2014. С. 453–456.
122. Котова В. В. Визначення поняття забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2015. № 1. С. 130–134.
123. Котова В. В. Забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації під час легалізації отриманої інформації. Актуальні проблеми адміністративного та кримінального права і процесу : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених (в авторській редакції) (Донецьк, 15 березня 2014 р.). Донецьк : ООО «Цифровая типография», 2014. С. 134–136.
124. Котова В. В. Загальні правила застосування заходів забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 1 (70). С. 184–191.
125. Котова В. В. Засоби підвищення ефективності забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 2 (71). С. 183–189.
126. Котова В. В. Коло осіб, які можуть виконувати спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. № 24 (4). С. 99–102.
127. Котова В. В. Порядок обеспечения безопасности лица, выполняющему специальное задание по раскрытию преступной деятельности организованной группы или преступной организации. *Право и Закон*. 2019. № 2. С. 111–117 (Кыргызская Республика).
128. Котова В. В. Проблемні аспекти нормативно-правового регулювання забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 6–3 (2). С. 105–107.

129. Котова В. В. Спеціальні правила забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. С. 37–41.
130. Котова В. В. Щодо забезпечення безпеки особи, що виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації. *Актуальні питання державотворення в Україні : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (23 травня 2014 року). Редкол. : д. ю. н. І. С. Гриценко (голова), проф. П. С. Берзін (заст. голови), к. ю. н. І. С. Сахарук (відп. ред.). К. : Прінт-Сервіс, 2014. С. 459–461.
131. Крайник О.П. Економіка підприємства О.П. Крайник, Є.С. Барвінська. Львів: Національний ун-т «Львівська політехніка», 2003. 208 с.
132. Красильников А. В. Безопасность участников уголовного судопроизводства: правовое регулирование и субъекты обеспечения. *Труды Академии управления МВД России*. 2018. № 1 (45). С. 68–72.
133. Кримінальне процесуальне право України : навч. посіб. Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 774 с.
134. Кримінально-виконавчий кодекс України (2004). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.
135. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К. : Концерн «Видавничий Дім "Ін Юре"», 2004. 1196 с.
136. Кримінальний кодекс України станом на 16.01.2020 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
137. Кримінальний процесуальний кодекс України станом на 13.02.2020 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
138. Кримінально-процесуальний кодекс України (1960). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text>.
139. Кримінально-процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / В. І. Бояров, Т. В. Варфоломеева, В. І. Вернидубов та ін.; за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка. К. : Форум, 2003. 938 с.
140. Кримінальний процесуальний кодекс України станом на 13.02.2020 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
141. Кукреш Л. И. Уголовный процесс. Общая часть : учеб. пособие. Мн. : Тесей, 2005. 352 с.

142. Кулапов В. Л. Проблемы теории государства и права : Учеб. пособ. В.Л. Кулапов. Саратов: Изд-во ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2006. 378 с.
143. Кулешник Я. Ф., Сенник В. В., Сорокач О. В. Застосування інформаційних технологій для автоматизованої ідентифікації осіб : навчально-методичний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 122 с.
144. Куликов В. И. Основы криминалистической теории организованной преступной деятельности. Ульяновск : Филиал МГУ, 1994. 256 с
145. Кунєв Ю. Д. Безпека митної служби як складова безпеки держави. *Митна справа*. 2007. № 2. С. 3–8.
146. Куракін О. М. Аналіз співвідношення категорії «ефективність правового регулювання» та суміжних понять О. М. Куракін *Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції»* 2016. № 2. С. 34–39.
147. Куракін О. М. Етимолого-лексикологічні підходи до розуміння категорії «ефективність» в механізмі правового регулювання О. М. Куракін *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2014. № 24. С. 50–54.
148. Куркін М. Об'єкт і предмет захисту при забезпеченні безпеки суб'єктів кримінального процесу. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 1998. Вип. 3 (14). С. 151–161.
149. Куркін М. В. Проблеми забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1999. 161 с.
150. Лазоренко О. В., Барков В. Ю. Гуманізація ідеології безпеки – стратегічна умова сучасності. *Стратегічна панорама*. 2000. № 4. С. 79–86.
151. Лемешко О. М. Кримінально-правова оцінка легалізації наркоходців. Харків : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2004. 112 с.
152. Ленгер Я. І. Нормотворчість в контексті реформування права / Я. І. Ленгер, Ю. Ю. Бисага *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. № 1. С. 15–19.
153. Леоненко М. І. Початковий момент перебігу розумного строку кримінального провадження / М. І. Леоненко, Г. І. Блохін *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. Том 26 (65). 2013. № 2 (Ч. 2). С. 325–333.
154. Лесков М. А. Гомеостатические процессы и теория безопасности. *Безопасность : информационный сборник*. 1994. № 4 (20). С. 66.

155. Ліпкан В. А., Максименко Ю. Є., Желіховський В. М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції : навчальний посібник. К. : КНТ, 2006. 280 с. (Серія: Національна і міжнародна безпека) URL : http://pidruchniki.com/component?option=com_jdownloads/Itemid,999999/catpid,349/task,view.annotation
156. Лоскутов Т. О. Рішення Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України у механізмі кримінального процесуального регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2016. Випуск 37. Том 3. С. 103–106.
157. Марочкин С. Ю. Проблема эффективности норм международного права С. Ю. Марочкин. Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1988. 146 с.
128. Марченко М. Н. Теория государства и права [Под ред. М. Н. Марченко]. М.: Издательство «Зерцало», 2004. С. 110–112.
159. Матвеева Ю. І. Соціальна ефективність правових норм / Ю. І. Матвеева *Наукові записки*. Том 53. Юридичні науки. С. 31–35.
160. Матієк Т. В. Узагальнення практики застосування судами законодавства, що забезпечує захист прав потерпілих у кримінальному судочинстві. *Адвокат*. 2004. № 2. С. 47–60.
161. Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. для студ. юрид. вузів і фак. К. : А. С. К., 2001. 352 с.
162. Матусовський Г. А. Основи методики розслідування злочинів, які вчиняються організованими злочинними групами. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. Х. : Право, 1998. 376 с.
163. Матюшкова Т. П. Актуальные вопросы обеспечения анонимности при допросе. Современные тенденции развития юридической науки : материалы Международ. науч.-теорет. конф. молодых ученых под общ. ред. канд. юрид. наук доцента А. Дарменова. Карагандинская академия МВД Республики Казахстан имени Б. Бейсенова. 2020. С. 132–134.
164. Матюшкова Т. П. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства: криміналістичні аспекти. *Право і безпека – Право и безопасность – Law and Safety*. 2020. № 4 (79) С. 73–78.
165. Матюшкова Т. П. Криміналістичні аспекти забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства. Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування : тези доповідей учасників

- науково-практичного семінару (30 жовтня 2020 року) упор. А. Я. Хитра. Львів : ЛьвДУВС. 2020. 117 с.
166. Мельник О. М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2004. 18 с.
167. Міжнародна поліцейська енциклопедія : в 10 т. відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. К. : Вид. дім «Ін Юре», 2003. Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. 1232 с.
168. Михайлова Ю. О. Впровадження в Україні міжнародного досвіду забезпечення безпеки учасників кримінального провадження щодо торгівлі людьми. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* № 1. 2019. С. 185–190.
169. Мороз С. М. Напрямки удосконалення законодавчого регулювання організації використання слідчим конфіденційного співробітництва з іншими особами. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 339–348.
170. Навроцька В. В. Зміцнення кримінально-правових гарантій забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному та інших видах судочинства, а також учасників провадження в Конституційному суді України. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 1 (93). С. 154–166.
171. Наказ ДСА України від 15.11.2012 № 155 «Про затвердження Інструкції про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції під час судового засідання (кримінального провадження)». URL : <https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/14/N1552012>
172. Наказ МВС України від 26.12.2016 № 1351 «Про затвердження Переліку відомостей, що становлять службову інформацію в системі Міністерства внутрішніх справ України». URL : <https://www.naiu.kiev.ua/rezhimno-sekr-ta-dokum-zabez/nakazi-mvs/nakaz-mvs-ukrayini-vid-26-grudnya-2016-roku-n-1351.pdf>.
173. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 24 липня 1996 року № 523 «Про затвердження Положення про порядок придбання, видачі, обліку, зберігання та застосування вогнепальної зброї, боєприпасів до неї, спеціальних засобів індивідуального захисту працівниками судів і правоохоронних

- органів, а також особами, які беруть участь у кримінальному судочинстві. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/REG1581.html.
174. Наказ МВС України «Про Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події», від 08.02.2019 № 100. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>
175. Наказ Національної поліції України 23.10.2019 № 1077 «Про затвердження Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України».
176. Наказ СБ України «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» від 23.12.2020 № 383. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#n7>.
177. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 3-ге вид. К. : Атіка, 2003. С. 115–116.
178. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 4-ге вид., переробл. та доповн. відп. ред. С. С. Яценко. К. : А.С.К., 2005. 848 с.
179. Науково-практичний коментар до статті 52-1 Кримінально-процесуального кодексу України URL : <https://ips.ligazakon.net/document/KK002036>
180. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. укл. : В. Яременко, О. Сліпущко. 2-е вид., виправ. К. : Вид-во «Аконіт», 2007. Т. 1 : А–К. 926 с.
181. Ноздренко М. В. Міжнародний досвід із забезпечення безпеки осіб, взятих під захист. *Економіка, фінанси, право*. 2015. № 5. С. 24–27.
182. Озерський І. В. Кримінальний процес України : навч. посібник. Міністерство освіти і науки України. К. : МАУП, 2003. 400 с.
183. Олексюк О. І. Технологія оцінки результативності діяльності підприємства / О. І. Олексюк *Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки*. Черкаси : ЧДТУ, 2009. Вип. 22. Т. 2. С. 169–173.
184. Омельченко О. С. Забезпечення безпеки учасників кримінального процесу засобами оперативного-розшукової діяльності. URL : [file:///C:/Users/user.comp7/Downloads/39348%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user.comp7/Downloads/39348%20(1).pdf)
185. Омельченко О. С. Забезпечення безпеки учасників кримінального процесу засобами оперативного-розшукової діяльності. URL : [file:///C:/Users/user.comp7/Downloads/39348%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user.comp7/Downloads/39348%20(1).pdf)
186. Орлеан А. Процедура забезпечення безпеки учасників кримінального провадження: адаптація законодавства України до європейських стандартів.

- Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 3 (7). С. 87–92. URL : <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/18171/1/%D0%9E%D1%80%D0%BB%D0%B5%D0%B0%D0%BD%20%D0%90.pdf>.
187. Осипов М. Ю. К вопросу об управлении качеством законодательства / М. Ю. Осипов *Современное право*. М.: Издательство: Новый Индекс, 2011. № 1. С. 11–15.
188. Осипова Н. П. Соціальна ефективність права: онтологічні проблеми / Н. П. Осипова *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2005. Випуск 9. С. 63–73.
189. Панасюк Т. І. Захист свідків та потерпілих у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». К., 2009. 20 с.
190. Панчук І. О. Правосвідомість як фактор утвердження демократичних основ державного та суспільного ладу України : дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І. О. Панчук; «Ун-т екон. та права «Крок». Острог, 2015. 219 с.
191. Пелипенко Н. В. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства: сутність і поняття. *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України*. 2010. № 2 (14). С. 143–150.
192. Пелипенко Н. Меры безопасности участников уголовного судопроизводства и государственная защита работников суда и правоохранительных органов (сравнительный анализ поточного законодательства Украины, России, Беларуси и Казахстана). *Закон и жизнь*. 2007. № 3. С. 37–43.
193. Пелипенко Н. В., Бойков А. Г. Убезпечення учасників кримінального судочинства в Україні : тенденції та перспективи. *Науковий вісник Нац. академії внутрішніх справ України*. К., 2005. № 6. С. 16–21.
194. Петлицкий С. В. Сравнительный анализ норм, регламентирующих порядок применения мер по обеспечению безопасности к лицам, оказывающих содействие на конфиденциальной основе (по законодательству Республики Беларусь и зарубежных стран). *Экономика и право*. 2016. № 10 (68). С. 43–50. DOI: 10.15350/2221-7347.2016.10.
195. Петрухин И. Л., Батуров Г. П., Морщакова Т. Г. Теоретические основы эффективности правосудия. М. : Наука, 1979. 392 с.

196. Петрухин И. Л. Теоретические основы эффективности правосудия И. Л. Петрухин, Г. П. Батуров, Т. Г. Морщакова. М.: «Наука», 1979. 392 с.
197. Петти В. Экономические и статистические работы В. Петти. М.: Соцэкгиз, 1940. 324 с.
198. Підпригора О. А. Цивільне право : Підручник для студентів юрид. вузів та факультетів О. А. Підпригора. К.: Вентурі., 1997. 480 с.
199. Плотнікова М. В. Правові акти національного банку України як засіб державного регулювання діяльності банків в Україні : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / М. В. Плотнікова ; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К, 2014. 25 с.
200. Погорецький М. Проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності. *Вісник прокуратури*. 2007. № 2 (68). С. 86–93.
201. Подобний О. О. Безпека учасників кримінального судочинства як завдання оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 63–69.
202. Поколюда М. М. Зарубіжний досвід забезпечення безпеки учасників оперативної розробки. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Є. О. Дідоренка*. 2016. № 4 (76). С. 241–251.
203. Поліщак Н. І. Особливості стягнення процесуальних витрат на правову допомогу потерпілому у кримінальному провадженні. *Наше право*. 2016. № 2. С. 137–143.
204. Постанова Кабінету Міністрів України «Положення про заклад дошкільної освіти» затверджене від 12 березня 2003 р. № 305 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2003-%D0%BF#Text>
205. Поляков М. П. О защите обвиняемого и «защите от обвиняемого». *Государство и право*. 1998. № 4. С. 94–98.
206. Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок вирішення питань переселення в інше місце проживання, надання житла, матеріальної допомоги та працевлаштування осіб, взятих під державний захист» від 26 червня 1995 року № 457.
207. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування законодавства, що передбачає державний захист суддів, працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у судочинстві» від 18 червня 1999 року № 10.

- 208.Присяжнюк Т. І. Забезпечення безпеки потерпілого – актуальна проблема держави. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 3. С. 41–43.
- 209.Припутень Д. С. Взаємодія приватних охоронних структур з правоохоронними органами та громадськістю у сфері забезпечення безпеки фізичних осіб та охорони права власності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 30 (2). 68 с.
- 210.Приходченко Л. Л., Туленков М. В. Критерії ефективності державного управління. *Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К. : НАДУ, 2011. Т. 2: Методологія державного управління / наук.-ред. колегія: Ю. П. Сурмін (співголова), П. І. Надолішній (співголова) та ін. 2011. С. 270–273.*
- 211.Проект закону України від 08.06.2018 № 8457 «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JN6IX00A.html.
- 212.Проект Закону про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя від 12.07.2021 № 5751 URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72472
- 213.Проект Постанови Верховної ради України від 16.01.2018 № 1791 «Про звернення до Президента України щодо присвоєння звання Героя України Аміні Окуєвій (посмертно)». URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DH5S300A.html
- 214.Про оперативно-розшукову діяльність : проект закону України від 03.06.2016 № 4778. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59321.
- 215.Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навчальний посібник. Вид. 5-те, зі змінами. Київ : Атіка, 2001. 176 с.
- 216.Реверчук Н. Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур : монографія. Львів : ЛБІ НБУ, 2004. 195 с.
- 217.Рекомендація № R (97) 13 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо залякування свідків і прав сторони захисту. URL : [http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B).
- 218.Рекомендація № Rec (2005) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям. URL : [http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B).

- 219.Рекомендуемые виды практики в области защиты свидетелей при производстве по уголовным делам, касающимся организованной преступности. ООН. Нью-Йорк, 2008. 119 с. URL: [https://www.unodc.org/documents/organizedcrime/V0853366%20WP%20Good%20Practices%20\(R\).pdf](https://www.unodc.org/documents/organizedcrime/V0853366%20WP%20Good%20Practices%20(R).pdf)
- 220.Родачин В. М. Безопасность как социальное явление. *Журнал «Право и безопасность»*. 2004. № 4 (13). С. 17–21.
- 221.Розен Р. Принцип оптимальности в биологии / Р. Розен. – М.: Изд-во АН СССР, 1969. – 215 с.
- 222.Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р «Про схвалення Стратегії боротьби з організованою злочинністю» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80?find=1&text=%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82#Text/>.
- 223.Ромців О. І. Організаційно-тактичні заходи забезпечення безпеки осіб під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2017. № 865. С. 489–494. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2017_865_76.
- 224.Рыжков С. Эффективность права С. Рыжков Современные проблемы совершенствования российского законодательства: Сб. ст. Барнаул: Изд-во АлтГУ. С. 118-122.
- 225.Савченко А. В., Матвійчук В. В., Никифорчук Д. Й. Міжнародний досвід використання агентури правоохоронних органів країн Європи і США. Під ред. Я. Ю. Кондратьєва. М. : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. С. 60.
- 226.Сайт Федеральних маршалів США, книга і інтерв'ю Джеральда Мура. URL : <http://www.usmarshals.gov/witsec/index.html> (дата звернення: 25.12.2020). Назва з екрана.
- 227.Салтиков С. М. До питання визначення понятійного апарату при використанні конфіденційного співробітництва у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. № 2 (3). 2020. С. 139–146.
- 228.Семків Т. Удосконалення забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3 (15). С. 119–128. URL : <http://www.chasopysnaru.gr.gov.ua/chasopys/ua/pdf/3-2017/semkiv.pdf>.
- 229.Сергєєва Д. Негласне співробітництво в кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. № 4. 2016. С. 47–54.

- 230.Сервецький І., Юрченко О. Спеціальна діяльність правоохоронних органів, що здійснюється під час проведення гласних, негласних слідчих (розшукових) дій. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 15–2. С. 1–6.
- 231.Серебрянський П. В. Ефективність реалізації інституту забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. Електронне наукове фахове видання: Порівняльно-аналітичне право ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, березень, 2019. С. 422–425.
- 232.Серебрянський П. В. Законодавчі проблеми правового регулювання забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. *Молодий вчений*. № 2 (66). 2019. С. 579–584.
- 233.Серебрянський П.В. Порівняльно-аналітична характеристика правового регулювання застосування заходів забезпечення безпеки до учасників кримінального процесу (зарубіжний досвід формування правової доктрини). *Право і суспільство*. 2016. № 3. С. 194–198 URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/3_2016/part_1/38.pdf 81
- 234.Серебрянський П. Правовий аналіз забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 6. Т. 3 С. 117–118. URL : http://www.lj.kherson.ua/2015/pravo06/part_3/29.pdf.
- 235.Сіренко В. Ф. Визначення ефективності законодавства: методологічні аспекти. *Законодавство: проблеми ефективності*. К., 1995. С. 3–13.
- 236.Сизоненко А. С. Актуальні проблеми забезпечення безпеки свідків вбивств, скоєних на замовлення. Юридична наука та правоохоронна діяльність на рубежі тисячоліть : матеріали наук. конф., (травень 2000 р.). Дніпропетровськ, 2000. С. 325–329.
- 237.Ситник Г. П., Олуйко В. М., Вавринчук М. П. Національна безпека України: теорія і практика : навч. посіб. Хмельницький; Київ : Кондор, 2007. С. 120.
- 238.Ситник Г. П. Оцінка небезпек щодо реалізації національних інтересів у процесі державного управління. *Вісник НАДУ*. 2005. № 2. С. 495–503.
- 239.Скаун О. Ф. Теорія права і держави : підручник 4-те вид., допов. і переробл. Київ : Правова єдність : Алерта, 2014. 524 с.
- 240.Словник української мови : в 11 т. АН УРСР Інститут мовознавства. І. К. Білодід та ін. К. : Наукова думка, 1970–1980. Т. 6. 506 с.

- 241.Словник української мови в 11 томах. URL : <https://sloynyk.ua/index.php?swrd=%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82>.
- 242.Смірський В. В. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. Запоріжжя, 2000. № 2. С. 152–155.
- 243.Советский энциклопедический словарь. М. : Советская энциклопедия, 1983. С. 654–655.
- 244.Соснин А. С., Прыгунов П. Я. Менеджмент безопасности предпринимательства : учеб. пособие. К. : Европ. ун-т, 2002, 357с.
- 245.Соф'їн М. І. Вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, як обов'язковий елемент предмета доказування слідчим у кримінальному провадженні. *Науковий вісник НАВС*. 2016. № 2 (99). С. 253–262.
- 246.Справа «Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» (заява № 55/1996/674/861-864). Case of Van Mechelen and others v. the Netherlands : рішення Європ. суду з прав людини від 23.04.1997. ЛІГА:ЗАКОН : голов. прав. портал України. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO0537.html.
- 247.Справа «Волохи проти України» (заява № 23543/02) : рішення Європ. суду з прав людини від 02 листоп. 2006 р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 23. Ст. 958. 149 с.
- 248.Справа «Корнев і Карпенко проти України» (заява № 17444/04). Case of Kornev and Karpenko v. Ukraine : рішення Європ. суду з прав людини від 21.01.2011. ЛІГА:ЗАКОН : голов. прав. портал України. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO000143.html.
- 249.Справа «Раманаускас проти Литви (No.2)» (заява № 55146/14) : рішення Європ. суду з прав людини від 20 лют. 2018 р. *Практика ЄСПЛ. Український аспект*. URL : https://www.echr.com.ua/wpcontent/uploads/2018/03/f5ef3ba52c4849ecd3ac_file.pdf.
- 250.Справа «Шагін проти України» (заява № 20437/05). Case of Shagin v. Ukraine : рішення Європ. суду з прав людини від 10.12.2009. ЛІГА:ЗАКОН : голов. прав. портал України. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO6419.html.
- 251.Статистична інформація Генеральної прокуратури України «Про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціям». URL : https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114143&libid=100820&c=edit&c=fo#.

- 252.Суббот А. І. Забезпечення безпеки осіб, укорінених у злочинне середовище. *Віче*. 2013. № 10. С. 27–29.
- 253.Тализіна Я. О. Питання залучення особи до конфіденційного співробітництва та забезпечення її безпеки як учасника кримінального провадження. Питання боротьби зі злочинністю : збірник наукових праць. Випуск 39. 2020. С. 121–127.
- 254.Тарасенко В. Є., Тарасенко Р. В. Інститут конфіденційного співробітництва в оперативно-розшуковому праві : монографія. Луганськ : РВВДУВС, 2009. 176 с.
- 255.Тарасенко Р. В. Безпека учасників кримінального судочинства: кримінальні, процесуальні та оперативно-розшукові основи : монографія. Одеса: ОДУВС, 2015. 510 с.
- 256.Теория государства и права : курс лекций под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Юристъ, 2002. 776 с.
- 257.Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина : підручник. *Академічне видання*. Київ : Алерта, 2014. 440 с.
- 258.Тимчаль М. В. Кримінально-правова охорона осіб, взятих під захист : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. 222 с.
- 259.Тлумачний словник української мови. Томи 1–10 (А–Ї) URL : <https://gogoh.pp.ua/%D0%A2%D0%BB%D1%83%D0%BC%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82>.
- 260.Трасковський В. Л. Взаємодія спеціальних підрозділів судової міліції «Грифон» з оперативними підрозділами міліції під час убезпечення учасників кримінального судочинства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. К., 2005. № 6. С. 93–95.
- 261.Тугаринов В. П. Избранные философские труды. 1988. С. 268.
- 262.Турецкий Н. Н. Обстоятельства, исключающие преступность деяния по уголовному законодательству Казахстана : монография. 2-е изд, доп. и перераб. Алматы : ТОО «Издательство «Норма-К», 2005. 328 с.
- 263.Удалова Л. Д. Кримінальний процес України. Загальна частина : підручник. Київ, 2005. 152 с.
- 264.Удалова Л. Д., Савицький Д. О., Рожнова В. В., Ільєва Т. Г. Функція судового контролю у кримінальному процесі. К., 2015. 176 с.
- 265.Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення належних умов діяльності суддів та функціонування судів» від 15 грудня 1999 року № 1564/99.

- 266.Указ Президента України «Про заходи щодо подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян» від 18 лютого 2002 року № 143/2002.
- 267.Усенко В. Ф., Некрасов В. А., Мацюк В. Я. Використання конфіденційної допомоги громадян у боротьбі зі злочинами: погляд сьогодення : монографія. К. : КНТ, 2007, 204 с.
- 268.Федотов И. Актуальные вопросы обеспечения безопасности малолетних потерпевших от насильственных преступлений. *Уголовное право*. 2009. № 3. С. 111–116.
- 269.Форманюк В.В. Реалізація локальних нормативно-правових актів В. В. Форманюк /Актуальні проблеми держави і права. 2012. С. 184–189.
- 270.Формування екологічно доцільної поведінки школярів : Наук.-метод. посіб. / Н. А. Пустовіт, О. О. Колонькова, О. Л. Пруцакова. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 140 с.
- 271.Француз А. Й. Психологічні засади роботи спецслужб Російської імперії з конфідентами зі злочинного середовища. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2013. Вип. 16. С. 232–244.
- 272.Хакен Г. Можем ли мы применять синергетику в науках о человеке? / Г. Хакен Синергетика и психология. Тексты. М., 1999. Вып. 2. С. 29–34.
- 273.Халимон С. І. Історико-правовий аналіз конфіденційного співробітництва в органах і установах виконання покарань. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 16. С. 1–6.
- 274.Халимон С. І. Історико-правовий аспекти ставлення та розвитку оперативно-розшукової діяльності в органах і установах виконання покарань (XIV–XX) / Дніпропетровськ : Держ. ун-т внутр. справ, 2008. № 4 (40). С. 215–224.
- 275.Цахло М. Правове положення свідка в кримінальному процесі України. *Юридичний журнал*. 2004. № 11. С. 20–25.
- 276.Чекулаев Д. П. Потерпевший: доступ к правосудию и компенсация причинённого ущерба. М. : издательство Юрлитинформ, 2006. 147 с.
- 277.Чернявський С. С. Криміналістична характеристика злочинів: порівняльний аналіз наукових концепцій. URL : <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/44456/%D7>
- 278.Чорна М. В. Оцінка ефективності інноваційної діяльності підприємств : монографія. М. В. Чорна, С. В. Глухова. Харків : ХДУХТ, 2012. 210 с.

279. Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 492 с.
280. Шепітько В. Ю. Злочини в сфері економіки: сучасні проблеми криміналістичної науки. Вісник Академії правових наук України. Харків : Право, 1997. С. 160.
281. Шерудило В. О. Характеристика негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з втручанням в приватне спілкування. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 5. Спец. вип. С. 41–45.
282. Шикин Е. П. Основные условия эффективного применения права : автореф. дисс. на соискание научной степени канд. юрид. наук : специальность 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» Е. П. Шикин. Свердловск, 1971. 21 с.
283. Шило А. В. Використання в кримінальному провадженні відомостей, отриманих у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2019. 241 с.
284. Шлыков С.А. О содержании понятия эффективности правовых норм / С. А. Шлыков Труды ВНИИСЗ. М., 1977. Вып. 8. С. 18–26.
285. Щерба С. П., Зайцев О. А. Охрана прав потерпевших и свидетелей по уголовным делам. М., 1996. 126 с.
286. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : Укр. енциклопедія, 1998. Т. 1: А–Г. 672 с.
287. Юхно О. О., Бондаренко О. О., Глобенко Г. І. та ін. Методичні рекомендації щодо особливостей проведення допиту, впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування. Законодавче забезпечення правоохоронної діяльності : збірник наукових праць. Харків : Стильна типографія, 2017. С. 327–354.

ДОДАТКИ

Додаток А

Аналіз результатів боротьби з організованими групами та злочинними організаціями за період із 2016 до 2020 року згідно зі статистичними даними Генеральної прокуратури України

Період (рік)	Кількість виявлених організованих груп і злочинних організацій						Матеріальні збитки, грн
	усього	прокуратура	НПУ	СБУ	ДБР	податкові органи	
2016	136	11	95	14	-	16	86495,29
2017	210	20	163	15	-	12	3177166,343
2018	288	13	231	15	-	28	517997,18
2019	293	9	245	10	-	26	1162227,9
2020	377	0	330	12	15	20	1 092 792,00

Додаток В

Кількість зареєстрованих організованих груп і злочинних організацій за період із 2016 до 2020 року згідно зі статистичними даними Генеральної прокуратури України

Період (рік)	Кількість виявлених осіб у складі організованих груп і злочинних організацій					
	усього	прокуратура	НПУ	СБУ	ДБР	податкові органи
2016	598	52	404	83		54
2017	949	121	734	50		37
2018	1429	89	1163	61	0	107
2019	1428	69	1192	46	0	100
2020	1609	0	1423	47	63	73

ПІСЛЯМОВА

Теоретичне осмислення проблеми забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації дали змогу сформулювати конкретні висновки.

1. Історичний розвиток теоретичних знань та вітчизняного законодавства про забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, до прийняття у 2012 році КПК України та затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їхніх результатів у кримінальному провадженні відбувся в умовах обмеженого доступу.

До формулювання приписів нормативно-правових актів стосовно забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, генеза теоретичних поглядів і законодавства досліджувалася лише із загальних питань забезпечення безпеки учасників кримінального процесу.

2. Стосовно визначеного кола осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, забезпечення особистої безпеки є необхідною складовою дотримання щодо них конституційних прав людини.

До кола осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, слід зарахувати: 1) осіб, які співпрацюють на постійній конфіденційній основі, співробітників оперативного підрозділу; 2) осіб, які залучені тільки для виконання спеціального завдання, або учасників організованої злочинної групи чи злочинної організації, котрі погодилися на співробітництво із працівником оперативного підрозділу. Особи першої групи мають більше досвіду у виконанні завдань, але ризик викриття їх більший, залежно від тривалості зв'язку з оперативним співробітником.

Щодо осіб другої групи ризик викриття менший, але й менший досвід у виконанні завдань, до того ж унеможлиблюється остаточне виключення дворушництва.

3. Поняття забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, можна визначити як гарантований конституційними та іншими нормативно-правовими актами комплекс дій правоохоронних органів щодо забезпечення безпеки, який можливо здійснити тільки в процесі виконання ними спеціальних заходів.

Мета забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, полягає у створенні необхідних безпечних умов для належного виконання такого спеціального завдання заради документування злочинної діяльності.

Завдання забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, полягає в гарантуванні безпечного становища таких осіб з огляду на умови життя, стан здоров'я, порядок проникнення до житла та користування майном.

4. Загальні правила застосування заходів забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, впливають із загальних засад кримінального провадження та поширюються як на осіб, які виконують спеціальне завдання, так і на інших осіб (потерпілий, підозрюваний, захисник, цивільний позивач, цивільний відповідач, представник юридичної особи та інші особи), які потребують застосування заходів безпеки у зв'язку з їхньою участю в кримінальному провадженні.

5. Спеціальними правилами застосування заходів забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, є: вибір заходу забезпечення безпеки пропорційно загрози розсекречення чи погрозам розправою особи, яка на конфіденційній основі введена в злочинне середовище (організована група або злочинна організація) під легендою прикриття з метою одержання необхідної інформації

про її структуру, способи та засоби здійснення злочинної діяльності; ужиття заходів безпеки лише в процесі кримінального провадження щодо розслідування тяжких або особливо тяжких злочинів; застосування заходів безпеки під час досудового розслідування, у якому проводиться така негласна слідча (розшукова) дія або використовується такий оперативно-розшуковий захід, як виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

6. Підставами забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, є: 1) інформація про злочинну діяльність організованої групи чи злочинної організації, яку неможливо одержати гласним або іншим негласним шляхом; 2) фактичні дані, що підтверджують залучення особи до виконання спеціального завдання в межах участі в організованій групі або злочинній організації; 3) відомості, що свідчать про існування потенційної небезпеки для життя, здоров'я, житла або майна особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

7. Порядок забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, включає такі етапи: 1) подання заяви, звернення або одержання будь-яких відомостей про існування потенційної небезпеки для життя, здоров'я, житла або майна особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; 2) винесення постанови про застосування заходів безпеки до осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації; 3) здійснення заходів безпеки стосовно осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Застосовано класифікацію рішень про застосування заходів безпеки до осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, з огляду на порядок їхнього прийняття: а) рішення з досудовим порядком прийняття; б) рішення із судовим порядком прийняття.

8. Ефективність забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, слід розуміти як створення протягом мінімального терміну часу та з урахуванням дотримання прав і свобод людини необхідних безпечних умов для належного виконання спеціального завдання з метою документування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Основними напрямками підвищення ефективності забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, є: поліпшення правил застосування заходів забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації; удосконалення змісту підстав та процесуального порядку забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації; скорочення часових меж ужиття заходів із забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації; розширення видів заходів безпеки, що застосовуються до осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації; покращення фінансування та матеріально-технічного забезпечення заходів безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації.

9. Визначено поняття засобів підвищення ефективності забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, як чинників, завдяки реалізації яких можна збільшити дієвість забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Підвищення ефективності забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, можна здійснити за рахунок використання таких засобів, як: 1) зміни нормативно-правового

регулювання щодо забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації; 2) надання науково-методичних рекомендацій із практичного застосування заходів безпеки до осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації; 3) запровадження окремої статті в державному або місцевому бюджеті стосовно фінансування та матеріально-технічного забезпечення вжиття заходів безпеки в кримінальному провадженні.

Наукове видання

**СЕРГІЙ СЕРГІЙОВИЧ ВІТВИЦЬКИЙ, ОЛЕНА ОЛЕКСІЇВНА ВОЛОБУЄВА,
ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ КУРАКІН, ВІКТОРІЯ ВАЛЕРІЇВНА КОТОВА**

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ,
ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ
З РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ
ЧИ ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ**

МОНОГРАФІЯ

*Редагування авторське
Підготовлено до друку ВД «Дакор»*

Підписано до друку 01.11.2021. Гарнітура Cambria. Формат 60×84 1/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 11,62. Обкл.-вид. арк. 10,80. Наклад 300 прим.

ТОВ «ВД «Дакор»

Свід. ДК № 4349 від 05.07.2012

☎ (044) 461-85-06

✉ vd_dakor@ukr.net

🌐 www.dakor.kiev.ua

📍 04655, м. Київ, просп. Степана Бандери, 8